

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTORIE

Veronika Pavlicová Kopřivová

**DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA VE VZPOMÍNKÁCH ŽEN
Z OSTRAVSKA**

Magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.

Olomouc 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci s názvem Druhá světová válka ve vzpomínkách žen z Ostravska vypracovala samostatně na základě citovaných pramenů a literatury.

V Olomouci 13. 12. 2018

.....

Veronika Pavlicová Kopřivová

Poděkování

Zde bych chtěla poděkovat na prvním místě vedoucí této diplomové práce, doc. Mgr. Radmile Švaříčkové Slabákové, Ph.D., bez jejíhož odborného vedení, důležitých rad a připomínek bych tuto práci nezvládla vytvořit. Velké díky patří také Mgr. Ondřeji Kolářovi, Ph.D., který mi pomohl s konkretizací tématu a ochotně poskytl zpracovaný materiál i množství důležitých doporučení. Děkuji svému manželovi, který stál po celou dobu při mně, přestože to nezdá se muselo být k nevydržení, a nechal se přinutit ke čtení většiny verzí každé kapitoly, které jsem vytvořila. Posledními adresáty mých díky jsou pak mí rodiče a blízcí příbuzní, bez jejichž všestranné podpory a trpělivosti by žádná z těchto stránek pravděpodobně vůbec nevznikla.

OBSAH

ÚVOD.....	5
PAMĚŤ JAKO PRAMEN	21
DEFINICE PAMĚTI A VZPOMÍNÁNÍ	26
HISTORIE O ŽENÁCH	32
ŽENY V MINULOSTI.....	35
DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA VE VZPOMÍNKÁCH ŽEN Z OSTRAVSKA	47
Autorky vzpomínek	47
Aktivní účastnice odboje.....	47
Neorganizované podporovatelky ilegálního hnutí	49
Pozorovatelky.....	51
Obrazy druhé světové války	52
Partyzáni.....	53
Ilegální pracovníci.....	57
Přechody hranic.....	58
Represe	60
Odvětné akce.....	63
Konec války, osvobození	79
Následky.....	80
Hodnocení	81
ZÁVĚR	85
LITERATURA	88
PRAMENY	92
RESUMÉ	93

Úvod

Je to již pár let, co si Pavel Mücke ve své práci *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích*¹ povzdechl, že se česká věda nedostatečně věnuje tématu paměti v tomto období. A situace se zatím o mnoho nezlepšila. Od doby, kdy se většina světa zmítala v bojích druhé světové války, nás nyní dělí spousta času. S přibývajícimi roky pak samozřejmě ubývá lidí, kteří byli svědky těchto hrůz a na vlastní kůži je zažili ať už v cizině, nebo na domácí půdě. Mnozí z nich pak umírají bez toho, aby se o své příběhy měli šanci podělit i s lidmi mimo okruh rodiny a přátel. Aby mohli podat svědectví o době, která je dnešním generacím až mysticky vzdálená. Nemyslím si, že by se na druhou světovou válku zapomnělo nebo vůbec kdy zapomenout mohlo, knižní pulty, novinové stánky i televizní stanice jsou stále zaplněny díly s danou tematikou. Většinou se však tyto dokumenty věnují především významným okamžikům nebo známým osobnostem, přičemž osudy obyčejných lidí, žijících své zdánlivě nezajímavé životy v Protektorátu, bývávají opomíjeny. Bez těchto příběhů však nelze pochopit studované období, udělat si o něm celistvější obrázek. Svou prací bych proto chtěla přispět k problematice paměti, druhé světové války a ženské každodennosti.

Mým cílem je zjistit, jak bude vypadat obraz druhé světové války, když se jej pokusíme vykreslit pomocí archivních materiálů z minulého režimu, které byly zaznamenány na základě vzpomínek „obyčejných“ žen z Ostravska. Důležité pro tuto práci je, jak tyto ženy v dané době vzpomínají na druhou světovou válku, jakým tématům se věnují a jaké formy vyprávění volí. Kromě popisovaných událostí se budu zaměřovat také na hodnocení jednotlivých událostí samotnými autorkami, jejich vlastní stylizací do rolí a výběru příběhů, které se rozhodly sdílet s druhými.

Jako své vypravěče jsem si vybrala ženy. Těm bývá přinejmenším v literatuře o druhé světové válce věnováno mnohem méně pozornosti než jejich mužským protějškům a pokud se navíc svými činy výrazně nezapsaly do minulosti coby odvážné členky armády nebo důležité příslušnice domácího odboje, bývají opomíjeny úplně (což ovšem platí pro naprostou většinu protektorátního obyvatelstva, žen i mužů, která

¹ Mücke, Pavel. *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích. Vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje*. Praha 2014, s. 7.

na sebe neupozornila svým významným postavením v politice nebo odbojovém hnutí). Právě kvůli tomuto přehlížení „obyčejných“ lidí historií druhé světové války předpokládám, že by jejich popis událostí v Protektorátu mohl přinést nový náhled na toto téma, ukázat jej opět v trochu jiném světle.

Pro účely této diplomové práce se s pomocí doktora Ondřeje Koláře ze Slezského zemského muzea se podařilo vybrat skupinu žen z Ostravska, která své vzpomínky nechala v rozmezí 60. až 80. let minulého století zaznamenat. Jejich příběhy jsou zachyceny buď písemně samotnými autorkami, nebo v prepisech rozhovorů uskutečněných většinou na besedách s pamětníky. Důvodem ke vzniku a shromažďování těchto paměťových materiálů bývala v minulém režimu především snaha o postihnutí činnosti komunistické strany a jejích členů v době druhé světové války. Samostatnou složkou jsou pak oficiální dokumenty, především krátké životopisy a policejní záznamy, které doplňují obraz ženských životů ve sledované době. Coby primární zdroje k tomuto tématu mi tedy poslouží materiál uložený v Zemském archivu v Opavě. Obsahuje vzpomínky žen, které byly zaznamenány v různých formách a z rozličných důvodů v průběhu 60. až 80. let minulého století. Za pomoci těchto pramenů se pokusím rekonstruovat obraz druhé světové války ve vzpomínkách obyčejných žen z Ostravska. Protože analytická část bude vycházet především ze zachycených svědectví žen a bude zkoumat nejen to, co explicitně popisují, ale také jejich formy vyjadřování a další mnohdy nevědomé jevy, bude v tomto textu odborná literatura figurovat pouze jako doplňující zdroj informací. Chtěla bych se pokusit ukázat, že i zdánlivě nesourodé a stručné archivní prameny mohou poskytnout cenná svědectví a ucelený obraz minulé doby.

Paměť je jedním ze základních psychických procesů, který člověku umožňuje uchovávat a předávat poznatky. Její velikost je však omezená, protože už dávno v minulosti začaly být důležité informace zaznamenávány. Takto vzniklé záznamy pak mohly sloužit mnohým dalším generacím coby prameny poznání. Co se týče vzpomínkových materiálů, historie původně soustředovala svůj zájem především na díla memoárového charakteru, jejímiž autory byly významnější osobnosti. Až ve druhé polovině minulého století došlo k výraznému nárůstu zájmu o paměť v rámci historických věd a také k příklonu ke každodennosti a dříve spíše opomíjeným

společenským skupinám. Výjimečnost paměťových studií může shrnout tento citát: „Řada autorů poukazuje na to, že jde o poměrně nové a významné interpretační paradigma, jež vykazuje vysokou míru interdisciplinaritu a nabízí nové impulzy pro studium lidské společnosti, přitom je aplikovatelné na jakékoliv historické období a může být zkoumáno z tradičních i postmoderních pozic.“²

Co se týče paměťových studií, jsou pro tuto diplomovou práci stěžejní díla Pavla Mückeho, a to především jeho *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích* a *Místa paměti druhé světové války*.³ Obě knihy se věnují životním příběhům příslušníků československého vojenského zahraničního odboje. V první z nich autor na základě vzpomínkových prací vojáků představuje typologii vzpomínkových prací a charakterizuje způsoby využití těchto pramenů v historiografii. Věnuje se také formám jejich podání nebo roli dalších osob při jejich vyprávění. Druhá publikace prezentuje sedm klíčových témat, která se ve vyprávěních vojáků pravidelně opakují. Jsou rozdělena do podkategorií, které jsou blíže popsány a doplněny o odpovídající citace z analyzovaných pramenů. Obě práce zmíněného autora jsou názorným dokladem toho, že i zdánlivě známé téma zahraničního odboje za druhé světové války lze zpracovat nezvyklým, avšak o nic méně poutavým a přínosným způsobem.

Další literaturou, v níž se snoubí paměťová studia s tématem druhé světové války, je kniha „*Můj děda nebyl nácek*“.⁴ Jedná se o velmi krásnou ukázkou toho, jak paměť pracuje. Autoři v ní představují výsledky několikaletého výzkumu, založeného na metodě oral history, v rámci něhož vyzpovídali celkem 40 rodin, aby zjistili, jak „úplně normální“ Němci vzpomínají na období druhé světové války a jak tyto vzpomínky předávají svým potomkům. Můžeme sledovat, jak ve vyprávěných příbězích dochází často k velmi radikálním obrátům při prezentaci vlastní osoby a objevují se různé, mnohdy až protikladné verze stejných příběhů vyprávěných jediným

² Michela, Miroslav. *Paměťová studia*. In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 610.

³ Mücke, Pavel. *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích. Vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje*. Praha 2014. Mücke, Pavel. *Místa paměti druhé světové války. Svět vojáků československého zahraničního odboje*. Praha 2014.

⁴ Welzer, Harald – Mollerová, Sabine – Tschuggnallová, Karoline – Jensen, Olaf – Koch, Torsten – Wagnerová, Hana – Huněk, Filip. *"Můj děda nebyl nácek". Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha 2010.

pamětníkem, který si jejich neslučitelnost neuvědomuje. A jsou zde popisovány také další různé tendence a stereotypy, charakteristické pro paměťová studia.

Mezi vzpomínkové práce patří také kniha editovaná Matějem Spurným *Sudetské osudy*.⁵ Vznikla v rámci projektu neziskové organizace Antikomplex,⁶ soustředující se především na řešení etnické otázky v poválečných Sudetech, a obsahuje 17 zkrácených příběhů, vyprávěných pamětníky⁷. Přestože těžiště každého rozhovoru je směřováno ke konci války a situaci po ní, nemálo toho lze zjistit také o období válečném, v němž někteří z pamětníků a pamětnic prožili své dětství a mládí. Pro zájemce o problematiku oblasti válečných a poválečných Sudet Antikomplex nabízí možnost poskytnutí nezkrácené verze nahrávek.

Stejně činnosti jako Antikomplex, tedy shromažďování vzpomínek pamětníků, se věnuje také Společenství evropské paměti. Jeho členy jsou jednotlivci, sdružení a nejrůznější státní i veřejné instituce a organizace, které přispívají zveřejněním výstupů svých projektů, vedených metodou oral history, na pamětnickém portálu Paměti národa.⁸ Paměť národa je pak sbírkou autentických příběhů pokrývajících téměř celé dvacáté století. Účelem této sbírky je zpřístupnit odborným i laickým badatelům tato individuální svědectví. Za vedení projektu Paměť národa je zodpovědné sdružení Post Bellum,⁹ Český rozhlas¹⁰ a Ústav pro studium totalitních režimů.¹¹ Na zmíněném portálu je pak možné nalézt mj. rozhovory s Venuší Štefkovou, pamětnicí z Morávky, jejíž dříve zachycená vzpomínka je součástí této práce.¹²

Poslední publikací, kterou bych chtěla zmínit, je sborník *Diktatura – válka – vyhnání*, kterou editovali Christoph Cornelißen, Roman Holec a Jiří Pešek.¹³ Jedná se o spíše teoreticky zaměřenou knihu, která představuje tendence a výsledky odborné diskuse na téma kultury vzpomínání v České republice, na Slovensku a v Německu.

⁵ Spurný, Matěj (ed.). *Sudetské osudy*. Domažlice 2006.

⁶ Viz <http://www.antikomplex.cz/>.

⁷ Jedná se o vyprávění sedmi žen, osmi mužů a dvou dvojic, z nichž jednu představuje manželský pár, druhou sestry.

⁸ www.pametnaroda.cz

⁹ www.postbellum.cz

¹⁰ www.rozhlas.cz

¹¹ www.ustrcr.cz

¹² V této diplomové práci je využita společná vzpomínka Venuše Štefkové, rozené Madejové, a její matky Anežky. SZM, sign. III V 1079.

¹³ Cornelißen, Christoph - Holec, Roman - Pešek, Jiří (eds.). *Diktatura – válka – vyhnání. Kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Ústí nad Labem 2007.

V šesti kapitolách autoři představují, jak byla různými způsoby připomínána a ztvárňována diktatura i válka v poválečných letech až do současnosti, kde se nacházejí místa vzpomínání těchto událostí a jak je v politicko-publicistických debatách reflektováno téma poválečných zkušeností, odsunu či vyhnání.

Podobně jako výzkum paměti je také studium žen poměrně mladou historickou disciplínou. Počátek zájmu o historii žen je možné spojovat s emancipačními snahami druhé poloviny 19. století. Jeho opravdový rozkvět se však odehrál až ve století následujícím v souvislosti s druhou vlnou feminismu a novým trendem, jímž byla každodennost a dosud opomíjené vrstvy společnosti. V dnešní době jsou tato studia neodmyslitelnou součástí historické vědy s množstvím publikací i vlastním vývojem. Významnými představitelkami na poli výzkumu dějin žen u nás jsou např. Marie Bahenská,¹⁴ která se věnuje především ženám v 19. a 20. století, Milena Lenderová,¹⁵ která se specializuje na studium žen a každodennosti 19. století, nebo Jana Burešová,¹⁶ jejíž příspěvky pojednávají hlavně o ženách a jejich spolcích v meziválečném období.

Co se týče žen a druhé světové války, dominují práce memoárového charakteru o ženách, které se svými skutky zapsaly do historie. Pokud se autoři a autorky věnují méně známým hrdinkám, pak svou pozornost směřují na ty, které alespoň bránily vlast v uniformě některé z bojujících zemí. Jedná se např. o knihy *Statečné ženy, o kterých se málo ví*,¹⁷ *Vojáci v sukních*,¹⁸ *Ženy bojující v zahraničních jednotkách za druhé světové války*¹⁹ nebo o disertační práci Aleny Vitákové *Ženy v řadách čs. vojenské jednotky v SSSR v letech 1942–1945*.²⁰

¹⁴ Např. Bahenská, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha 2005; Bahenská, Marie – Musilová, Dana – Heczková, Libuše. *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice 2011.

¹⁵ Lenderová, Milena. *K hříchu i k modlitbě: Žena v minulém století*. Praha 1999; Lenderová, Milena (ed.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009.

¹⁶ Burešová, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc 2001; Tatáž. *Zemská organizace Pokrokových žen moravských jako představitelka a pokračovatelka liberalizačních a demokratizačních snah žen na Moravě za 1. ČSR: Pohled do 20. let 20. století*. In: AUPO, *Historica* 29, Olomouc 2000, s. 143-156; Tatáž. *Ženské katolické organizace v Čechách a na Moravě 1918-1938*. In: *Politický katolicismus v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie v letech 1918-1938*. Olomouc 2001, s. 207-216.

¹⁷ Hemlichová, Šárka (ed.). *Statečné ženy, o kterých se málo ví..* Praha 2003.

¹⁸ Vávrová, Milada. *Vojáci v sukních*. Telč 2001.

¹⁹ Richter, Karel. *Ženy bojující v zahraničních jednotkách za druhé světové války*. Praha 1992.

²⁰ Vitáková, Alena. *Ženy v řadách čs. vojenské jednotky v SSSR v letech 1942–1945. Některé aspekty jejich přítomnosti v armádě*. Disertační práce. Brno FF MU, 2015.

O ženách, které se zapsaly do dějin svými skutky v armádě, odboji nebo politice, pojednává např. sborník z konference sestavený Šárkou Hemlichovou *Statečné ženy, o kterých se málo ví*²¹. Obsahuje příspěvky odborníků i pamětnic k situacím, v nichž se ženy za války ocitly. Přináší informace o činnosti žen v západních armádách, stejně jako o jejich postavení a působení v rámci rudé armády východní, připomíná důležitost jejich pomoci i na poli domácím a neopomíná ani aktivní členky odboje doma i diplomacie v zahraničí. Dozvědět se také můžeme o životech v koncentračních táborech. Každodennost méně významných protektorátních žen se zde však nenachází.

Monografie Milady Vávrové *Vojáci v sukních*²² je svědectvím o působení žen na různých frontách. Jednotlivé kratičké kapitoly jsou věnovány každá jedné hrdince. Podklady pro ně tvoří především sekundární literatura ve formě brožur a článků, výjimečně pak knihy, dokumenty, dopisy či nezaznamenané rozhovory, provedené samotnou autorkou většinou s někým z příbuzných popisované osoby. Celý text práce je psán velmi subjektivně, autorka střídavě hovoří k čtenáři a ke svým hrdinkám, jejichž pocity a promluvy se pokouší rekonstruovat. V krátkosti představuje dětství protagonistek, od něhož přeskakuje k příběhům spojeným s válečnými léty, jimiž některé kapitoly končí, v jiných následuje ještě menší zmínka o poválečném osudu. I přes svůj beletristický charakter a gramatické chyby bývá kniha uváděna v některých odborných historických pracích²³.

Chceme-li ovšem zjistit něco o každodennosti „obyčejných“ obyvatel protektorátu, narážíme na problém s nedostatkem literatury. Průběhu všedního života za druhé světové války u nás se věnuje např. kniha *Protentokrát* Marie Michlové²⁴. Popisuje jednotlivé složky života lidí v protektorátu, zmiňuje fungování přidělového systému, zábavních podniků, pracovní i volnočasové aktivity apod. Jedna z kapitol je pak věnována i ženám v tomto období. Nicméně se jedná o sice zajímavou, nicméně nejen po stránce citací nedostatečnou kompilaci.

²¹ Hemlichová, Šárka (ed.). *Statečné ženy, o kterých se málo ví..* Praha 2003.

²² Vávrová, Milada. *Vojáci v sukních*. Telč 2001.

²³ Např. Burešová, Jana. *Ženy a druhá světová válka*. In: *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939-1945)*. Sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války. Praha 2009, s. 79-96.

²⁴ Michlová, Marie. *Protentokrát, aneb česká každodennost 1939–1945*. Řitka 2012.

Ženám za druhé světové války se věnuje také příspěvek Jany Burešové ve sborníku *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945)*.²⁵ Připomíná nedostatečné zpracování této problematiky v rámci historie a popisuje činnost žen v armádě, odboji a společensko-politických spolcích. Jedná se tak o jeden z mála počinů, který přibližuje životy žen ve sledovaném období, bohužel pro svůj rozsah, odpovídající rozsahu přednášeného příspěvku, je pouhým nahlédnutím do této problematiky.

Tristní situaci literatury o ženách, každodennosti a druhé světové válce přibližuje příspěvek Blanky Jedličkové *Z republiky do protektorátu. Přehled a charakteristika dosavadní produkce k postavení ženy ve společnosti na sklonku první republiky a v protektorátu*.²⁶ Autorka v ní představuje literaturu, která se věnuje otázce genderu. Sama uvádí, že zatímco k obecným dějinám žen existuje v dnešní době poměrně hojné množství studií, většina se jich soustřeďuje na dobu 19. a počátku 20. století, přičemž „*Přechodem do 20. století se zájem o dějiny žen zmenšuje.*“²⁷ Jedličková vybízí k zaplnění této mezery, napravení nedostatku literatury, a navrhuje prameny, které by mohly být pro takovéto práce zdroji, i způsob, jak s nimi pracovat. V krátkosti pak představuje také historii ženských bojů o svá práva.

V neposlední řadě je třeba zmínit literaturu, jejíž autoři využívají mj. vzpomínek analyzovaných v této práci. Jedná se o knihu Mečislava Boráka *Svědectví ze Životic*²⁸ a Emila Vávrovského *Partyzánská Morávka ústy Morávčanů*.²⁹ Obě publikace se věnují událostem, které se odehrály ke konci druhé světové války a během nichž bylo nacisty smrtí „potrestáno“ civilní obyvatelstvo. S prameny, jichž využívá předkládaná diplomová práce, je však zacházeno jinak než zde.

Životice i Morávka byly vesnice v těšínské části českého slezska, jedna nyní tvoří součást města Havířov, druhá leží v Beskydech a představuje obec s největším

²⁵ Burešová, Jana. *Ženy a druhá světová válka*. In: *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945)*. Sborník příspěvků ze sympozia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války. Praha 2009, s. 79-96.

²⁶ Jedličková, Blanka: *Z republiky do protektorátu. Přehled a charakteristika dosavadní produkce k postavení ženy ve společnosti na sklonku první republiky a v protektorátu*. *Moderní dějiny* 2014, roč. 22, č. 1, s. 173-199.

²⁷ Tamtéž, s. 176.

²⁸ Borák, Mečislav. *Svědectví ze Životic. Těšínsko za druhé světové války a okolnosti životické tragédie*. Český Těšín 1999. Zpřístupněno na <https://www.mecislavborak.cz/publikace/knihy.html#kn15>.

²⁹ Vávrovský, Emil. *Partyzánská Morávka ústy Morávčanů*. Frýdek-Místek 1982.

katastrům v této oblasti. V době druhé světové války v těchto dědinách působily partyzánské oddíly, jež nacházely více či méně dobrovolnou pomoc u místního obyvatelstva. Právě partyzáni pak nesli hlavní vinu za neštěstí, která se v těchto místech odehrála. V případě Morávky jím byly výslechy velkého množství obyvatel a trest smrti za pomoc partyzánům pro 14 z nich, v Životicích byli bez výsledku a vynesení rozsudku popraveni všichni muži, kteří se patřičnými dokumenty neprokázali coby němečtí státní příslušníci.

Vzpomínky na životickou tragédii, publikované v práci Mečislava Boráka, jsou využívány coby zdroje poznání této události. Spolu s úředními dokumenty a dalšími prameny osobní povahy doplňují informace získané ze sekundární literatury. Části některých vzpomínek jsou v práci citovány v českém překladu, občas s drobnými úpravami. O jejich autorkách v knize mnoho informací není, nachází se zde však seznam obětí popisované odvetné akce s uvedenými životopisnými daty, národností a povoláním zesnulých. Podle něj si můžeme doplnit představy o hlavních hrdinech jejich vyprávění.

Také v knize Partyzánská Morávka ústy Morávčanů Emil Vávrovský využívá vzpomínky místních k rekonstrukci událostí, které se zde odehrály, a doplňuje je dalšími prameny, mezi něž patří odborná literatura i dochované dopisy nebo paměti přeživších partyzánů. Zaznamenané vzpomínky buď cituje, většinou však jazykově a stylisticky upravené, nebo parafrázuje, přičemž nedodrжуje osu vyprávění autorek, ale spojuje různé části rozhovoru, které se váží k určité události. Na některých místech doplňuje citované výpovědi zpřesňujícími informacemi, především daty. Obsahovou stránku vyprávění zachovává. Publikace je doplněna přepisem rozsudku, přehledem Morávčanů, kteří o život přišli násilnou cestou v průběhu druhé světové války a obrazovou přílohou, zobrazující jednotlivé aktéry těchto událostí, místa, na nichž se udály, a oficiální dokumenty.

Práce je založena na studiu primárních pramenů, které se všechny v současné době nacházejí v podsбірce Novodobé dějiny, fondu III V v Zemském archivu v Opavě, jež byla původně vytvářena v Muzeu revolučních bojů a osvobození v Ostravě.

Z množství vzpomínkového materiálu, zaznamenaného v rozličných formách a za nestejným účelem, jehož autory jsou muži i ženy, jsem vybrala pouze vzpomínky žen, k jejichž sepsání došlo v průběhu 60. až 80. let a které pojednávají o druhé světové válce na Ostravsku. Doba vzniku těchto vzpomínek koresponduje s vlnou zájmu o „práci s pamětníky“, která socialistické Československo zachvátila právě v 60. letech 20. století. V rámci ní byly získávány psané paměti, tzv. vzpomínky, vyplňovány dotazníky i vedeny rozhovory, zaznamenávané buďto písemně stenografem nebo pomocí zvukového nosiče.³⁰ Jejich cílem bylo většinou zdokumentovat činnost komunistického odboje a jejích členů, podpořit významnost strany a poukázat na odhodlání a oddanost těch, kteří v jejím jménu riskovali vlastní životy.

Za tímto účelem byly organizovány besedy, soustředění zasloužilých členů komunistické strany, srazy pamětníků apod. Ve zkoumaném materiálu se jedná o celkem pět vyprávění z takovýchto událostí. Dvě vzpomínky byly předneseny na konferenci pamětníků na OV KSČ ve Frýdku-Místku 3. září 1962, jejímž tématem bylo „Osвобоzení Československa rudou armádou“,³¹ další dvě na srazu pamětníků na Čeladné, uskutečněném ve dnech 17. – 18. května 1962 (II. skupina)³² a jednu poslední, zaměřenou na ilegální činnost mládeže na Ostravsku, si mohli přítomní vyslechnout na besedě v Ostravě 9. dubna 1963.³³ Jedná se o dvou až jedenáctistránkové texty, které vždy začínají představením vyprávějící coby členky komunistické strany a její protistátní činnosti v době nacistické okupace. Celá vzpomínka je pak nesena v tomto duchu. Autorky vyjmenovávají další členy odboje, o nichž věděly, popisují akce, jichž se mnohdy samy účastnily, a průběh zatýkání a věznění, kterým ani ony neunikly. Většinou se pokoušejí hodnotit pojednávané události nebo zhodnotit svou činnost. Až na případ jednoho textu z besedy jsou příběhy vyprávěny pouze jednou osobou, další účastníci se pamětníci a pamětnice do vzpomínání nevstupují. Co se vyprávějících týče, podle těchto pramenů známe pouze jejich celé jméno a to, co o své osobě samy ve vyprávění prozrazují. Jen u prepisů záznamů z konference pamětníků OV KSČ ve Frýdku-Místku se v hlavičce kromě jména hovořící nacházejí také další osobní data pamětnic. Jedná se o přesné datum

³⁰ Vaněk, Miroslav a kol. *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc 2003, s. 12.

³¹ SZM, sign. III V 1024 a III V 1025, prepis z diktafonického záznamu provedla Polesná.

³² SZM, sign. III V 172, fol. 88-92.

³³ Inv. č. III V 50.

narození, národnost, státní příslušnost, zaměstnání v současnosti, čím se dotyčná živila v průběhu německé okupace, rok vstupu do komunistické strany a adresu trvalého bydliště.

Dalším pramenem z této sbírky, který budu využívat, je jedno mnohostránkové životopisné vyprávění ostravské rodačky. Životopisná vyprávění, nebo také životní příběhy, umožňují narátorům vypravovat své příběhy volně, odbočovat mimo momentální dějovou linku apod.³⁴ Tomu odpovídá i zmíněná vzpomínka, jejíž finální přeepsanou verzi předložila kronikářka Městského muzea v Ostravě Dana Kološová 27. května 1964 k podpisu své pamětnici.³⁵ Titulní stranu tohoto textu tvoří jméno vzpomínající, její bydliště, obsah vzpomínání, poznámka k následnému textu a jméno a funkce zapisující. Hlavní část pak vypráví o autorčině dětství, působení v dělnickém a komunistickém hnutí před válkou, v jejím průběhu i po ní a končí přípravami na příjezd sovětských vojsk v roce 1945 a zhodnocením vlastních prožitků. Přílohu k tomuto textu tvoří devět básní, které vzpomínající sama sepsala k oslavě komunismu a Sovětského svazu.

Formou interview, rozhovorů vážících se k určité historické události, byla zaznamenána svědectví pamětnic dvou tragédií, o nichž bude blíže pojednáno později. Příběhy žen (ale také mužů), které byly postiženy událostmi v Životicích, byly získány díky Józefu Steblovi a Erichu Guňkovi v 50. – 70. letech minulého století. Těm se podařilo shromáždit množství polsky sepsaných výpovědí pamětnic a pamětníků životické tragédie, které nyní tvoří jeden ze základních pramenů poznání této události.³⁶ V této práci je analyzováno 26 těchto textů, jedná se pouze o výpovědi žen.³⁷ Autorky svědectví, jimiž jsou ženy polské i české národnosti, které však po vyřešení těšínské otázky žily na českém území, se věnují výhradně danému tématu, neodbočují od něj časově ani tematicky. Všechny materiál, vážící se k životické tragédii, je pak zpracován v díle Mečislava Boráka *Svědectví ze Životic*, které bylo zmíněno již výše v textu. Autor je využívá coby zdroje poznání této problematiky a doplňuje je oficiálními dokumenty a dalšími prameny osobní povahy. Některé z textů se v jeho práci objevují v českém

³⁴ Vaněk, *Orální historie*, s. 17.

³⁵ SZM, sign. III V 53.

³⁶ Borák, *Svědectví ze Životic*, s. 48.

³⁷ SZM, sign. III V 383-386, 388, 391, 393, 395-401, 403, 405, 407-410, 412-414, 417-419.

překlada, ovšem jsou stylisticky upraveny a není dodržována původní osa jejich vyprávění.

Svědky a svědkyně pohnutých událostí na Morávce vyzpovídal v průběhu roku 1966 Emil Vávrovský. Strojopisné přepisy natočených rozhovorů, které jsou zde použity,³⁸ se liší svým rozsahem, čítajícím od jedné do jedenatřiceti stran, i stylem vyprávění. Kritériem pro jejich výběr bylo opět to, aby autorkami byly ženy. Zatímco některé pamětnice, a bývají jimi především ty, které byly popisovanými událostmi zasaženy nejvíce, pouze stručně uvádějí relevantní informace k rekonstrukci průběhu nacistické odvetné akce, jiné se obšírně svěřují s celým svým životem nejen ve sledované době. Začínají svým dětstvím a končí současností. Všechna vyprávění však spojuje ztráta někoho blízkého, v mnoha případech vlastní zatčení a především množství jmen partyzánů, s nimiž se přinejmenším alespoň viděly. Také tyto prameny jsou již literárně využity. V knize *Partyzánská Morávka ústy Morávčanů*, která je zmiňována v úvodu této práce, s nimi pracuje Emil Vávrovský, muž zodpovědný za jejich zaznamenání. Vypůjčuje si slova svých narátorů, aby vykreslil podobu partyzánského hnutí na Morávce, do něhož byla vtažena většina obyvatel této vesnice. Svůj text pak doplňuje informacemi z dalších archivních pramenů osobní i úřední povahy, sekundární literaturou a fotografiemi.

Dalším materiálem jsou dva protokoly se vzpomínkovým charakterem.³⁹ Oba byly zaznamenány v červenci 1945, jeden v Místku prvního dne tohoto měsíce, druhý na samém jeho konci v Ostravě. Přestože mají rozsah jedné až dvou stran, poskytují ze všech analyzovaných materiálu nejvíce informací o svých autorkách. Kromě celého jména, přesného data a místa narození a trvalého bydliště se z nich můžeme dozvědět také povolání dotčených, příslušnost k obci, jména obou rodičů, včetně matčina dívčího příjmení, rodinný stav a náboženské vyznání. Vzpomínky, původně hlasitě diktované, zachycují odbojovou činnost, jíž byly autorky svědkyněmi, nebo které se samy přímo účastnily. Vyjmenovávají další osoby do událostí zapletené, ale samy svou roli v nich uvádějí spíše zdrženlivě.

³⁸ Jedná se o celkem devět vzpomínek, SZM, sign. III V 1071, 1078-1082, 1086, 1111.

³⁹ SZM, sign. III V 437 a 434.

Jinou skupinu tvoří šest životopisných vzpomínek.⁴⁰ Zabývají se protistátní činností za druhé světové války, kvůli které byly autorky samy, příp. někdo z jejich blízkých, zatčeny. Až na dvě vzpomínky, u nichž je uvedeno pouze jméno a obec, se můžeme dozvědět také datum narození, u dvou vzpomínek doplněné o rodiště, a v jednom případě pak také informace o rodinném stavu, politické příslušnosti, pracovní pozici a konkrétním pracovišti.

Skupinu dalších materiálů tvoří šestnáct polsky psaných oświadczeni (prohlášení nebo výpovědi) z let 1966 a 1967 a k nim analogický česky psaný záznam o pohovoru z roku 1965.⁴¹ Jedná se zpravidla o jednostránkové strojopisné záznamy pořízené z ústních výpovědí pamětnic. Jsou zaměřeny na odboj, do něhož byly zapojeny buď samotné autorky, nebo někdo z jejich blízkých, a postihy, které jim přinesl. Na rozdíl od většiny dříve zmiňovaných forem vyprávění bývají tyto materiály stručné a velmi konkrétní co se týče časového zařazení popisovaných událostí, jmen členů odboje i konfidentů. Časově pak většinou nevybočují mimo období druhé světové války a zájmové téma. Jen pár vzpomínek zmiňuje poválečná léta, ať už v rámci zhodnocení popisovaného dění nebo z důvodu doplnění informací, které se autorky dozvěděly až po skončení války.

Podobně formální styl má životopis,⁴² který je do analýzy také začleněn. Jedná se o dvoustránkový text stručně zachycující autorčin život. Po úvodu, kde se nacházejí informace o původu a stranické příslušnosti popisované, následuje pasáž, v níž dotyčná dokládá svou prospěšnost straně výčtem činností, v nichž se kvůli ní angažovala. „*V prostředí totalitního režimu nebyl brán vlastní životopis jako informace, ale jako směsice sebekritiky a sebeobhajoby pisatele, který byl příslušnými režimními orgány na základě svého životopisu „posuzován“, případně souzen.*“⁴³ Životopisy z let minulého režimu mají proto podobu spíše eseje a nechybí v nich ani zmínky o absolvování trestního řízení nebo vazby (pochopitelně v době dřívějšího politického režimu).

⁴⁰ SZM, sign. III V 190, 525, 728, 749, 985, 1077.

⁴¹ SZM, sign. III V 443, 448, 451, 452, 454, 456, 458, 462, 465, 466, 469, 470, 472, 476, 502, 530, 539.

⁴² SZM, sign. III V 1174.

⁴³ Vaněk a kol.: *Orální historie*, s. 18.

Poslední zkoumanou kategorií jsou vzpomínky sepsané a zasláné samotnými autorkami na výzvu druhou stranou. Zde patří dvě strojopisná vyprávění, která autorky zaznamenaly na požádání Okresního nebo Krajského výboru KSČ k 50. výročí založení strany,⁴⁴ jeden devětadvacetistránkový text vyžádaný v červnu 1984 historickým pracovníkem Muzea revolučních bojů v Ostravě⁴⁵ a dvě dílka, jedno strojopisné o 15 stranách⁴⁶ a druhé psané vlastní rukou na šesti listech,⁴⁷ zasláná do čtenářské soutěže vyhlášené v roce 1980 Novou svobodou, periodikem vydávaným Komunistickou stranou Československa na Ostravsku. Autorky se zde věnují svým zkušenostem s odbojem, opět popisují, s kterými jeho významnými osobnostmi se setkaly či dokonce znaly a jakých událostí byly svědky. Hlavním cílem sepsání těchto příběhů bylo jejich následné zveřejnění, proto je třeba předpokládat u nich značnou autocenzuru, která se projevuje mj. tím, že pasáže, které by měly popisovat vnitřní rozpoložení autorek, jsou minimalizovány nebo zcela vypuštěny a namísto nich je hlavní důraz kladen na samotný příběh. Od většiny ostatních vzpomínek se pak odlišují především větší promyšleností, plynulostí a obsáhlostí textu, snahou o poetizaci a vykreslení nejen děje, ale také okolních jevů, nebo snaha o působení na city čtenáře.

Všechny zkoumané materiály toho mají mnoho společného. Především byly zaznamenány až spoustu let poté, co k popisovaným událostem došlo, a tak musely nutně projít určitými (mnohdy nevědomými) úpravami. Je třeba nezapomínat, že s časovým odstupem se mění nahlížení na prožité situace, často dochází k přehodnocování vlastních postojů a jejich převyprávění se tak může dokonce i zásadně lišit od skutečnosti. Dalším problémem je doba sepsání. Podobně jako v beletrii a odborné literatuře také zde můžeme sledovat selektivitu témat a zaujatost vyprávění. Jak je to jen možné, autorky připomínají svou oddanost komunistickým myšlenkám a Sovětskému svazu. Zaujatost se pak mnohdy objevuje také při popisu postav, které jsou buď „dobrymi“ komunisty nebo „zlými“ nacisty či konfidenty. Pro práce, které by se pokoušely rekonstruovat „objektivní“ obraz minulých událostí, by tyto charakteristické rysy našich vzpomínek mohly představovat problém. Protože

⁴⁴ SZM, sign. III V 190, 252, 267.

⁴⁵ SZM, sign. III V 1070.

⁴⁶ SZM, sign. III V 613.

⁴⁷ SZM, sign. III V 602.

naším cílem je však zjistit, jaký obraz druhé světové války nám mohou skrze archivní materiály z minulého režimu vykreslit „obyčejné“ ženy z Ostravska, tato specifika pramenů pro nás žádný nedostatek nepředstavují.

Jak jsem již několikrát zmínila, vzpomínky⁴⁸, z nichž budu v této práci primárně vycházet, se váží k oblasti Ostravska. Konkrétně se jedná o nynější okresy Ostrava, Karviná a Frýdek-Místek, tedy o území hraničící s dnešním Polskem. Již v dřívějších dobách bylo území historického českého Slezska problematické pro svou mnohonárodnostní povahu. Na ploše asi 4,5 tis. km² zde žilo obyvatelstvo české, německé i polské, uskupené v různých částech oblasti do rozličně početných menšin.⁴⁹ Jen krátce po vzniku samostatného Československa byly západní Slezsko⁵⁰ a část severní Moravy prohlášeny za německou provincii Sudetenland, nicméně do konce roku 1918 většinu tohoto území obsadily československé ozbrojené síly.⁵¹ Nepokoje však neustaly a neutichaly ještě dlouhou dobu. Obdobná situace panovala také na hranicích s Polskem, které si nárokovalo území Těšínska. Spory, které vedly až k tzv. „sedmidenní válce“, měl ukončit plebiscit. Ten ovšem nebylo možno realizovat, a tak nakonec situaci vyřešilo rozdělení Těšínska podle řeky Olše jakožto přirozené hranice. Přestože ani jedna strana nebyla uspokojena tímto výsledkem, poměry se víceméně uklidnily. K jejich vyhocení došlo znovu až v polovině 30. let.

Mnichovskou dohodou bylo západní Slezsko přičleněno k Německu. Hlučínsko se stala součástí tzv. Altreichu, Opavsko vytvořilo část župy Sudety.⁵² Karvinsko a kousek lašského Frýdecka-Místecka, tedy oblasti, o něž byly vedeny územní spory již dlouhá léta, si zabralo Polsko.⁵³ Zbytek Frýdecka-Místecka se stal součástí Protektorátu Čechy a Morava. Průmyslová a značně nacistická Ostrava se svým okolím byla v březnu 1939 obsazena německou armádou a stala se tak jedním z prvních měst,

⁴⁸ Pojem vzpomínka může být chápán dvojím způsobem. Jednak označuje nehmotný výsledek procesu vzpomínání, tedy myšlený, vyprávěný nebo psaný příběh, který autorka předává druhé osobě (popř. osobám). Ve druhém pojetí označuje archivní materiál, list papíru, na němž je onen příběh zachycen. Ve většině případů tyto dvě definice splývají.

⁴⁹ Obecně v západní části českého Slezska dominovalo německé obyvatelstvo, zatímco na východě byli nejpočetnějším etnikem Češi.

⁵⁰ Pod pojmem „Slezsko“ bude v této práci rozuměna část současné České republiky, nikoli historické Slezsko, které je nyní součástí také Polska a Německa.

⁵¹ Bartoš, Josef – Schulz, Jindřich – Trapl, Miloš. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948-1960 (okresy Opava, Bílovec, Nový Jičín)*, XIV. sv. Olomouc 1995, s. 41.

⁵² Pavlíček, Jaromír. *Opavské Slezsko v boji proti nacistické okupaci (1938–1939)*. Opava 2003, s. 8.

⁵³ Po porážce Polska německou armádou přešlo území dříve ovládané Poláky pod správu Němců.

kteřé německé ozbrojené síly zabraly. Hned na to na Ostravsku a v pohraničí začaly vznikat odbojové skupiny. Kromě ilegální Komunistické strany Československa a Obrany národa zde působilo také Národní hnutí pracující mládeže, sokolská skupina Nemo či skupina Plukovník Jindra.

Život na Ostravsku nebyl jednoduchý až do samého konce války. Před postupující frontou tímto územím procházelo množství uprchlíků, Ostrava byla v několika posledních válečných měsících pravidelně bombardována a ostřelována, nezřídka zachváčena mohutnými požáry. Dostat se přes hranice města, ať už směrem ven nebo dovnitř, znamenalo riskovat vlastní život. Přesto mnozí tuto cestu podstoupili. Jejich důvodem bývalo získání potravin, setkání s rodinou či blízkými nebo útěk do klidnějších oblastí.⁵⁴ Po válce byla ze západní části českého Slezska německá část populace vysídlena. Obyvatelé žijící na území Těšínska, především tedy Poláci, kteří se zde přistěhovali po polském záboru, byli odsunu víceméně ušetřeni. Hranice byla v této oblasti ustanovena podle předmnichovského vzoru. Takto tedy vypadá doba a místo, v nichž se analyzované příběhy odehrály.

Co se týče diplomové práce, je rozdělena do dvou částí, na teoretickou a praktickou. V první z nich se pokouším nastínit problematiku vzpomínkových prací a metodologii jejich zpracování. Kromě toho věnuji pozornost také ženám, jejich postavení ve sledovaném období a vývoji ženských studií.

Praktická část obsahuje konkrétní témata, ke kterým se vzpomínky žen na druhou světovou válku váží. Ty jsou rozděleny do skupin na základě četnosti, s níž se ve zmíněných archivních pramenech objevují. Těmito tématy jsou činnost komunistické strany před válkou a v jejím průběhu, partyzáni, ilegální pracovníci, přechody hranic, represe, odvetné nacistické akce, konec války a příchod sovětských vojsk, následky, které ženám léta okupace přinesla a vlastní hodnocení popisovaných událostí. V rámci těchto skupin se pokusím nastínit, jakým způsobem je chápaly a na ně vzpomínaly ženy, co zmiňují a jak jejich obraz předávají dál. Pro vysvětlení některých

⁵⁴ Viz např. svědectví A. Chovance na jaro 1945 v Brance a Opavě, SZM, sign. III V 715.

uváděných situací využívám sekundárních pramenů v podobě odborné literatury, jedná se však pouze o doplňkové zdroje.

Paměť jako pramen

Paměť provází lidstvo pravděpodobně již dlouhá tisíciletí a v průběhu dějin jí byla přisuzována různá důležitost. Ve společnostech bez písma byla výsadou „specialistů na paměť“, lidí, kteří ji ztělesňovali, ať už jimi byli rodoví stařešinové, kněží, bardi, genealogové nebo znalci tradic.⁵⁵ Se vznikem písma se paměť (především tedy ta kolektivní) značně proměnila. Dosud ústně předávané příběhy byly sepsány, čímž se na jedné straně zabránilo jejich další modifikaci nebo výpadkům, na druhé straně však takto došlo k zafixování omylů, nepřesností a případných záměrů původních písařů, kteří příběh přepisovali.⁵⁶ Z bývalých „strážců paměti“, se stali archiváři a sama paměť se stala oblastí zájmu filozofů. Ti se snažili přijít na to, co je vlastně zač, jak funguje, a vymýšleli návody na její procvičování a vylepšování. Ve středověku byla paměť úzce spojena s křesťanstvím. *„Christianizace paměti a mnemotechniky, rozštěpení kolektivní paměti na paměť liturgickou, pohybuující se v kruhu, a paměť laickou s omezeným průnikem chronologie, rozvoj uctívání památky zesnulých, především zesnulých světců, role paměti ve vzdělávání, soustředěném zároveň na ústní i písemný projev, a konečně vznik pojednání o paměti (artes memoriae), to jsou nejcharakterističtější rysy proměn paměti ve středověku.“*⁵⁷

Ani v pozdějších dobách nepřestala být paměť přitažlivým tématem výzkumu. Samotný její vývoj však provázely výkyvy, jednou byl kladen velký důraz na její uchovávání, pravidelně byli vzpomínáni především zesnulí, jindy byl kult mrtvých upozadován ve prospěch živých a jejich každodennosti. Důležitost minulosti a paměti v průběhu dějin je možné sledovat třeba na vývoji hřbitovů⁵⁸, obchodu s upomínkovými předměty nebo zpřístupňování a otevírání různých institucí, jakými jsou archivy, muzea či knihovny. V 19. století se „oživování minulosti“ stalo velkým trendem, který byl

⁵⁵ Le Goff, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha 2007, s. 72.

⁵⁶ Vaněk a kol., *Orální historie*, s. 9.

⁵⁷ Le Goff, *Paměť a dějiny*, s. 83.

⁵⁸ Jak zmiňuje Le Goff: *„Od konce 17. do konce 18. století se památka mrtvých připomíná stále méně intenzivně, (...) hrobky, včetně těch královských, získávají velmi prostý vzhled.“* Naopak *„po Francouzské revoluci se ve Francii i jinde prosazuje návrat k památce mrtvých. Začíná velká doba hřbitovů s novými typy památníků, pohřebních nápisů a rituálem návštěvy hřbitova. Hrob, vyčleněný z kostela, se znovu stává středem vzpomínky. Tuto přitažlivost hřbitova, spjatého s pamětí, ještě posílí romantismus.“* Le Goff, *Paměť a dějiny*, s. 99.

ještě více posílen po první světové válce, kdy se stavěly památníky padlým, které měly nejen posunout hranice paměti, ale také podpořit „*soudržnost národa ve sdílené paměti*“.⁵⁹

V současné době je paměť pojmem čím dál více frekventovaným v dílech nejrůznějších odborníků.⁶⁰ Zatímco především biologická odvětví vědy se jejím výzkumu věnují již dlouhou dobu,⁶¹ v rámci historického bádání se jedná o poměrně mladou disciplínu. Její počátky je možno hledat v roce 1925, kdy francouzský sociolog Maurice Halbwachs vydal svou studii o sociálních rámcích paměti, v níž představil teorii o podmíněnosti vzpomínání a koncept kolektivní paměti. Jeho dílo vzbudilo zájem jednoho z vůdců první generace historiografické školy Annales Marca Blocha, který tuto tematiku přenesl do oblasti historické vědy. Ve své studii *La société féodale*⁶², která jej proslavila, věnoval dosud ne příliš známému tématu kolektivní paměti celou jednu kapitolu.⁶³ Jeho práce však byla spíše ojedinělou záležitostí v tomto směru bádání.

K velkému nárůstu zájmu o studium paměti v historii došlo až v 70. a 80. letech minulého století,⁶⁴ tedy zhruba 50 let od vydání základních prací moderního humanitně-vědného bádání o této problematice od již zmíněného Halbwachse a německého historika umění Abyho Warburga.⁶⁵ „*Jedním z klíčových konceptů stojících v počátcích zvýšeného zájmu o paměť v sociálních vědách je práce Pierra Nory, editora přelomového francouzského sborníku Místa paměti*“.⁶⁶ „⁶⁷Nora se vrátil k myšlence sociálních rámců paměti, která tolik inspirovala Blocha, ale byla pozdějšími historiky

⁵⁹ Tamtéž, s. 102.

⁶⁰ „*Velmi plodná je v tomto směru především tradice francouzského a německého postmoderního myšlení.*“ Labischová, Denisa. *Co si uchováváme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí.* Ostrava 2013, s. 15.

⁶¹ Podle Le Goffa „*výzkum biologické paměti sahá přinejmenším do 18. století.*“ Le Goff, *Paměť a dějiny*, s. 105.

⁶² Bloch, Marc. *La société féodale.* Vydána 1939-1940.

⁶³ Burke, Peter. *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929–89.* Cambridge Press 1990, s. 24. Oba tyto autoři, Halbwachs i Bloch, navazují na myšlenky Émila Durkheima o kolektivním vědomí, resp. kolektivní reprezentaci.

⁶⁴ Michela, *Paměťová studia*, s. 610.

⁶⁵ Tuček, Jan. *Paměť.* In: Storchová, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě.* Praha 2014, s. 244. Oproti tomu na poli literatury a filozofie došlo k expanzi paměti již na přelomu 19. a 20. století. Jacques le Goff v této souvislosti zmiňuje díla Henri Bergsona, Marcela Prousta nebo André Bretona. Do stejného období patří pak také práce Sigmunda Freuda. Le Goff, *Paměť a dějiny*, s. 106 – 107.

⁶⁶ Nora, Pierre. *Les Lieux de mémoire. I: La République.* Gallimard 1984.

⁶⁷ Pýcha, Čeněk. *Duchcovský viadukt. Socialistická politika paměti na regionální úrovni.* In: Šustrová, Radka –Hédlová, Lubomíra (eds.): *Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti.* Praha 2015, s. 257.

spíše opomíjena.⁶⁸ „Mluví o zanikající paměti a společenské potřebě vytvářet místa, záchytné body, na které alespoň část prchavé paměti ulpí.“⁶⁹ Ve svých úvahách pak rozlišoval mezi „opravdovou pamětí, která se dnes utekla do gesta a zvyku, do povolání, v nichž se předávají znalosti mlčení, do tělesného vědění, impregnovaných vzpomínek a vědění reflexivního,“ a pamětí historickou, historickým vědomím, „které je téměř jejím protikladem“.⁷⁰ Tohle dílo, které např. Peter Burke označil jako „jeden z nejpůsobivějších francouzských historických počinů v posledních letech“⁷¹, vzbudilo na půdě světové historiografie takovou pozornost, že se „koncept paměti, především paměti kolektivní, stal od 80. let 20. století dokonce jedním z nejpůvodnějších pojmů v historiografii.“⁷²

Zaujetí pamětí ve druhé polovině 20. století mělo na svědomí hned několik faktorů. Počátky je pravděpodobně třeba hledat už v poválečné době, kdy došlo k renesanci paměti coby zdroje pro studium lidské historie. V souladu s politickou a sociální atmosférou doby, silně poznamenanou komunismem, se do středu zájmu bádání dostali jednotlivci a skupiny. Hlavní slovo bylo dáno většině těch, kteří byli dosud tradičními společenskými vědami přehlíženi, především tedy dělníkům, ženám nebo původním obyvatelům.⁷³ V 50. a 60. letech kulminovala éra „masového“ zachycování „paměti“, bylo pořizováno množství rozhovorů, které se ovšem nedočkaly hlubšího zpracování.⁷⁴ Mezi ně patří mj. některé vzpomínky, které analyzuje tato diplomová práce.

⁶⁸ Burke, *The French Historical Revolution*, s. 85.

⁶⁹ Pýcha, *Duchcovský viadukt*, s. 257.

⁷⁰ Nora, Pierre. *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*. In: *Politika paměti. Antologie francouzských společenských věd*. Praha 1998, s. 14.

⁷¹ Burke, *The French Historical Revolution*, s. 85.

⁷² Lach, Jiří. *Soudobé dějiny na stránkách časopisu History and Memory*. In: Pešek, Jiří a kol.: *Napříč kontinentem soudobých dějin. Evropská historiografie po konci studené války*. Praha 2013, s. 198. Např. v Německu na Pierra Noru a jeho francouzská místa paměti navázali Étienne François a Hagen Schulz. Řezník, Miloš. *Paměť a identita v regionálním kontextu*. In: Šustrová, Radka – Hédlová, Luba (eds.) *Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti*. Praha 2015, s. 67.

⁷³ Švaříčková Slabáková, Radmila. *Where Is Oral History Today? Individual Memory and the Stories about the Nazi Period*. In: Arbeit, Marcel – Christie, Ian (eds.): *Where Is History Today? New Ways of Representing the Past*. Olomouc 2015, s. 121.

⁷⁴ Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha 2011, s. 113.

Svou nezanedbatelnou úlohu v návratu k paměťovým studiím měl také rozmach nových možností, jak paměť uchovávat.⁷⁵ Především se jednalo o rozvoj výpočetní techniky a elektronických médií, schopných pojmout velké množství informací,⁷⁶ které podpořily nejen dosavadní přístupy k výzkumu, ale staly se také hlavní oporou při práci s pamětníky v rámci orální historie⁷⁷.

Přibližně od poloviny 70. let „nastupovala v historickém bádání nová generace, jež se již necítila být vázána tradičním respektem k tzv. „velkým dějinám“, k dějinám politiky, diplomacie a vojenským dějinám psaným v událostním, případně vojensko-strategickém duchu.“⁷⁸ Tito badatelé se naopak navraceli k vyprávění, narativním formám, dějinám každodennosti a psychohistorii, zajímala je jednotlivá individua a jejich prožívání, dojmy a chování v určitých situacích.⁷⁹ Tento trend časem vedl k obrození paměťových studií, vzestupu orální historie a také k prvním článkům otevřeně se hlásícím k tzv. dějinám emocí, emociologii.⁸⁰

Samotná 80. a 90. léta jsou pak poznamenána dalšími událostmi, které přispěly k obnovení pozornosti o paměťová studia. „*Politické přeměny ve střední a východní Evropě, proces evropské integrace a s tím spojené identifikační procesy vytvořily zároveň nové podmínky pro evropskou, národní a regionální kulturu a politiku dějin.*“⁸¹ Jednotlivé státy se prostřednictvím historie snažily najít samy sebe a své místo v dějinách, vyrovnat se s poválečnou, většinou marxisticky orientovanou dějepisnou tvorbou a s dřívějšími diktaturami.⁸² S tím souvisí také znovuotevření některých kontroverzních témat, jejich přezkoumávání na základě nových pramenů a pomocí dalších metod výzkumu, mezi něž patřila také práce s pamětí. Nadšení tohoto

⁷⁵ Tuto souvislost zmiňuje např. Jan Assman. Assman, Jan. *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha 2001, s. 15.

⁷⁶ Tuček: *Paměť*, s. 246.

⁷⁷ Většina „zakladatelů“ orální historie však chápe jako zásadní pro zrod tohoto přístupu nikoli vznik přenosných nahrávacích zařízení, nýbrž atmosféru doby. Jako zdroj své inspirace tyto autoři uvádějí marxismus

a přiznávají svou dřívější socialistickou orientaci. Těmto informacím odpovídá mj. skutečnost, že první práce orální historie popisují životy dělníků. Švaříčková Slabáková, *Where Is Oral History Today?*, s. 121.

⁷⁸ Mücke, *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích.*, s. 116.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Podobně jako paměťová studia zažily i dějiny emocí svůj rozkvět v 90. letech 20. století, tedy desítky let po vydání prvních, základních prací tohoto směru. Švaříčková Slabáková, Radmila. *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*. In: ČČH 114, č. 2 (2016), s. 303.

⁸¹ Řezník, *Paměť a integrita v regionálním kontextu*, s. 61.

⁸² Tamtéž, s. 62.

„oživení“ studia paměti však v některých případech vedlo až k extrémům, jakým byla např. „povinnost vzpomínat“. Jednalo se o politický koncept, obsahující „*morální závazek uchovávat paměť utrpení, zejména v případech, kde byl za toto utrpení zodpovědný stát.*“⁸³ Přestože byl původní úmysl tohoto projektu dobrý, jeho výsledkem byly činy „pokání“ a lavina požadavků na uznání minulých křivd určitým skupinám (jednalo se mj. o potomky otroků), které ve Francii např. vyústily až v trestní oznámení na historika, který odmítl nazvat obchod s otroky genocidou.⁸⁴

Ve druhé polovině 20. století začal ve světové historiografii sílit postmodernistický náhled na dějiny zavrhuující jakoukoli objektivitu a hlásající, že každá práce o minulosti je pouhým konstruktem historika, který ji stvořil. Dějiny nelze poznat. V odborné společnosti se následně začaly objevovat zkazky o tzv. „krizi paměti“, odkazující k problematice předávání a sdílení vzpomínek, již můžeme sledovat napříč západním civilizačním okruhem.⁸⁵ Patří mezi ně např. výše zmíněná Norova teze o neexistenci paměti. Podle Pierra Nory naše zaujetí pamětí pramení ze skutečnosti, že jsme ji zničili a nahradili historickým vědomím. „*O paměti se tolik mluví jen proto, že již žádná není.*“⁸⁶

V českém prostředí byl pojem paměti v oficiálním historickém časopise poprvé důsledně použit až roku 1999,⁸⁷ nicméně zájem o vzpomínky pamětníků je možné zaznamenat již mnohem dříve. „*V letech první republiky byla napsána řada prací o vzniku Československa, především memoárového charakteru.*“⁸⁸ Historikové jako jeden z pramenů pro svá díla o odboji a počátcích státu poprvé využívali mj. výpovědi pamětníků a jejich vzpomínek.⁸⁹ Práce založené na informacích získaných prostřednictvím rozhovorů byly sepisovány i v průběhu komunistického režimu, ovšem

⁸³ Emler, David. *Využívání paměti v projevech francouzských prezidentů Chiraka a Sarkozyho*. In: ČČH 111, č. 2 (2013), str. 336.

⁸⁴ Tamtéž. Tímto historikem byl Olivier Pétré-Grenouilleau, specialista na otroctví a obchod s otroky.

⁸⁵ Tuček, *Paměť*, s. 245.

⁸⁶ Nora, *Mezi pamětí a historií*, s. 7.

⁸⁷ Jednalo se o stať Jana Křena *Česká a německá historická paměť*, kterou otiskl ČČH. Švaříčková Slabáková, Radmila. *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích*. In: Dějiny - teorie – kritika, Praha: Masarykův ústav - Archiv Akademie věd ČR 4, č. 2, (2007), s. 236.

⁸⁸ Rychlík, Jan. *České dějiny 20. století – vývoj a současný stav*. In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol. *Základní problémy studia moderních a současných dějin*. Praha 2014, str. 48.

⁸⁹ Tamtéž.

rozpravy se vedly zásadně „s vybranými (a „ideologicky nezávadnými“) skupinami, jako byli předváleční komunisté, účastníci protifašistického odboje, partyzáni apod.“⁹⁰ Dalším nedostatkem prvních výzkumů paměti metodou orální historie v českém prostředí bylo jejich neodborné vedení, kdy byly výpovědi zapisovány spíše intuitivně (a mnohdy ani sepsány vůbec nebyly), a používání získaných informací pouze okrajově.⁹¹ Velmi často pak docházelo také k tomu, že namísto rozhovoru byl pamětník požádán, aby své vzpomínky sepsal.⁹²

Dnes již v české historiografii pojem „paměťová studia“ zdomácněl a je ho užíváno pro označení mnoha různých věcí, které jsou ovšem většinou chápány ve smyslu jakési alternativní historie, jako synonymum historického poznání či vědomí, nebo coby „druhý život“ některého historického jevu.⁹³ Také odbornost vědecké práce s pamětí postoupila. K systematictějšímu výzkumu paměti v našem prostředí podstatně přispěly „*politické události a sociální změny, ke kterým došlo v průběhu 20. století, a spolu s nimi potřeba připomenout některé zamlčované děje a aktéry, přehodnotit předchozí interpretace minulosti a doplnit mezery v historickém vědomí.*“⁹⁴ Přes všechny úspěchy se však spousta badatelů stále ještě nedokázala odpoutat od pouhého popisování událostí na základě vzpomínkových materiálů a přistoupit k výzkumu samotného procesu vzpomínání.⁹⁵

Definice paměti a vzpomínání

Jak již bylo řečeno, pojem „paměť“ je již v české historiografii docela běžnou záležitostí. Samotná definice paměti je však stále ještě mnohdy problémem, kvůli kterému ji někteří badatelé odmítají akceptovat coby pramen historického poznání. Její uchopení se liší nejen mezi různými obory, nýbrž i v rámci samotných věd. Z tohoto důvodu považuji za vhodné představit paměť v obecném vědeckém rámci a vytyčit, co pod daným slovem bude rozuměno v této práci. Vzhledem k tomu, že paměť spadá

⁹⁰ Mücke: *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích*, s. 118.

⁹¹ Vaněk, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 85.

⁹² Tamtéž, s. 119.

⁹³ Švaříčková Slabáková, *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*, s. 233.

⁹⁴ Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha 2014, str. 8.

⁹⁵ Švaříčková Slabáková, *Where Is Oral History Today?*, s. 124.

do sféry zájmu různých vědních oborů, můžeme ji popsat v termínech biologie, psychologie, filozofie, sociologie a pravděpodobně ještě několika dalších disciplín. Pro nás však je důležité její pochopení v tom smyslu, v jakém ji chápou humanitní vědy (především pak sama historie) a významní představitelé paměťových studií.

Jedním z vědců, kteří se věnovali výzkumu paměti a vzpomínání, byl psycholog Sigmund Freud. Do odborné diskuse na tohle téma přispěl objevem důležitého rysu naší paměti, který do značné míry souvisí s předmětem výzkumu této práce – selektivity. Pamätujeme si především to, co je pro nás osobně významné. Ony zdánlivě nepodstatné epizody většinou z dětského věku, které nám občas vyvstanou na mysl, pak nazval krycími vzpomínkami. Ty naše paměť uchovává ne kvůli jejich vlastnímu obsahu, nýbrž pro asociační vztah k jiné události, kterou jsme se rozhodli vytěsnit.⁹⁶ Dále rozlišil paměť epizodickou, vztahující se k času, místu a specifickým okolnostem nějaké události, a sémantickou týkající se prožitého obsahu. „*Pamätujeme si více vlastní kontakt s vnější realitou a naši odpověď na podněty než okolnosti samy. Z okolností si pamätujeme více ty, které vyvolaly naši odpověď.*“⁹⁷ Vzpomínání se pak děje prostřednictvím různého psychického materiálu. U někoho má podobu vizuální, jiní „*ve vzpomínkách reprodukuji ty nejchabější obrysy prožitého*“⁹⁸.

Podstatnějším autorem pro historické bádání o paměti, jehož jméno je uváděno snad v každé práci s tímto námětem, je Maurice Halbwachs. Tento francouzský sociolog a filozof, jeden ze zakladatelů pamětních bádání a žák filozofa Henry Bergsona a sociologa Émila Durkheima, dvou klasiků sociálněvědného bádání moderní doby,⁹⁹ zasvětil svůj život studiu vzpomínání a sám nakonec zůstal na několik desetiletí zapomenut.¹⁰⁰ V návaznosti na svého učitele Durkheima a jeho kolektivní vědomí přišel Halbwachs s konceptem kolektivní paměti¹⁰¹ a podmíněnosti vzpomínání.

⁹⁶ Freud, Sigmund. *Psychopatologie všedního života. O zapomínání, přeřeknutí, přehmátnutí, pověře a omylu*. Praha 2016, s. 45.

⁹⁷ Mollon, Phil. *Freud a syndrom falešné paměti*. Praha 2000, s. 14.

⁹⁸ Freud: *Psychopatologie všedního života*, s. 48.

⁹⁹ Vaněk, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 108.

¹⁰⁰ Halbwachs zemřel 16. 3. 1945 v koncentračním táboře Buchenwald. Jeho díla byla „objevena“ až o pár desetiletí později.

¹⁰¹ Nezávisle na něm předložil ve 30. letech 20. století teorii kolektivní paměti také historik umění Aby Warburgh. Michela, *Paměťová studia*, s. 613.

Halbwachs rozdělil paměť na „vnitřní či niternou a vnější, respektive paměť osobní a paměť sociální. Ještě přesněji (...) bychom mohli mluvit o paměti autobiografické a historické. Ta první si vypomáhá druhou, protože naše životní historie je přece jenom součástí historie obecné. Ta druhá je přirozeně rozsáhlejší než ta první, ale na druhé straně reprezentuje minulost pouze zkratkovitě a schematicky, zatímco osobní paměť představuje mnohem souvislejší a hutnější obraz.“¹⁰² Tedy máme paměť kolektivní, která se pojí se sociálními rozměry lidského vzpomínání, a paměť individuální, podmíněnou, formovanou a závislou na pamětech různých společenství. Obě jsou pak sociálními konstrukty podmíněnými „tzv. sociálními rámci, externími, kolektivně sdílenými a variabilními elementy, jako jsou jazyk, prostor, čas atd.“¹⁰³ Tyto rámce si můžeme představit jako způsoby vybavování si a myšlení, názory a postoje, jimiž se skupina definuje jako skupina, a které zajišťují její identitu v čase.¹⁰⁴

Podle Halbwachse tedy může paměť existovat pouze v kolektivu, neboť k procesu zapamatování dochází v rámci sociálních interakcí. Z tohoto předpokladu vyplývá, že člověk, který by vyrostl izolován od ostatních lidí, by žádnou paměti nedisponoval. Získal by ji až v procesu socializace. Také naší neschopnosti vzpomenout si na události z nejranějšího dětství můžeme rozumět tak, že jsme v útlém věku ještě nebyli sociálními bytostmi, a proto nemáme o co naše vjemy opřít.¹⁰⁵ „Naše vzpomínky zůstávají za každých okolností kolektivní a jsou nám připomínány ostatními, i když se týkají událostí, na nichž jsme se podíleli sami, nebo věcí, které jsme viděli pouze my. Je to tím, že ve skutečnosti nikdy nejsme sami. Vždy v sobě a s sebou neseme určitý počet různých lidí, a není proto bezpodmínečně nutné, abychom u vzpomínaných událostí byli fakticky přítomni jako samostatné osoby.“¹⁰⁶

Kolektiv je podle Halbwachse také důležitý při procesu vzpomínání, neboť „důvěra v přesnost našeho vzpomínání je větší, můžeme-li se opřít kromě našich vzpomínek také o vzpomínky dalších lidí“¹⁰⁷. Tento proces je dokonce podmíněn existencí dalších osob a naší sounáležitostí k nim. „Vzpomínku nezískáme poskládáním

¹⁰² Halbwachs, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha 2009, s. 95.

¹⁰³ Tuček, *Paměť*, s. 247.

¹⁰⁴ Welzer, „*Můj děda nebyl nácek*“, s. 107.

¹⁰⁵ Michela, *Paměťová studia*, s. 613.

¹⁰⁶ Halbwachs, *Kolektivní paměť*, s. 51.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 50.

*jednotlivých obrazů minulé události. Rekonstrukce se musí odehrávat na základě sdílených informací a myšlenek, které se nacházejí zároveň v naší mysli a v myslích ostatních, protože mezi nimi opakovaně přecházejí. Tohoto kontinuálního sdílení informací lze dosáhnout jen tehdy, jsme-li dlouhodobě součástí stejného společenství.*¹⁰⁸ Délka trvání této paměti je pak určena dobou trvání skupiny nebo naší přítomností v ní.

Jak již bylo řečeno, Halbwachsovy teorie mají navzdory četným kritikám i v dnešní době jistý vliv na paměťová studia a na chápání paměti v historii.¹⁰⁹ Ani mezi historiky však nepanuje naprostá shoda v tom, jak paměť chápat. Např. Pierre Nora svém příspěvku definuje pojmy paměť a historie na základě jejich odlišností. Podle něj je paměť něčím živým, neseným skupinami živých a neustále se vyvíjejícím, je proměnlivá, vzpomínaná a zapomínaná, nejasná, ale neustále aktuální, zatímco „*historie je vždy problematickou a neúplnou rekonstrukcí toho, co už není*“.¹¹⁰ Jacques le Goff paměť charakterizoval jako schopnost uchovávat určité informace, která „*souvisí předně se skupinou psychických funkcí, díky nimž člověk dokáže aktualizovat minulé dojmy a údaje, které si představuje jako minulé*“.¹¹¹ Současný historik François Hartog ji definuje jako pilíř konstrukce identity každé sociální skupiny, která ochraňuje a uchovává „*náš svět*“¹¹², německo-francouzský historik Étienne François chápe paměť jako „*zpřítomňování minulosti*“ (zatímco „*historický obor uvádí přítomnost do historie*“)¹¹³, Paul Ricoeur ji vidí jako způsob selekce a intelektuální konstrukce minulosti¹¹⁴ a Luisa Passerini ji pak chápe coby racionální vzpomínání na minulé události, rezervoár nevědomých dojmů a potlačených emocí, které by historik neměl brát doslova, ale měl by analyzovat jednotlivé operace při formování identity.¹¹⁵ A definic tohoto pojmu existuje ještě celá řada. Můžeme se však shodnout na tom, že paměť je něčím živým, proměnlivým, vlastním každému člověku, byť specifickým pro každého jednotlivce. V obecné rovině ji lze chápat jako schopnost uchovávat

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 61.

¹⁰⁹ Švaříčková Slabáková, *Where is oral history today?*, s. 124; Tuček, *Paměť*, s. 247.

¹¹⁰ Nora, *Mezi pamětí a historií*, s. 9.

¹¹¹ Le Goff, *Paměť a dějiny*, s. 68.

¹¹² Šubrt, Jiří – Maslowski, Nicolas – Lehmann, Štěpánka. *Soudobé teorie sociální paměti. Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha 2014, s. 31.

¹¹³ François, Etienne. *Místa paměti. Lieux de mémoire. Erinnerungsorte*. In: ČČH, Praha: Historický ústav AV ČR 107, č. 3, (2009), s. 566.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 38.

¹¹⁵ Švaříčková Slabáková, *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*, s. 249.

informace, které pak aktem vzpomínání třídíme a činíme vědomými.¹¹⁶ Pomáhá definovat nás jako jedince i určit coby společnost. Několikrát zmíněnou kolektivní paměť pak chápu jakožto jeden druh paměti, který je vždy sociálně konstruovaný, podmíněný a závislý na společnosti, k níž se hlásíme (a těchto společenství bývá zpravidla více, jedním z nich je např. rodina).

Nejednoznačná definice paměti je jedním z nedostatků, které jsou tomuto přístupu v historii vyčítány. Dalším a zřejmě asi nejčastějším terčem kritiky paměťových studií je neobjektivita vzpomínek. Je pochopitelné, že pamětníci vidí události vlastníma očima, z vlastní perspektivy, a vyprávění je tak zkresleno jejich úhlem pohledu. Ovšem objevují se také další tendence, které znemožňují zjistit minulou skutečnost. Stejně jako při práci s deníky i zde platí fakt, že vyprávěné vzpomínky jsou určené někomu dalšímu. Proto jejich autoři vybírají formu, kterou je chtějí prezentovat, a také sami určují, jak v nich budou vypadat. Vědomě či nevědomě se stylizují do určitých rolí. Jak dokládá mj. německý výzkum předávání paměti v rodině, jehož výsledky jsou prezentovány v knize „Můj děda nebyl nácek“¹¹⁷, vypravěči navíc mnohdy znemožňují poznání originálního příběhu volbou narativní formy, která umožňuje paralelní existenci několika jeho rozdílných variant, z nichž si posluchači vybírají tu, která nejvíce koresponduje s jejich představami o dané situaci.¹¹⁸

Naším cílem v této práci ovšem není zjistit konkrétní události a jejich přesný průběh, ani ověřovat již známé situace. Proto pro nás výše zmíněné skutečnosti nepředstavují nedostatky, které by mohly komplikovat naši práci, nýbrž jsou samy předmětem výzkumu, jehož cílem je zjistit, jak ženy v období minulého režimu vzpomínaly na vlastní prožitek druhé světové války.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, pro tuto práci bude určující kniha Pavla Mückeho *Místa paměti druhé světové války* a jeho pojetí. Mücke využívá koncept míst paměti Pierra Nory, který přizpůsobil pro účely svého bádání. Místo politiky paměti se tak místa paměti týkají míst, struktur a dějů charakteristických pro životní příběhy

¹¹⁶ Tuček, *Paměť*, s. 244.

¹¹⁷ Welzer, Harald – Mollerová, Sabine – Tschuggnallová, Karoline – Jensen, Olaf – Koch, Torsten – Wagnerová, Hana – Huněk, Filip. *"Můj děda nebyl nácek". Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha 2010.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 38.

studovaných jedinců.¹¹⁹ Také tato práce je pokusem o vytyčení „míst paměti“, na kterých se zastavují pamětnice při svém vzpomínání. Při tom můžeme sledovat kolektivnost paměti, jak o ní psal Maurice Halbwachs. Tedy to, jak je vzpomínaná událost rekonstruována na základě informací a myšlenek, které sdílíme zároveň s ostatními členy naší společnosti.¹²⁰ Tolik ovšem k tomuto tématu, neboť jak píše Étienne François: „*Paměť se totiž podobá Pandořině skříňce a jakmile se o ni začneme zajímat podrobněji, je velice obtížné nenechat se pohltit záplavou možných položek.*“¹²¹

¹¹⁹ Mücke, *Místa paměti druhé světové války*, s. 21

¹²⁰ Halbwachs, *Kolektivní paměť*, s. 61.

¹²¹ François, *Místa paměti*, str. 563.

Historie o ženách

Vzhledem k tomu, že autorkami analyzovaných vzpomínek jsou ženy, rozhodla jsem se věnovat následující odstavce studiím, pro něž tvoří hlavní oblast zájmu. V dnešní době, kdy pravděpodobně většina z nás bere dějiny žen nebo gender jako součást historického bádání a historiografie obecně, si už možná ani moc neuvědomujeme, o jak mladé směry se ve skutečnosti jedná, kdy a proč vznikly a čím musely projít, než se zformovaly do podob, v nichž je známe dnes. Samotné slovo gender pak bývá mnohdy užíváno pro označení rozličných jevů, které se nezdá rozcházejí s jeho původní definicí a popírají tak smysl toho, proč byl vůbec zaveden.

Zájem o historii žen má své kořeny v emancipačních snahách, které se začínaly stále intenzivněji projevovat ve druhé polovině 19. století. Nicméně skutečný rozkvět ženských studií nastal až ve století následujícím. V souvislosti s druhou vlnou feminismu, rozkladem *velkých vysvětlujících makrostrukturálních modelů*, jakými byl marxismus nebo strukturalismus, a nově se rozvíjejícím trendem zkoumat každodennost a lidi, kteří byli dosud před historií skryti, se od konce 60. let začala rozvíjet tzv. Women's history.¹²² Zpočátku šlo badatelkám především o to dát hlas doposud opomíjené skupině, představit příběhy jejích příslušnic a ukázat, že stejně jako muži jsou a byly také ženy důležitou součástí historie. Tento trend v přístupu k dějinám se začal rychle rozvíjet. „*Na počátku sedmdesátých let zakládaly feministické badatelky a aktivistky po celých Spojených státech i v Evropě na univerzitách i v rámci programu vzdělávání dospělých první semináře z oboru ženských studií.*“¹²³ V rámci tohoto nového pojetí minulosti vznikala především v anglosaském prostředí díla mapující dějiny ženského hnutí a boje za politická a občanská práva, jimiž bylo poukazováno

¹²² Tinková, Daniela. "Žena" - prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*. In: Tinková, Daniela: Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: sborník příspěvků. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 19. Počátky women's history bývají dávány do spojitosti s francouzskou školou Annales, která zahájila trend zkoumat lidskou každodennost, společenské vztahy, mentality, menšiny apod. Jedličková, Blanka: *Z republiky do protektorátu. Přehled a charakteristika dosavadní produkce k postavení ženy ve společnosti na sklonku první republiky a v protektorátu*. In: Moderní dějiny 2014, roč. 22, č. 1, s. 175.

¹²³ Downsová, Laura Lee. *Od dějin žen k dějinám genderovým*. In: Berger, Stefan – Feldner, Heiko – Passmore, Kevin (eds.) *Jak se píše dějiny. Teorie a praxe*. Brno: Centrum pro studium demokracie a svobody, 2016, s. 348.

na oprávněnost dalších feministických požadavků v oblasti politiky apod. „*Publikací v tomto oboru začalo rychle přibývat a feministické historičky od úvodního, poněkud váhavého tázání, zda vůbec lze sepsat dějiny žen (a jak by takové dějiny měly vypadat), přešly k sebevědomějším formulacím, podle nichž psaní dějin bez žen je podnik veskrze pošetilý, protože takové dějiny vyprávějí sotva polovinu celého příběhu.*“¹²⁴ Další charakteristikou tohoto období jsou „*snahy o velké generalizace, o vytvoření nové periodizace a chronologie dějin v ohledu k ženám*“.¹²⁵

Kritika na sebe nenechala dlouho čekat. Již v 70. letech se objevily negativní ohlasy k tomuto směru, které postupem času jen sílily. Women's history byla vytykána nepromyšlená metodologie i čerpání z komunistických konceptů.¹²⁶ Navíc se tohle pojetí, spojující ženy do jedné sociální kategorie bez ohledu na „třídní, rasové a věkové odlišnosti“,¹²⁷ snažilo dosud popsané dějiny nikoli jen doplnit, nýbrž přepsat celé znova, nahradit kritizované mužské dějiny dějinami ženskými, což byl úkol stejně tak náročný, jako nesmyslný. Další výtky směřovaly ke skutečnosti, že historické aktérky byly v rámci Women's history popisovány jako pasivní oběti, což bylo zcela v rozporu s původním cílem, jímž bylo poukázat na činnost žen v dějinách. Problém byl spatřován také v přístupu k samotné disciplíně. Badatelkám se nelíbilo, že Women's history setrvává na okraji historiografie a bývá ostatními chápána jen jako doplněk, který „*nemá s rozhodujícím prouDEM historiografie nic společného*“.¹²⁸ Zaměření vznikajících prací navíc pouze upevňovalo stereotypní spojování žen výhradně s privátní, domácí sférou, které se feministické hnutí snažilo rozbít.

Dějiny žen se tedy ukázaly jako docela nedostačující. To, co vyčítaly dosavadním přístupům zkoumání historie, nyní samy praktikovaly. Nedostatků Women's history si všimly i autorky z vlastních řad. V rámci nahrazení chyb stávajícího směru proto v 70. letech zavedly koncept gender a gender history, kterými

¹²⁴ Downsová, *Od dějin žen k dějinám generovým*, s. 348.

¹²⁵ Tinková, „*Žena*“ - *prázdná kategorie?*, s. 20.

¹²⁶ Tamtéž, s. 22.

¹²⁷ Nečasová, Denisa. *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*. In: Dějiny - teorie – kritika 2008, č. 1, s. 84.

¹²⁸ Ratajová, Jana. *Gender history jako alternativní koncept dějin*. In: Čadková, Kateřina – Lenderová, Milena – Stráňková, Jana (eds.). *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie*, Pardubice 2006, s. 34.

se chtěly pokusit o komplexnější přístup k dané tematice.¹²⁹ Gender byl stanoven jako proměnlivá, časově i kulturně podmíněná kategorie, v jejímž pojetí jsou feminita a maskulinita nikoli biologickou daností, ale souborem praktik a představ. Na rozdíl od Women's history se gender studies nezaměřovaly pouze na ženy, důraz měl být kladen na komplexnost studia vztahů mezi oběma pohlavími. „*Genderová analýza není tedy výzkumem žen či mužů, ale spíše výzkumem toho, jakým způsobem se zákony, pravidla a institucionální uspořádání vztahují k rozdílům mezi pohlavími a jakým způsobem je implementují, jaké termíny jsou při tom používány, jak různé společnosti organizují společenské vztahy, jakými pojmy je tato pohlavní diference vyjádřena, jakým způsobem je konstruována přirozenost a normalita, popř. jak lékařské nebo právní diskursy produkují vědění, které říká, že vypovídá pravdivě o přirozenosti ženy a muže.*“¹³⁰ Na začátku je tedy předpoklad existence rozdílů mezi muži a ženami. A jestliže pohlaví je souborem fyzických znaků, podle nichž můžeme rozlišovat těla z biologického hlediska, gender je kolekcí praktik, různých pro jednotlivé společnosti, které předepisují, jak se chovat, abychom mohli být označeni za femininní nebo maskulinní.

V 80. letech badatelé a badatelky začali opouštět Women's history a věnovat se obecnějším dějinám genderových vztahů.¹³¹ Ovšem ani gender studies nebyly a nejsou zcela bez problémů. Asi nejvýraznějším nedostatkem je nejednoznačnost, která disciplínu provází. V průběhu její existence postupně došlo k významovému „zploštění“ pojmu gender, který bývá volně používán coby synonymum pro ženy nebo vztahy mužů a žen. V české literatuře pak nezřídka také substituuje slovo žena nebo feminismus.¹³² Ani jedno z těchto aplikování není korektní, neboť nedokáže postihnout

¹²⁹ Tento pojem byl poprvé použit v roce 1974 Natalí Zemon Davis, která odmítla teorii oddělených sfér a zkoumání žen bez ohledu na svět mužů. „*Místo toho navrhovala se dále soustředit na vzájemnou interakci mužů a žen, na dopady příslušnosti k pohlaví na každodenní život historických aktérů a na změny v představách o mužských a ženských rolích, pravidlech chování a významech, které se pohlavním rolím připisovaly.*“ Storchová, Lucie. *Gender*. In: Storchová, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 196. Až článek Joan Wallach Scott z roku 1986 pojem gender proslavil a dal první obrysy novému historickému směru.

¹³⁰ Ratajová, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, s. 36.

¹³¹ Downsová, s. 349.

¹³² Ratajová, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, s. 38-39. Lucie Storchová pak uvádí také rozdílné používání výrazu gender v anglofonních a germanofonních oblastech. Např. německá historiografie od 90. let pracovala jednak s původním pojmem *Geschlecht*, označujícím „*biologické pohlaví i kulturně a sociálně utvářenou pohlavní roli*“, a z angličtiny převzaté slovo gender, jehož význam jsme si uvedli výše. Storchová, *Gender*, s. 194.

podstatu ani celou šíří jeho významu. V jiných případech pak bývá stavěno biologické, tzv. „vrozené“ pohlaví do opozice proti genderu, pohlaví sociálně konstruovanému. Takovéto rozlišování také není správné, neboť podle definic by mělo být i pohlaví výsledkem genderu. Nejen z těchto důvodů dnes některé badatelky opouštějí nejasný pojem gender a nahrazují jej konkrétnějšími souslovími, která umožňují jasnější, nematoucí pochopení textu.

V českých zemích se rozkvět oboru ženských a gender studií výrazněji projevil až na počátku 90. let, přestože práce s tímto námětem vznikaly i u nás již dříve. Došlo k založení neziskové organizace Gender studies, Střediska pro studium dějin ženského emancipačního hnutí na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a později se gender history začala věnovat také Univerzita Palackého v Olomouci nebo Univerzita v Pardubicích.¹³³ Co se týče literatury týkající se daného tématu, její množství se stále rychleji rozrůstá, ať už díky aktivitě badatelů a badatelek nebo pro množící se diplomové práce zaměřené na problematiku žen, popř. mužů. Co se týče dějinných období, nejčastější oblastí zájmu bývá 19. a počátek 20. století, tedy doba, v níž to všechno, boje i postupné úspěchy, začínalo. Oproti tomu poměrně málo prací o každodennosti je věnováno zbytku 20. století v českých zemích a jak jsem již zmínila, překvapivě tristní je to především s literaturou o ženách za druhé světové války. Touto prací bych proto chtěla přispět k této tematice a zjistit, jak mohou vypadat vzpomínky žen na zmiňované období a co vše z nich lze zjistit nejen o době, kterou popisují, ale především o samotných vypravěčkách.

Ženy v minulosti

Abychom lépe porozuměli vyprávěným příběhům i jejich autorkám, je vhodné mít alespoň základní povědomí o dějinách žen, především pak o jejich postavení během druhé světové války, o níž ve svých vzpomínkách vyprávějí, a v následujícím období komunistického režimu, tedy době, v níž jsou tyto vzpomínky zachyceny.

¹³³ Jedličková, *Z republiky do protektorátu*, s. 174.

V průběhu dějin prošlo společenské postavení žen mnohými změnami, nicméně pomíneme-li období prehistorie, o jehož společnosti můžeme pouze usuzovat na základě archeologických nálezů, které nám v tomto směru nic konkrétního neprozradí, jednalo se vždy o postavení více či méně znevýhodněné.¹³⁴ Tento stav byl podporován jak nábožensky, tak také v dílech tehdejších světských myslitelů a učenců. Otázka úlohy ženy ve společnosti byla podle některých badatelů poprvé položena za éry osvícenství, ovšem výsledkem jejího řešení bylo ospravedlnění upírání jejich občanských práv. Tělesná i duševní slabost žen byla vědecky podpořena, žena byla nadále chápána jako nedokonalý muž a jako takové jí byly odepřeny výsady aktivně se účastnit politického života, odborně se vzdělávat na univerzitách nebo zcela svobodně rozhodovat o svém osudu.

Určitá změna nastala ve druhé polovině 19. století. Jedná se totiž o období charakteristické vznikem řady spolků, zájmových organizací a prvních politických stran. Privilegovaná mužská společnost se začala účastnit moderního politického života, který byl ženám všeobecně odpírán. Na druhou stranu nedokončená modernizace a industrializace u nás neumožňovaly důslednou separaci „soukromé“ a „veřejné“ sféry, z nichž každá byla přiřazena jednomu pohlaví, jak tomu bylo jinde. Tato situace v českých zemích, které navíc usilovaly o národní emancipaci, byla pro zdejší ženy poměrně příznivá. Sílicí nacionální snahy totiž vyžadovaly, aby i ony byly součástí společnosti a zapojovaly se do veřejných záležitostí.¹³⁵ Každá podpora národní věci byla dobrá. Jakousi odměnou pak ženám bylo uznávání oprávněnosti jejich boje za větší práva některými muži. Povzbuzovány byly zejména v oblasti vzdělávání, pochopitelně v českém jazyce, neboť to byly především ony, kdo se staral o výchovu dalších generací národa, kterým mělo být předáváno mj. v tehdejší situaci tak důležité vlastenecké cítění. Jakkoliv se tato podpora žen může jevit vypočítavě, skutečností zůstává, že umožnila jejich emancipaci posunout se zase o kousek dál. A na rozdíl od mnohých okolních zemí k tomuto posunu docházelo poklidně, mírně a s významnou, přestože ne zrovna

¹³⁴ Co se týče uspořádání společnosti v době pravěké, neexistuje mezi badateli shoda, jak tomu skutečně bylo. Teorie o prvotním matriarchátu a kultu Velké bohyně, které se prvně objevily v pracích 19. století, jsou v dnešní době některými archeology zpochybňovány (Pro období neolitu např. Remišová Věšíňová, Kamila. *K problematice interpretace antropomorfní plastiky neolitu*. *Praehistorica XXVIII* (2009), s. 145 – 177).

¹³⁵ Tinková, Daniela. *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha 2010, s. 30. Jejich úloha pak spočívala především ve výchově dětí k vlastenectví, lásce k českému jazyku a národu.

početnou, podporou mužů, což je jedním z nejvýznačnějších specifíků českého feministického hnutí.¹³⁶

Taktéž přibližně od poloviny 19. století na našem území byly v módě salony měšťanských rodin, které výrazně přispívaly ke kulturnímu a intelektuálnímu rozvoji části české populace. Scházely se v nich významné osobnosti, byly pořádány přednášky, drobné recitály a nezřídka se stávaly místem vzniku význačných projektů.¹³⁷ Svůj význam měly samozřejmě také pro ženské hnutí, které v nich mělo své významné zastánce. Mimo to fungovalo také množství spolků a institucí pro ženy a dívky, jež měly působnost především charitativní, vzdělávací a národně uvědomovací.

Před veškeré snahy o zpřístupnění politického života však stále na konci 19. století nedocházelo k propojení úloh obou pohlaví. Společenské role byly nadále přísně rozděleny, mužům náležel veřejný život a politika, zatímco ženy byly spojovány s domácností a péčí o rodinu. Mateřství bylo posláním každé ženy. „*Jen jako matka mohla žena dosáhnout prestižního sociálního postavení, naplnit svou sociální úlohu a získat respekt ostatních členů rodiny.*“¹³⁸

Podstatnější změny v přístupu k postavení žen přinesla první světová válka a situace po ní. Až na výjimky se ženy neúčastnily bitev přímo na frontové linii¹³⁹, nicméně i přesto přispívaly svou pomocí bojujícím. Uplatnily se především coby zdravotnice a ošetřovatelky. Změnu svého dosavadního postavení pak pocítily také ženy, které zůstaly mimo válečnou vřavu. Odchod mužů do války je přinutil převzít množství úkolů, k nimž do té doby neměly přístup. Nepřítomnost manžela, jehož slovo bylo vždy zásadní a konečné, je uvedlo do situace, kdy byly nuceny samostatně

¹³⁶ Na rozdíl od západních žen české ženy nebojovaly proti mužům, ale s jejich pomocí. Na prosazování ženských práv se značnou měrou podíleli např. Tomáš Garrigue Masaryk, Vojta Náprstek nebo Karel Slavomil Amerling. Jedná se ovšem spíše o výjimky. Většina mužů zastávala konzervativní postoj, podle něhož byla hlavním působištěm ženy domácnost a výchova dětí.

¹³⁷ Nečasová, Denisa. „*Buduj vlast - posilíš mír!*“ „*Ženské hnutí*“ v českých zemích 1945-1955. Disertační práce. Brno: FF MU 2009, s. 24.

¹³⁸ Filipowicz, Marcin – Zachová, Alena. *Constructions of modern Czech masculinity and femininity in memoirs written at the turn of the 19th century (1870–1918)*. In: European Journal of Cultural Studies. 2016, vol. 19 issue 6, s. 609.

¹³⁹ Některé ženy však vstoupily přímo do armády v zahraničí. Např. v Británii mohly coby příslušnice Woman Royal Air Force (WRAF) pracovat v administrativě, zásobování, jako řidičky, spojačky apod. Za všechny tyto a podobné činnosti ve prospěch československého zahraničního odboje byl některým z nich v letech 1918-1920 udělen titul „Československý legionář“. Na rozdíl od mužů, kteří s tímto titulem získali také vojenskou hodnost, však o ženách nebylo žádným způsobem uvažováno jako o vojenských osobách. Zudová-Lešková, Zlatica. *Ženy v čs. armáde v letech 1939-1945*. In: Hemlichová, Šárka (ed.). *Statečné ženy, o kterých se málo ví*. Praha 2003, s. 20.

rozhodovat, ovšem i nést zodpovědnost za zajištění chodu domácnosti po materiální stránce. Z důvodu nedostatku pracovních sil v období války byly přijímány zaměstnankyně také na místa, která byla dříve jednoznačnou doménou mužů. A osvědčily se.

Po skončení první světové války se postavení žen částečně zrovnoprávnilo. Nová Československá republika se ve své ústavě vydané v roce 1920 explicitně přihlásila k rovným právům pro své občany obou pohlaví. K proměně došlo také v dalších odvětvích každodenního života, mj. na poli pracovním, kde se ženy začaly objevovat na rozličných, dosud nezvyklých pracovních pozicích. „*Před válkou jsme se nesetkali se ženou jako průvodčí v tramvajích, metařkou, čističkou lamp či lokomotiv. Po ní už to bylo běžné.*“¹⁴⁰ Zdálo se, že jedna etapa ženského hnutí byla úspěšně završena. V důsledku tohoto dojmu na počátku 20. let skončila první vlna feminismu a částečně utichlo aktivní ženské hnutí.¹⁴¹

Navzdory veškerému provolávání rovnosti pohlaví státem se však mentalita lidí měnila jen velmi pomalu. Boj o postavení pro ženy neskončil. „*I přesto, že se na svých nových, nejen pracovních pozicích osvědčily, v celkovém důsledku válečná zkušenost žen nevedla k redefinici genderových rolí a k reinterpretaci genderových vztahů. Naopak se v řadě zemí západní Evropy po roce 1918 projevila intenzivní snaha o zachování předválečného status quo.*“¹⁴² Na přístup žen do politiky bylo nahlíženo s určitým podezřením. U mnohých lidí stále převládal názor, podle něhož patří žena k plotně a dětem. Správnost konzervativního rozdělení rolí propagovaly mj. také mnohé ženské časopisy. Stereotypní představy o rozdílech mezi muži a ženami pak podporovaly i samotné zastánkyně emancipace, přestože v poněkud jiném smyslu. Např. mnohé političky, cítící potřebu obhájit své cíle před veřejností, stavěly svá vysvětlení na základech ustálených představ o charakteru jednotlivých pohlaví. „*Ženy v jejich podání byly citlivější, vnitřně mravnější, již ze své podstaty „dárkyň života“ lépe rozuměly sociálním otázkám apod.*“¹⁴³ A protože společnost byla v jejich verzích

¹⁴⁰ Jedličková, *Z republiky do protektorátu*, s. 185.

¹⁴¹ Nečasová, „*Buduj vlast - posílíš mír!*“, s. 43.

¹⁴² Tamtéž, s. 42.

¹⁴³ Tamtéž, s. 45.

„velkou rodinou“, měly pro řešení jejích problémů pochopitelně mnohem lepší předpoklady než muži.¹⁴⁴

Veškerý další vývoj a snahy prosadit se v kvalifikovaných zaměstnáních pak překazily události 30. let. První otřes přišel v roce 1933, kdy v Československu vlna nezaměstnanosti dosáhla maxima. Vládním nařízením „o úsporných opatřeních personálních ve veřejné správě“ byly propuštěny všechny vdané státní a veřejné zaměstnankyně. Nedlouho po mnichovské dohodě pak o svou práci ve státních a veřejných službách přišly také neprovdané ženy, žijící ve společné domácnosti s mužem, a rozvedené pracující, které nebyly odkázány jen na služební příjem.¹⁴⁵ Příchod druhé světové války pak znamenal výrazný zásah do života celé společnosti. S novou realitou se každý jednatel vypořádával po svém. „*Samozřejmě ve válce měli muži hlavní roli, protože ji měli v politice, absolutně ji měli v armádě, takže vojensko-politické a diplomatické záležitosti byly mužským strategickým úkolem. Ale ženy v době války a v podmínkách války také nějak žily a některé ženy v námi sledované době mnohé věci spojené s válkou sdílely s muži, spolupracovaly s muži.*“¹⁴⁶

„*Ačkoliv se životy žen lišily podle toho, zda žily v napadených, ovládnutých, či útočících státech, od všech se očekávalo, že budou v první řadě plnit své tradiční úkoly, starat se o domácnost, rodinu a děti.*“¹⁴⁷ Avšak v době nesvobody, kdy bylo zatýkání na denním pořádku, emigrace v plném proudu a ilegální činnost bujela, dostávaly se ženy opět k množství pro ně dosud nezvyklých činností. Kromě tradičních úloh matek, manželek a hospodyní, jejichž plnění bylo nyní třeba přizpůsobit novým podmínkám, musely mnohé ženy zastat i povinnosti svého nepřítomného muže.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Musilová, Dana. *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. Hradec Králové 2007, s. 35.

¹⁴⁵ Nečasová, „*Buduj vlast - posílíš mír!*“, s. 52. Zaměstnány pak bývaly většinou v profesích dělnických, ale také na poli duševním a intelektuálním. Jedličková, *Z republiky do protektorátu*, s. 193.

¹⁴⁶ Burešová, Jana. *Ženy a druhá světová válka*. In: *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939-1945)*. Sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války. Praha 2009, s. 79.

¹⁴⁷ Jedličková, *Z republiky do protektorátu*, s. 193.

¹⁴⁸ V roce 1943 byly navíc vyhlášeny tzv. nucené práce, kterých se sice musely účastnit povinně, nedobrovolně, ale získaly za ně nějaký příjem a s ním spojenou určitou nezávislost. Bahenská, Marie - Heczková, Libuše – Musilová, Dana. *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice 2011, s. 177. Nucenému nasazení na práci v Říši se mladé dívky snažily vyhnout urychleným vstupem do manželství. „*Když ale úřady přestaly uznávat sňatky uzavřené před 1. zářím 1943, bránily se dívky nasazení těhotenstvím (nevyjímaje svobodné matky, což znamenalo rozbíjení dalšího tabu), takže rok 1944 byl z hlediska narozených jedním z nejsilnějších ročníků.*“ Jedličková, *Z republiky do protektorátu*, s. 197.

Nemálo žen se také aktivně zapojilo do války. Zatímco v první světové válce se však jejich působnost soustředila především na ošetřování raněných ve vojenských lazaretech, nyní se k tomuto poslání přidávaly i další úkoly. V různém početním zastoupení se ženy po boku mužů účastnily bojů na všech frontách, provázely vojáky nebo spolupracovaly s domácím či zahraničním odbojem.

Dobrovolně se připojovaly k charitativním organizacím, kde se mohly starat o opuštěné děti, staré lidi nebo o nemocné a raněné. Stále častěji se však objevovaly žádosti žen vstoupit do armády. Ty zůstávaly dlouho nevyslyšeny. *„K změně došlo až na jar 1941, keď britská vláda oficiálne povolila vstup do vojenských pomocných služieb aj ženám zo spojeneckých armád (i keď mnohé tam vstúpili skôr). Spolu s Grékyňami, Nórkami, Belgičankami, Polkami, Holand'ankami a Francúzkami slúžilo v britskej armáde aj do 50 žien z Československa.“*¹⁴⁹

V Británii došlo 28. června 1939 k obnovení Woman Royal Air Force (WRAF)¹⁵⁰ pod názvem Women's Auxiliary Air Force (WAAF). Současně byly vytvořeny pomocné služby pozemního vojska Auxiliary Territorial Services (ATS), předchůdkyně Women's Royal Army Corps (WRAC), a pomocné služby námořnictva Women's Royal Naval Services (WRNS).¹⁵¹ Aby mohly ženy vstoupit do těchto vojenských složek, musely doložit, že jsou starší 17 a půl let, podstoupit lékařskou prohlídku a absolvovat psychotesty a testy inteligenční. Následovalo školení se ve speciálních kurzech, po nichž již mohly nastoupit do služby ve zdravotnictví, meteorologických službách, v kuchyni, coby operátorky, elektrikářky, tlumočnice, letecké mechaničky, řidičky, apod.¹⁵² Až na skupiny, které měly obsluhovat protiletadlové baterie, se ženy neučily zacházet se zbraněmi. Víceméně to ani neměly zapotřebí, protože *„Velká Británie po celou válku důsledně dodržovala zásadu, že ženy nemohou sloužit v těch jednotkách a útvech, v nichž jim hrozilo přímé nebezpečí smrti.“*¹⁵³ Stejně tomu bylo také u amerických jednotek.

¹⁴⁹ Zudová-Lešková, *Ženy v čs. armáde v letech 1939-1945*, s. 11.

¹⁵⁰ WRAF vzniklo 1. dubna 1918 a bylo rozpuštěno v dubnu 1920. <https://www.rafmuseum.org.uk/research/online-exhibitions/women-of-the-air-force/womens-royal-air-force-wraf-1918-1920.aspx> (21.8.2017)

¹⁵¹ Zudová-Lešková, *Ženy v čs. armáde v letech 1939-1945*, s. 12.

¹⁵² Vávrová, *Vojáci v sukních*, s. 110.

¹⁵³ Zudová-Lešková, *Ženy v čs. armáde v letech 1939-1945*, s. 12. Naproti tomu sovětská armáda nasazovala ženy volně tam, kde je zrovna potřebovala.

Na základě smlouvy ministra zahraničí londýnské exilové vlády Jana Masaryka a sovětského velvyslance Ivana Michailoviče Majského vznikla v rámci Rudé armády armáda československá, do níž se od února 1942 hlásili první českoslovenští dobrovolníci, mezi nimi také ženy.¹⁵⁴ V Sovětském svazu byly československé dobrovolnice po dokončení základního výcviku zařazovány do speciálních kurzů na základě jejich schopností nebo podle momentální potřeby vojska. Jen pár jich bylo připuštěno do kurzu odstřelovačů, některé se zaučovaly na pozici spojařek a naprostá většina pak absolvovala zdravotnický kurz zaměřený na první pomoc v polních podmínkách.¹⁵⁵ „*Naše ženy se postavily i k protiletadlovým dělům. Každé dělo mělo jednoho velitele, dva mířiče, jednoho nabíječe a dva podavače nábojů. Ženy byly vycvičeny tak, aby se mohly v boji vystřídat a případně nahradit ztrátu spolubojovnice. Dělo, náboje i celá obsluha se musely v palebném postavení zakopat – i tuto práci dělaly ženy.*“¹⁵⁶ Mimo to bylo na ženách v armádě i obstarávání klasických „ženských“ prací. Např. některé mnohdy i více než deset hodin denně stály u necek v polních prádelnách.¹⁵⁷

Neméně nebezpečné rozhodnutí než vstup do armády učinily ženy, které se odhodlaly podporovat boj proti nacismu, snahy o obnovení samostatného státu a pomoc potřebným mimo frontu. Činily tak jak na půdě domácí, tak také za hranicemi své vlasti. „*V zahraničním odboji existovaly čistě ženské odbojové organizace, jejichž hlavní pozornost byla soustředěna na sociální oblast.*“¹⁵⁸ Posilovaly mj. řady Červeného kříže, levicového Klubu žen nebo Rady žen, která pořádala dobročinné sbírky, zajišťovala hlídání dětí, starala se o zaměstnané ženy a dívky, nebo organizovala přednášky a kurzy.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Vávrová, *Vojáci v sukních*, s. 57.

¹⁵⁵ Zudová-Lešková, *Ženy v čs. armádě v letech 1939-1945*, s. 16. O svých zkušenostech ze sovětské armády, kde pracovala coby zdravotní sestra, působivě napsala např. Věra Tichá, viz Tichá, Věra. *Cesty k domovu. 1939–1945*. Brno 2003.

¹⁵⁶ Pánková, Marie. *Na východní frontě*. In: Hemlichová, Šárka (ed.). *Statečné ženy, o kterých se málo ví*. Praha 2003, s. 41.

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ Burešová, *Ženy a druhá světová válka*, s. 84.

¹⁵⁹ Jedličková, *Z republiky do protektorátu*, s. 195. Zkušenosti z působení v Anglii popisuje např. Miroslava Tůmová, viz Tůmová, Miroslava. *Vzpomínka na Anglii*. In: Hemlichová, Šárka (ed.). *Statečné ženy, o kterých se málo ví*. Praha 2003, s. 43.

Nejvíce žen patřilo k odboji domácímu. Některé pracovaly přímo pro odbojové organizace, jiné pomáhaly pouze jednotlivcům. Mohly být členkami ilegálního hnutí, nebo podporovat revoltující činitele samy za sebe, ať už dobrovolně či nikoli, kvůli čemuž je obtížné je někde zařadit. Skutečností však zůstává, že „*domácí odboj bez žen byl zcela nemožný. Partyzány musel někdo nakrmit, pečovat o jejich prádlo a zdraví.*“¹⁶⁰ A tato starost bývala svěřována většinou právě ženám.

Podhoubí pro domácí odboj se v našich zemích začalo utvářet již před Mnichovským diktátem. K samotnému organizovanému formování složek odporu však docházelo až po 15. březnu 1939. Činnost žen v českém domácím odboji byla velmi rozmanitá. Jedním z odvětví, do něhož bývaly hojně zapojeny, bylo zajišťování ubytování nebo hledání úkrytů pro osoby žijící v ilegalitě. Plnily však také funkci spojek, které přenášely tajné zprávy, ukrývaly ilegální tiskoviny, soupisy kolaborantů nebo zbraně a munici. Podílely se také na organizaci a zajišťování schůzek příslušníků odboje, na psaní, tisku a distribuci ilegálních materiálů, nebo obstarávání jídla, oblečení a falešných dokladů pro některé členy.¹⁶¹ Nemnohé z nich byly za svou činnost pronásledovány, vězněny a popraveny.¹⁶² „*Počet žen v odbojovém hnutí není možné přesně určit (odhadem stovky až tisíce), jednak kvůli velké šíři odbojových aktivit – kde kromě nejvyšších pozic vedení odboje známe málo konkrétních jmen –, a jednak kvůli nutnosti absolutního utajení odbojové činnosti ani nemůžeme všechny znát (specialisté-historici však po všech detailech stále pátrají).*“¹⁶³ Navíc přestože se ženy aktivně angažovaly v odboji, vykonávaly řadu „mužských“ činností a bylo s nimi také zacházeno stejně jako s muži, když jejich skupina dosáhla vytyčených cílů, náhle se vytratily z pozornosti.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Hemlichová, *Statečné ženy, o kterých se málo ví*, s. 3.

¹⁶¹ Jedličková, *Z republiky do protektorátu*, s. 196.

¹⁶² Příkladem může být politička národně socialistické strany, senátorka a novinářka Františka Plamínková, která spolu s Miladou Horákovou pracovala pro Politické ústředí a Petiční výbor Věrní zůstaneme, nebo dcera českého umělce Vojtěcha Preissiga Irena Bernášková, která se po zatčení hlavních představitelů ilegálního časopisu „V boj“ zasloužila o pokračování vydávání tohoto plátku a podílela se mj. na převádění exulantů přes hranice. Obě ženy byly popraveny v létě roku 1942, první v červnu v Praze, druhá koncem srpna v Berlíně.

¹⁶³ Burešová, *Ženy a druhá světová válka*, s. 83.

¹⁶⁴ Moserová, Jaroslava. *Ženy kultivují společnost*. In: Hemlichová, Šárka (ed.): *Statečné ženy, o kterých se málo ví*. Praha 2003, s. 7.

Jak lze předpokládat, ani „obyčejný“ život mimo válečnou vřavu a daleko od partyzánů nebyl jednoduchý. „*Protektorátní realitou byl život na příděl. Potraviny byly jen na lístky, látky a oděvy na šatenky, tabačky sloužily kuřákům a benzín byl především jen pro služební vozy. Z všeobecného nedostatku začal velice brzy těžit černý trh, na kterém se sice dalo sehnat téměř cokoliv, ale málokdo na to měl.*“¹⁶⁵ K všeobecné nepohodě pak přispívala také povinnost zatemňování, řádění gestapa nebo opakovaný řev poplašných zařízení. Kulturní život byl omezen a kontrolován, nicméně např. kina a divadla se těšila vysoké návštěvnosti.¹⁶⁶ Ty z žen, které se snažily zůstat neutrální a přežít bez zbytečných nepříjemností, jako by se občas ocitaly mezi dvěma mlýnskými kameny. Na jedné straně je členky ilegálního hnutí vybízely, aby nezůstávaly lhostejné, objevily svou vlasteneckou hrdost a zapojily se do odboje, na druhé straně na ně články oficiálních plátků tlačily, aby se přidaly a aktivně podporovaly nacistické myšlenky.¹⁶⁷ Co se týče pokračování feministických, emancipačních idejí, *v zásadě můžeme říci, že žena v protektorátní společnosti příliš o zlepšení svého postavení vůči mužům neusilovala. Neměla na to čas, prostředky ani myšlenky.*¹⁶⁸

Situace po druhé světové válce se uklidňovala poměrně pomalu. Ještě před nástupem komunistů lze v Československu pozorovat tendence postupného formálního zrovnoprávnování žen a mužů. To spolu s posilováním ochrany žen zejména ve spojitosti s těhotenstvím a mateřstvím pokračovalo i po roce 1948. Komunistická strana chápala rovnoprávnost žen a mužů jako svůj politický cíl, který zakotvila v Ústavě z 9. května roku 1948 a vymáhala mj. obecnými soudy.¹⁶⁹ Byla odstraněna některá právní omezení ženských životů, proběhla např. legalizace potratů¹⁷⁰

¹⁶⁵ Jedličková, *Z republiky do protektorátu*, s. 193.

¹⁶⁶ Michlová, Marie. *Protentokrát aneb česká každodennost 1939-1945*. Řitka 2012, s. 34–48.

¹⁶⁷ Jedličková, *Z republiky do protektorátu*, s. 198.

¹⁶⁸ Burešová, *Ženy a druhá světová válka*, s. 199.

¹⁶⁹ Havelková, Barbara. *Tři stádia genderu v socialistickém právu*. In: Havelková, Hana – Oates-Indruchová, Libora (eds.). *Vyvláštěný hlas*. Praha 2015, s. 48.

¹⁷⁰ Nicméně podle zákona směly být potraty prováděny pouze ze zdravotních a jiných závažných důvodů (např. pokročilý věk ženy, ztráta nebo invalidita manžela, rozvrat rodiny, neprovdání nebo znásilnění ženy atd.), přičemž k posouzení žádosti a následnému udělení povolení k potratu bylo nutné svolení komise. „*Muži nebyli žádným způsobem zahrnuti do tohoto procesu, odpovědnost v reprodukčních otázkách spočívala pouze na ženách.*“ Havelková, *Tři stádia genderu v socialistickém právu*, s. 53. Vzhledem k nedostatečné dostupnosti antikoncepčních prostředků a poměrně snadnému přístupu k interrupci se pak potrat stával častým způsobem, jak se zbavit nechtěného těhotenství. Potančoková,

a liberalizace rozvodu. V roce 1949 pak byla uzákoněna rovnost mezi manželi, která stanovila, že otec již nebyl svrchovanou hlavou rodiny, které musela být manželka poslušná. Manželé se stali paritními také ve vztahu ke svým dětem, zrovnoprávněny byly ekonomické vztahy mezi manželi a majetek tak byl společným vlastnictvím páru, nikoli jen muže.¹⁷¹

Další změny se objevily na poli pracovním. Poválečná doba opět přinesla nedostatek pracovních sil, které bylo nutno doplnit. V pozdních 40. a 50. letech tak byl kladen důraz na přístup žen do veřejné sféry práce, vzdělání a politiky. Bylo jednoduše nedostatek práce schopných lidí. Zapojení žen do pracovního procesu bylo chápáno jako neoddělitelná podmínka jejich rovnoprávnosti.¹⁷² „Potenciálním zaměstnankyním byly zdůrazňovány výhody vstupu do zaměstnání v podobě vlastního rozvoje, dobrého finančního ohodnocení a v neposlední řadě apelů na jejich smysl pro „blaho celku“, tedy rozvoje socialistického hospodářství a vůbec celé společnosti.“¹⁷³ Ideologie marxismu-leninismu nesnášela parazitismus a zaměstnání považovala za zásadní pro vybudování socialismu a vytvoření socialistického člověka.¹⁷⁴ Práce byla povinná. Objevovala se v právních předpisech a v praxi byla vynucována prostřednictvím sítě správních povinností a trestních a správních sankcí.¹⁷⁵ Všude byla hlášána idea rovnosti pohlaví, která však sloužila primárně k tomu, aby ospravedlnila ženskou práci a vybízela k ní.¹⁷⁶ Aby bylo i ženám s dětmi ulehčeno zapojení se do pracovního procesu, vytvářel stát v 50. letech individuální ochranná opatření týkající se především zdraví a bezpečnosti. Vznikalo množství jeslí a školek, kam mohly pracující odkládat své děti, byla zavedena osmnáctitýdenní mateřská dovolená, během níž byla ženám poskytována peněžité pomoci, porodné apod.

Michaela. *Konštrukcia plánovaného rodičovstva v období štátneho socializmu v bývalom Československu*. In: Gender, rovné příležitosti, výzkum 2007, roč. 8, č. 2, s. 27.

¹⁷¹ Zde je rozdíl od první republiky, kdy ženy sice mohly mít rovný volební hlas, ale v domácnosti stále zůstávaly podřízeny svému manželovi. Feinberg, Melissa. *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918 – 1950*. Pittsburgh 2006, s. 99.

¹⁷² Nečasová, „*Buduj vlast - posílíš mír!*“, s. 303.

¹⁷³ Nečasová, Denisa. *Organizace žen v letech 1948 – 1989 v historické perspektivě*, in: Havelková, Hana – Oates-Indruchová, Libora (eds.). *Vyvlastněný hlas*, Praha 2015, s. 195.

¹⁷⁴ Havelková, *Tři stádia genderu v socialistickém právu*, s. 54.

¹⁷⁵ Nečasová, „*Buduj vlast - posílíš mír*“, s. 309. Právo na práci, stejně jako povinnost pracovat byly součástí článku III československé ústavy z roku 1948. Havelková, *Tři stádia genderu v socialistickém právu*, s. 53.

¹⁷⁶ Vdaných žen se povinnost pracovat netýkala. Vodochodský, Ivan. „*Superženy“ a „velké děti“*. *Konceptualizace postavení mužů v rámci genderového řádu státního socialismu*. In: Pražské sociálně vědní studie, Sociologická řada, SOC-014, UK Praha 2007, s. 13.

V 60. letech se politika rovnoprávnosti žen a mužů začala tříštit. Bylo zpochybněno dosažení rovnosti, ekonomové vznesli pochybnosti ohledně efektivity cílů parity pohlaví a experti přišli s tvrzením o existující „přezaměstnanosti“¹⁷⁷. Kromě povinné placené práce ženám totiž stále ještě zůstávala na krku starost o domácnost a péče o děti, z nichž byli muži de facto vyřazeni. Stát se tuto situaci rozhodl řešit omezováním ženské práce. Byly jim zakázány noční směny a některé těžké práce, čímž vlastně přišly o možnost zaujmout nejlépe placené pozice v těžkém průmyslu. Postupně začalo docházet k tomu, že byly ženy vypuzovány z placené práce, k níž byly ještě relativně nedávno nuceny.¹⁷⁸

Na síle začaly opět nabývat ideje o přirozeném rozdělení rolí mezi muže a ženy. Ty jen podporoval strach z populační krize, který zachvátil společnost. Koncem 50. let totiž v důsledku vtažení žen do pracovního procesu došlo k výraznému snížení porodnosti. Přepracované ženy byly stále méně ochotné mít více potomků a nezdá se, aby se ozývaly hlasy volající po možnosti zůstat doma s dětmi déle. To docela vyhovovalo státní politice. Po stabilizaci poválečných poměrů došlo ke snížení potřeby pracovních sil. Navíc byla zpochybněna efektivita „ženské placené práce mimo domov, kvůli které bylo třeba organizovat a financovat kolektivní péči o děti.“¹⁷⁹ V roce 1963 byl proto přijat nový zákon o rodině, který vyzdvihoval význam mateřství a rodiny. Byl omezen liberální potratový zákon, zavedena ochrana těhotných žen před výpovědí a přestávky na kojení, zvýšena finanční podpora v těhotenství a mateřství, prodloužena mateřská dovolená a zavedena tzv. druhá mateřská dovolená.¹⁸⁰ „Snaha socialistického státu o rovnost v pracovní sféře začala být interpretována jako tlak, aby ženy pracovaly, a důraz na svobodu volby v 60. letech naopak vedl k tlaku zůstat doma s dětmi.“¹⁸¹

V 70. a 80. letech začalo opět převažovat tradiční a konzervativní rozdělení ženských a mužských rolí a pokračoval pohled na ženy především jako na matky a manželky. Hlavní důraz byl kladen na rodinu. Manželé, kteří se chtěli rozvést, byli

¹⁷⁷ V literatuře bývají používány také termíny dvojí nebo trojí břemeno. Myšleno je tím zaměstnání mimo domov, starost o domácnost a výchova dětí.

¹⁷⁸ Havelková, *Tři stádia genderu v socialistickém právu*, s. 57.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 57.

¹⁸⁰ Hašková, Hana. *Doma, v jeslích nebo ve školce? Rodinná a institucionální péče o předškolní děti v české společnosti v kontextu změn na trhu práce, sociálních politik a veřejných diskurzů mezi lety 1945-2006*. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum 2007*, roč. 8, č. 2, s. 18.

¹⁸¹ Havelková, *Tři stádia genderu v socialistickém právu*, s. 62.

soudy odkazování na nově zřízené manželské poradny, jejichž cílem bylo zabraňovat rozpadům manželství. Udržení manželství pak bylo úkolem a zodpovědností žen. Populační politika věnovala téměř 4 % státního rozpočtu na přímou a 7 % na služby a jinou nepřímou podporu rodin. Rodiny s dětmi byly upřednostňovány také při přidělování „novomanželských půjček“ cílících na koupi bytu nebo domu. Všechna opatření však byla nyní směřována na ženy coby matky, nikoli na otce. Podle dobových představ byla totiž právě matka tím nepostradatelným pečujícím rodičem. Měla to být teda opět žena, matka a manželka, kdo vychovává děti a stará se o spokojenost celé rodiny a spořádaný chod domácnosti. Jakkoli byl komunismus svými hlavními představiteli prezentován jako rovnostářský ve všech směrech, tak v praxi tohle prosazování parity poněkud pokulhávalo, a to nejen v oblasti rozdělení (jinak beztržní) společnosti jako celku v rámci nomenklatury, ale také co se genderu týče.

Jak je patrné, naše společnost musela projít dlouhým vývojem, aby se dostala do stavu, v jakém je nyní. Stálo nemalé úsilí prvních bojovnic a bojovníků za feministické ideály, aby ženy získaly přístup k plnohodnotnému vzdělání, politice a vůbec všemu, co naše republika dnes nabízí. Začalo to smělymi pokusy na přelomu století, pokračovalo postupným pronikáním žen na původně mužská pracovní místa během světových válek, přístupem ke společenskému a politickému životu za první republiky, upevněním pozice a zrušením dalších omezení v době trvání komunistického režimu. Po revoluci můžeme mluvit o plném zrovnoprávnění mužů a žen, přestože o skutečném fungování tohoto tvrzení nejsou zdaleka všichni přesvědčeni. Stejně jako asi vše, co nějak souvisí se životem a s lidmi, se i postavení a vztahy mezi pohlavími neustále vyvíjejí. Jejich proměny jsou pak objektem pozorování a analýzy především stále oblíbenějších genderových studií.

Druhá světová válka ve vzpomínkách žen z Ostravska

Jak již bylo uvedeno dříve, zkoumaným materiálem jsou vzpomínkové materiály sepsané v 60. a 80. letech minulého století, jejichž autorkami jsou „obyčejné“ ženy z Ostravska a které se nyní nacházejí v Zemském archivu v Opavě. Všechny 71 analyzovaných vzpomínek nějakým způsobem souvisí s tématem protistátní činnosti a represí, kterým byli mnohdy nejen členové odboje vystaveni.¹⁸² Ve většině případů se autorky vyprávění hlásí k účasti na ilegálních akcích, do nichž se nějakým způsobem zapojovali také jejich blízcí či známí. Jen některé z nich činnost partyzánů nebo členů ilegálního hnutí přímo nezmiňují, přestože jí byly nakonec samy postiženy.¹⁸³ Nyní si ženy rozdělíme do tří kategorií. V první budou ty, které vystupovaly coby aktivní členky protinacistického odboje. Druhá skupina bude tvořena ženami, které sice vykonávaly protistátní činnost za druhé světové války, ale nenáležely k žádné odbojové organizaci. Poslední kategorii budou pak představovat tzv. pozorovatelky, ženy, které sice byly postiženy činností partyzánů nebo pracovníků ilegálního hnutí, ale samy se do jejich činnosti nezapojovaly.

Autorky vzpomínek

Aktivní účastnice odboje

První skupina pamětnic je tedy definována jako aktivní účastnice odboje. Ženy, které do ní patří, působily pod různými skupinami, které většinou nekonkretizují, jako spojky, kolportérky letáků a jiných tiskovin, doručovatelky dopisů nebo převaděčky přes hranice, většina jich pomáhala s ukrýváním lidí v ilegalitě a jejich zásobováním, nebo s pořádáním sbírek pro rodiny zatčených či popravených. Vzhledem k době, v níž byl studovaný materiál sepsán, pak není překvapivé, že i téma odboje je zúženo pouze na odboj komunistický. Autorky příběhů většinou samy kladou důraz na vyzvednutí významu stranické ilegální činnosti, vyjmenování jejich členů, vyzdvižení jejich

¹⁸² Např. ve vzpomínkách o událostech na Morávce představuje téma zatýkání a odpykávání trestu jeden z hlavních bodů vyprávění.

¹⁸³ K činnosti partyzánů se např. nevyjadřuje většina pamětnic ze Životic, přestože jedna ne zcela zdařená akce těchto rebelantů měla na svědomí životy místních mužů s českým občanstvím, manželů a synů vzpomínajících, kteří byli v odvetné akci nacistů zavražděni.

oddanosti, odhodlání a přesvědčení, stejně jako na vykreslení nebezpečí, které jim všem hrozilo, a trestů odnětí svobody nebo ztráty života, jimž mnozí neunikli.

„My jako členové strany, jsem zakládající členka strany, od roku 1921. Bylo naší povinností, abychom střežili, co se děje, pracovali jsme proti fašismu. (...) Rozmnožovali jsme letáky, soudruhy nám zatýkali a bylo naší povinností se starat o pozůstalé ženy a děti.“¹⁸⁴

Začněme však od začátku. Komunistická strana Československa byla činná už od 20. let minulého století, kdy vznikla vydělením ze strany Československé sociální demokracie.¹⁸⁵ Pořádala sjezdy, stávky a demonstrace, její členové veřejně vystupovali, kolportovali stranický tisk, letáky a brožury, verbovali nové členy. O všech těchto činnostech a jejich průběhu se můžeme dozvědět mj. právě ze vzpomínek pamětnic z Ostravska.

„Nejprve jsem své nadšení pro dělnické revoluční hnutí přenesla do duše svého manžela. Aktivně jsem se začala zúčastňovat politického života v roce 1927, kdy jsme s manželem převzali hostinec v Bílovci. Zde jsem měla příležitost zasahovat do diskusí a hádek mezi komunisty a mezi henleinovci. Vybírala jsem na rudou pomoc a zúčastňovala se různých jiných akcí.“¹⁸⁶

„V roce 1922 jsem byla kolportérkou stranického tisku: Rudé právo, Dělnický deník, Glos Robotniči, Rozsévačka, Havíř a jiný stranický tisk. (...) V roce 1927 vstoupila jsem do Komunistické strany v Mar. Hor. Před vstupem do KSČ byla jsem aktivní při všech demonstracích.“¹⁸⁷

„Byla jsem tenkrát velmi mladá, nezkušená, ale nadšená zastánkyně Komunistické strany. Naše schůze byly jako besedy s vyhraněnou politickou náplní. (...) Tyto schůze byly pro nás velkou školou a přípravou pro úkoly, které jsme pak mezi mládeží a občany šířili. Utvářeli jsme kroužky z nás mladých proletářů. V ochotnickém kroužku jsme cvičili a poznávali revoluční písně – kde nám byl vysvětlován obsah slov již s vědomím ostrého a nesmiřitelného třídního boje. (...) Nacvičovali jsme tělovýchovné akademie a s těmito připravenými

¹⁸⁴ SZM, sign. III V 1025, s. 1.

¹⁸⁵ Runkpik, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha: Academia 2003, s. 42.

¹⁸⁶ SZM, sign. III V 53, s. 1.

¹⁸⁷ SZM, sign. III V 1174, s. 1.

programy jsme zajížděli do okolí Fryštátu, do okolních i vzdálenějších vesnic, tak jsme získávali mladé lidi pro naši myšlenku.“¹⁸⁸

Poté, co byla v říjnu roku 1938 komunistická strana zakázána a v prosinci téhož roku rozpuštěna, stáhli se její členové do ilegality a začali se připravovat na svou budoucí odbojovou činnost. Nelegální KSČ byla napojena na centrum východního zahraničního odboje v Moskvě. K zahájení samotné činnosti komunistického odboje však vzhledem k uzavřenému paktu o neútočení mezi Německem a Sovětským svazem z roku 1939 došlo až po porušení této dohody a napadení euroasijského státu v roce 1941.¹⁸⁹

Neorganizované podporovatelky ilegálního hnutí

Do této kategorie patří ženy, které nenáležely k žádné formě odbojového hnutí, ale přesto se podílely na protistátní činnosti. Nalezneme zde např. obyvatelky lašské vesnice Morávka, jež se hlásí k dobrovolnému pomáhání partyzánům. Zásobovaly je potravinami, šatstvem a dalšími potřebnými věcmi, poskytovaly jim úkryt v teple svých domovů, útěchu formou přátelských rozhovorů, nebo jim umožňovaly odposlouchávání zahraničního vysílání. Je třeba však zmínit, že na rozdíl od první skupiny pamětnic, tedy členek odboje, tyto ženy nemusely vykonávat protistátní činnosti dobrovolně. Jen zřídka se ovšem objevují svědectví, která přiznávají, že jejich autorky nečinily zcela ze své vůle, nýbrž z toho důvodu, že jinou možnost jednoduše neměly.

„Já sem byla sama s těma malýma děckama a služební co byli tovaryši a služka. Oni si zebrali jakýsi špek, zebrali si maso. Ještě jsme měli večeři, tak aji tu večeři si sebrali a hned mě řekli, aby mě nenapadlo, abych já to hlásila, že kdybych něco naznačila, že tu byli nebo kde jsou, že oni by tu přišli a že oni s náma zlikvidují lehko.“¹⁹⁰

¹⁸⁸ SZM, sign. III V 267, s. 1.

¹⁸⁹ Papajík, David. *Pohled na obraz druhé světové války v učebnicích dějepisu z let 1945–2015*. In: *Historica Olomucensia*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2016, s. 260.

¹⁹⁰ SZM, sign. III V 1071, s. 1.

„Ci na polu zaczęli mi wygrażać. Joch dostała strach a otworzyłach. Stoli tam chłopi z karabinami. Musiałach wziąć klucze i iść odewrzyć gospode. (...) Ze sklepu zebrali kartki na żywność, cukier i margaryne.“¹⁹¹

Jak již bylo zmíněno, neochotu pomáhat bojovníkům za svobodu přiznává jen minimum výpovědí. Většina pamětnic se snaží vybavit si co možná nejvíce příběhů, jimiž by dokázala svou odvalu a snahu škodit nacistickému režimu. Některé příhody, pro něž je právě charakteristická nadměrná snaha o zaujetí tímto svým odhodláním, pak znějí poměrně nepravděpodobně. V rámci analyzovaného materiálu je nejvýraznějším příkladem vzpomínka Vítkovické rodačky, která vypráví mj. historku o tajné návštěvě dvou koncentračních táborů v době, kdy se konec druhé světové války stále teprve pomalu blížil, nebo o tom, jak přesvědčovala německé vojáky a jejich manželky o zhoubnosti nacismu.

„Ještě než přejdu k osvobození, vzpomněla bych jedné velice pohnuté události ve svém životě za okupace, a to je tajná návštěva manžela v koncentračním táboře. Podnikla jsem tyto cesty se svou sestrou Bayerovou. Nejprve jsme byly v Osvětimi, kde jsem manžela nenašla a kde jsem zažila velký otřes při pohledu na zubožené židovské ženy, které tam byly uvězněny. Pak jsme se se sestrou rozjely do Buchenvaldu. Žádaly jsme hlídajícího gestapáka o rozhovor s manželem. (...) Slíbili nám návštěvu zařídit, pochopitelně tajně, přičemž gestapák upozorňoval, že on jako o ničem neví. Další den kápo zařídil, že manžel šel na práci s jeho komandem a skutečně za pomoci políra nám umožnil schůzku ve zmíněné polírově boudě.“¹⁹²

„Protože jsme měli cizinecké pokoje,¹⁹³ bydlely u nás manželky německých vojáků, kteří byli zrovna na dovolené. Bavila jsem se s nimi a opatrně jsem se snažila vložit do jejich vědomí pochybnosti o správnosti Hitlerova režimu a naopak přesvědčení o jeho zhoubnosti. S mnohými se dalo mluvit, takže moje přesvědčování se leckdy setkalo s úspěchem. Později jsem mluvívala i s vojáky a přesvědčovala je, že se mají nechat zajmout, že je vše marné,

¹⁹¹ SZM, sign. III V 397, strojopisný přepis.

¹⁹² SZM, sign. III V 53, s.5.

¹⁹³ Autorka s manželem převzala v roce 1938 hostinec po židovských majitelích, který pak společně provozovali po dobu okupace. Budova měla kromě ubytování hostů sloužit také coby místo ilegálních schůzí. Zatímco převzetí podniku nikterak nekomentuje, vysvětluje přijetí německé příslušnosti. „Protože měl manžel německou národnost, já jsem vychodila německé školy a hlavně proto, že byla známá naše komunistická činnost, nebylo jiného východiska, než přijmout německou příslušnost. Řídili jsme se učením V. I. Lenina, který řekl, že komunista musí být jako dobrý voják, který se v době nebezpečí skryje, aby mohl nepříteli zasadit tím větší ránu.“ SZM, sign. III V 53, s. 3.

at' si zachrání životy. Je charakteristické pro moji agitační práci, že vždy měla větší úspěchy při osobní agitaci než při masových projevech před velkými shromážděními lidu.¹⁹⁴

Pozorovatelky

Máme-li tedy pamětnice, které pomáhaly partyzánům, členům domácího odboje a ty, které samy provozovaly nějakou činnost v rámci odbojových organizací, poslední skupinu našich autorek tvoří ženy, které se samy protistátní činnosti neúčastnily a mnohdy ani netoužily mít s ní něco společného. A to i třeba navzdory tomu, že do ní byli zainteresovaní členové nejbližší rodiny.

„Potřetí jsem zastihla manžela s Petrem, když se již chystali odejít z obchodu, případně z kuchyně pryč. Vícekrát jsem pak již Petra neviděla, vím však o tom, že se manžel i s Petrem scházel někde na poli blízko nás. Řekla jsem oběma, že ke mně nemohou do obchodu chodit, že tu přicházejí různí lidé, kteří by si toho všimli.“¹⁹⁵

„Pod koniec ich pobytu u siostry namawiała mnie Ludmila abym, kiedy straciłam męża przeprowadziła się do niej do Cierlicka i pomagała jej w gotowaniu dla partyzantów. Odmówiłam naturalnie.“¹⁹⁶

Některé z autorek tak alespoň přispívají k tématu druhé světové války a nacistické okupace svými pozorovatelskými postřehy. V jejich vzpomínkách se pak můžeme dočíst o situacích a událostech, které jiné pamětnice nezmiňují. Příkladem může být bombardování Ostravy nebo popis každodennosti obyčejných lidí.

„A najednou jsme do toho ticha uslyšeli houkání sirén z Vítkovic a pak se ozvala i siréna na závodu Agrofera v Kunčicích. Vzali jsme své věci a nijak uspěchaně jsme šli do sklepa, kde jsme měli kryt proti náletům, kde jsme se ukryvali při vyhlášení leteckých poplachů. Zrovna tak jako vždy, nic zlého netuše jsme šli do sklepa, vzali sebou trochu jídla, do dvou kýblů vodu na pití, trochu prádla a potřeb, které jsme sebou vždy do sklepu brávali.

Sirény pískaly a bylo slyšet do toho jekotu sirén přilétat těžká letadla. Nedalo nám to a vyšli jsme z krytu podívat se na svazy, které zas přelétají, jak jsme si v domění mysleli. A najednou jsme viděli, jak letadla trochu sletěla níž a od nich padaly malinkaté černé tečky, které

¹⁹⁴ SZM, sign. III V 53, s. 4.

¹⁹⁵ SZM, sign. III V 437, s. 1.

¹⁹⁶ SZM, sign. III V 418, s. 1.

se zvětšovaly, když se blížily k zemi. V hrůze jsme zjistili, že jsou to bomby, které padají na Vítkovice, vzdušnou čarou od nás asi tak 6 km, možná i méně.“¹⁹⁷

„Večer se kolem kamen sušily onuce a promoklé hadry. Matka při petrolejce zašivala. Vlasta s Oldřichem usínali únavou bez večere. Matce se svíralo srdce nad jejich těžkou prací. Dožijeme-li konec války, bude to určitě jiné. Stařík zabafal z fajfky a koutkem úst prohodil, „Bude to včil čím dál těžší synku. Už nám ti švábi lezou do hor.““¹⁹⁸

Obrazy druhé světové války

Vzpomínání žen z Ostravska na období druhé světové války zpravidla začíná definováním vlastní osoby pozicí, kterou v této době zastávala. Byly-li vzpomínající příslušnicemi zakázané komunistické strany, dozvídáme se to hned v prvních větách jejich vyprávění. Většinou své vzpomínky uvozují nejranějšími zkušenostmi s touto organizací a jejími myšlenkami, případně alespoň uvádějí, že do ní v daném časovém období náležely.

„Do ilegálního hnutí komunistické mládeže na Ostravsku jsem se dostala přes Svaz mladých, do kterého jsem vstoupila v r. 1937. Do Svazu mladých v Přívoze mne přivedl můj bratr Julian Sava. Jeho prostřednictvím jsem se seznámila s celou řadou chlapců, které jsem do té doby neznala, jako Odon Závodský, kterému jsme říkali Bondi, jeho bratr Slávek Závodský, Franta Kacíř, Oldřich Jurček, pak chlapec, s kterým jsem se znala od dětství, Oldřich Vjačka, tomu jsme říkali Pikar, ten potom zemřel v Buchenwaldu, a také s Bedřichem Hermanem, kterému jsme říkali Jiskra, to byl taxikář v Přívoze na nádraží.“¹⁹⁹

Jak je patrné z této vzpomínky, autorky velmi často uvádějí jména osob, s nimiž spolupracovaly nebo které znaly. Bývají jimi partyzáni, kteří k některým ze vzpomínajících přicházeli ze svých úkrytů v lese, ilegální pracovníci, sousedé, již neznámá sdílejí podobný osud a zážitky co vzpomínající, a členové vlastní rodiny, především manželé a sourozenci, méně často rodiče či děti.

¹⁹⁷ SZM, sign. III V 613, s. 5.

¹⁹⁸ SZM, sign. III V 602, s. 2.

¹⁹⁹ SZM, sign. III V 50, s. 1.

Partyzáni

Na území Protektorátu a jeho okleštěného okolí se v průběhu druhé světové války začaly objevovat skupinky sovětských partyzánů, k nimž se ochotně přidávali někteří z místních, stejně jako zahraniční utečenci. Pro většinu partyzánů představovalo ukrytí se v beskydských lesech jedno z mála možných východisek, když začali tušit, že se objevili na seznamech gestapa.

„Posiedział jednak krótko u nas, ponieważ nam też groziło niebezpieczeństwo, więc ucieka do lesu – do partyzantki. Swoja siedzibę mieli w lesich pod Barania. Do partyzantki uteka też mój zięć Stanisław Richter.“²⁰⁰

Jednotlivé partyzánské skupiny se při některých příležitostech setkávaly, nezdávka pak docházelo k jejich spolupráci či spojení. Jeden oddíl pak mohli tvořit lidé různých národností a s nesterjnými zkušenostmi s činností těchto skupin.

„Jakmile objevili se první partyzané v beskydských horách, navázali nějak v červnu 1944 styky s ruskými partyzány. Tato skupina zdržela se jen krátkou dobu na Slaviči a odešla pak někde na Těšínsko, kde měla býti nějaké Ruska, která jim donášela zprávy.“²⁰¹

„Já jsem se s něma tak zvlášť nějak nemohla bavit, neměla jsem pro to ani čas. Snažila jsem se jenom skutečně co jak nejvíc jim dát. To byli Rusové, jenom Solotvin byl Ukrajinec.“²⁰²

Odbojová činnost, do níž se většinou zapojovali i obyvatelé vesnic, v jejichž blízkosti partyzáni působili, byla poměrně rozmanitá. Nejčastěji se však jednalo o sabotáže různého druhu nebo provokování místního četnictva. Cílem těchto akcí mělo být přilákání pozornosti a posil na dané místo a tím oslabování válečné fronty.

„Oni jí řekli, že mají za úkol dráždit Němce, aby Němci dali na Morávku nebo do těch vesnic větší posilu a tím že se trochu ta fronta zmírní.“²⁰³

²⁰⁰ SZM, sign. III V 443.

²⁰¹ SZM, sign. III V Žofie Polková.

²⁰² SZM, sign. III V 1111, s. 13.

²⁰³ Tamtéž, s. 5.

Ne vždy se však vystupování partyzánů setkala s pochopením místních. Přestože některé pamětnice jejich činnost hodnotí jako nebezpečnou, ale přínosnou, pro jiné bylo jejich počínání neohleduplné a zbytečně riskantní.

„Osobiscie nikogo z nich nie znałam, nosili zresztą obce przybrane nazwiska. Skąd brali srodki do życia tego nie wiem. Chodzili dobrze ubrani, byli bardzo odważni, chodzili do wsi a brali nawet udział w nabożeństwach w kościele.“²⁰⁴

„Sama kilka razy mogłam sie spotkać z partyzantami u Ludmili, robili na mnie wrażenie ludzi nierozważnych.“²⁰⁵

„Jenom oni byli velice neopatrní. Byly čtyři hodiny, ještě bylo vidno a už šli do kina a pohybovali se volně, což jsme se velice obávali toho, že to bude mít špatné následky.“²⁰⁶

I tak však pamětnice ve svém vyprávění považovaly za důležité konkretizovat významné partyzány, s nimiž se setkaly. Kromě jmen se tak můžeme dozvědět o jejich vzezření, charakteru, činnosti a občas také životech, které předcházely jejich odchodu do ilegality, a jež na ně možná čekaly po konci války.

„Tak pamatuji si velice dobře ty naše partyzány všecy. Ten Gregor s Michalem byli menší postavy, Fiedor byl elegantní, to byl lékař, měl asi devětadvacet let, to byl bezvadný člověk, Štěpán, takový tmavovlasý, Štěpán, velitel, měl třiadvacet let, nebyl vysoký a nebyl malý, střední postavy a Solotvin byl silnější postavy, takového silnějšího obličej, spíše blond, kaštanový blond vlasy. Vyšší postavy, silnější postavy. A měl asi 36 let, poněvadž to tak až ho k těm Madejovým přivedli, až tam přišel, tak to řekl té paní Madejové, že je ženatý, má dvě děti a že hrozně by chtěl žít, aby ho zachránili, jenom že to on už se nedal zachránit.“²⁰⁷

„Všichni partyzáni, jako praví partyzáni, měli kožené kabáty a modré kalhoty, kdežto Solotvin byl oblečený jinak, poněvadž to byl jako zajatec. Tak ten to oblečení takové neměl.“²⁰⁸

²⁰⁴ SZM, sign. III V 408, s. 1.

²⁰⁵ SZM, sign. III V 418.

²⁰⁶ SZM, sign. III V 1086, s. 1.

²⁰⁷ SZM, sign. III V 1111, s. 14.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 4.

Jelikož však pracujeme se vzpomínkami, které byly sepsány mezi lety 1960 až 1980, vyznívají mnohdy tyto charakteristiky a názory především na cizí komunistické partyzány poměrně přehnaně.

„Nevěděla jsem co to jsou zač. On mi je představil, že to jsou jako – podala jsem jim ruku a když opravdu jsem se dozvěděla, že jsou to Rusi, tak jsem jich i políbila, každého.“²⁰⁹

„Tak povahově, já nevím, ale já bych jich měla za bezvadné lidi. Když jsme jich ponejprv viděli, tak jsme si říkali: „To jsou tak zvláštní lidi!“ Aspoň co k nám chodili ti partyzáni, to byli tak bezvadní lidi, takový upřímný národ!“²¹⁰

„Když se pak odtamtud vrátila, vyprávěla, jak těžce raněný Viktor ležel na zemi a o tom, jak na něm bylo vidět duševní sílu, politické přesvědčení komunisty, které bylo na vysoké úrovni.“²¹¹

Stejnému nebezpečí jako partyzáni se vystavovali také členové domácího odboje, kteří je podporovali z vlastních domovů. Mezi ně patřily také mnohé pamětnice nebo jejich blízcí či známí. Bez pomoci těchto lidí by partyzánské hnutí nemělo šanci vůbec existovat. Potřebovali potraviny, které si jen stěží mohli obstarat v lesích, v nichž se ukrývali, materiál na stavbu bunkerů, stejně jako znalosti místního terénu a pohybu hlídek.

„V roce 1942 až 1943 přibývalo na Morávce občanů, kteří poskytovali v kruté zimě úkryt, noclehy a jídlo osobám organizujícím se k odboji proti okupantům.“²¹²

„Manžel jim dal prkna, dal jim papír – lepenku na úpravu toho bunkru a pak jsme je podporovali. Dávala jsem jim brambory, bravka – jsme měli zabité, tak jsem jim polévku posílala, syn jim to tam nosil v konvi, brambory, chleba jsem upekla a posílala.“²¹³

„To bylo z lesní správy na opravu bytu jsme měli, tak to co zůstalo, co se ušetřilo, tak to jim ta prkna dal manžel a tu lepenku také, poněvadž jsme pokrývali hospodářskou budovu. Starosta jim zase obstarával jídlo. Když tolik chlapů je pohromadě, tak takoví chlapi potřebují

²⁰⁹ SZM, sign. III V 1111, s. 2.

²¹⁰ Tamtéž, s. 14.

²¹¹ SZM, sign. III V 1070, s. 20.

²¹² SZM, sign. III V 1078, s. 1.

²¹³ SZM, sign. III V 1086, s. 1.

jíst. Dával jim potravinové lístky a chleba zas u pekaře Goly. Pak tu vysílačku někde z Janovic jim též sám opatřil.²¹⁴

„Manžel tam vozil partyzánům tu lepenku a desky, ale hlavně tu lepenku, bo to jsem viděla, jak ji tady měl nahoře. Ty desky byly od Liberdy a něco myslím, bylo od Carbola z pily.“²¹⁵

Mimo to by se neobešli ani bez oblečení, které jim darovaly většinou ženy po svých zatčených nebo zesnulých manželích, a jejich vyprání. I s touto činností se pojily nemalé problémy a nebezpečí. Za podporu partyzánů se totiž platilo nejen svobodou.

„S praním prádla a jeho sušením pro partyzány byly u nás obdobné potíže, jako v dřívější době pro ilegální pracovníky. Zprvu jsme mužské prádlo, které jsme vyprali, sušili za domem v rohu, pod oknem naší světnice, kde jsme bydleli. Pak jsme je sušili v místnosti u plotny až večer, aby je nikdo neviděl. Pamatuji si, když jsem toto prádlo prala, bylo jej silně cítit kouřem. Toto prádlo jsem prala proto, že matka po otcově smrti najednou těžce onemocněla – nervově se zhroutila, což mělo za následek, že onemocněla těžkým ekzémem rukou i nohou. (...) Nosily jsme je s maminkou po kouscích domů do Fryčovic, kde je pak přebírali partyzáni. Nosily jsme je v tašce, nebo někdy si maminka na sebe třebaš oblékla pod svetr dvě pánské košile apod.“²¹⁶

A pak tady byly také ty, které mužům z lesů poskytovaly psychickou pomoc, když v teple domova naslouchaly jejich smutkům, strachu a trápení.

„Partyzáni k nám přicházeli v noci pod okno nepravidelně, zpravidla, když bylo něco zvláštního, když, jak se říká, člověk se potřeboval někomu svěřit s trápením a starostmi.“²¹⁷

Je však nutno podotknout, že ne všechny ženy poskytovaly pomoc partyzánům dobrovolně. Riziko bylo obrovské, tresty kruté a některé rodiny nechtěly vystavovat nebezpečí své nejbližší. Partyzáni však nedávali příliš na výběr a tito lidé se tak dostávali do komplikované situace. Mohli se pokusit tajit nevítanou návštěvu a riskovat trest smrti, kdyby jejich vina vyšla najevo. Druhou možností pak bylo nahlášení partyzánů a čekání na to, jestli dostojí svým výhrůzkám, že se pomstí vystřílením celé domácnosti.

²¹⁴ SZM, sign. III V 1086, s. 1.

²¹⁵ SZM, sign. III V 1081, s. 4.

²¹⁶ SZM, sign. III V 1070, s. 21.

²¹⁷ Tamtéž, s. 22.

„U soudu mu kladli za vinu, že nehlásil ty partyzány, co tu přišli. A my jsme to hlásit nemohli, protože nám part. pravili, že nás vyhodí do vzduchu tak jak jsme s našimi životy, řekli, že to vyhodí do vzduchu těmi minami, jak to ohlásíme. Tak on se toho polekal a vůbec nešel hlásit.“²¹⁸

V některých případech pak existovala ještě třetí možnost, kdy se rodina mohla s partyzány domluvit. Po uplynutí stanovené doby, kterou si vyžádali na útěk a ukrytí, je mohli domácí nahlásit, aniž by se museli obávat jejich odplaty.

„Vzali tam také nějaké maso nebo něco, ale Chovancovi měli dovoleno sice od nich, od partyzánů, že jich můžou ohlásit, poněvadž oni měli hodně malých dětí a jako řezníci, by to ani nešlo, tak oni to dovolili tehda, že jich můžou ohlásit.“²¹⁹

Ilegální pracovníci

Ne všechna protistátní činnost se pochopitelně pojila s partyzány. Odbojové hnutí bylo činné také mimo lesy a horské samoty. Jeho členové a členky aktivně množili a kolportovali letáky a jiné tiskoviny, pomáhali stíhaným osobám, pořádali sbírky pro rodiny, jejichž členové byli zatčeni nebo popraveni apod. I tak se dalo bojovat proti diktátorskému režimu.

„Rovněž jsem pomáhala finančními sbírkami podporovat manželky zatčených soudruhů. V našem bytě často se konaly schůzky ilegálních pracovníků. Já hlídala, aby soudruzi nebyli překvapeni.“²²⁰

„Postupně si přestěhoval k nám všechny své věci, jízdní kolo i psací stroj, na kterém pak celé dny, pokud nebyly u nás schůzky, psal. Obsah psaní často projednával s otcem. Jednou, když jsem byla ve světnici sama a v psacím stroji byl rozepsaný papír, nedala mi zvědavost a přečetla jsem si, co tam bylo napsáno. Pamatuji si, že tam „strýček“ psal něco o českých ženách, o okupaci, o fašismu a že tam bylo vlastně psáno o všem tom, co se u nás hovořilo a co jsme slyšeli ze zahraničního rozhlasu. Od této doby, co psal „strýček“, jsem se již nezajímala. Až po létech matka hovořila o tom, že se u nás psaly i protestní dopisy proti

²¹⁸ SZM, sign. III V 1082.

²¹⁹ SZM, sign. III V 1111, s. 5.

²²⁰ SZM, sign. III V 1174, s. 2.

zatýkání české inteligence, které pak s otcem rozesílala přes ostravské poštovní schránky na různé státní orgány.“²²¹

Podobně jako tomu bylo u pomoci partyzánům i při této činnosti se pamětnice setkávaly s osobnostmi, později známými coby důležité členové komunistického odboje. A pochopitelně i v těchto případech vzpomínající s oblibou uvádějí jejich jména, fyzické i osobnostní charakteristiky, činnost, osudy i zážitky, které s nimi sdílely.

„Tehdy ještě než jsem byla zatčená já a můj bratr byla u nás asi týden Karla Pfajfrová. (...) Že se jmenovala Karla Pfajfrová, to jsme tehdy nevěděli. Věděli jsme jenom, že je to poslankyně komunistická – můj otec nebyl členem žádné strany, byl jenom ve Svazu přátel, takže se u nás hodně četlo a mluvilo o Sovětském svazu. Tehdy jsem se poprvé setkala s komunistkou.“²²²

„Wszyscy trzej mieli pseudą:

1. Leopold Wala – wysoki, czarne włosy
2. Hans Joschke – „Mały“/ krzywe nogi na O, kravec
3. Teofil...“²²³

„A tak po vánočních svátcích, nebo začátkem r. 1940, přesně si již nepamatuji, přivedl k nám otec neznámého muže, vysoké postavy, prošedivělého, který byl oblečen v zimníku, kárované čepici a měl sebou aktovku. Budil dojem skromného, velmi inteligentního člověka.“²²⁴

Co se týče zmiňovaných rodinných příslušníků a známých, jejich osudy většinou úzce souvisejí s těmi, které prožívaly samy autorky, případně bývají tyto postavy hlavními aktéry popisovaných událostí, jak tomu je např. u vzpomínek na životickou tragédii, proto je zde nebudu podrobněji popisovat. Místo toho se zaměřím na další témata, která se opakují v analyzovaných příbězích.

Přechody hranic

²²¹ SZM, sign. III V 1070, s. 5.

²²² SZM, sign. III V 50, s. 6.

²²³ SZM, sign. III V 470, s. 1.

²²⁴ SZM, sign. III V 1070, s. 5. Jednalo se o Jana Cholevu (1897-1942), ilegálního pracovníka KSČ, jehož činnost byla prozrazena a on byl popraven v Berlíně – Charlottenburgu. Základní informace o jeho činnosti a vyměřeném rozsudku na webových stránkách <https://www.ustrcr.cz/uvod/popraveni-plotzensee/> a <http://mapomol.cz/Ulice0600/0621.html>.

Protože se v této studii nacházíme u východních hranic tehdejšího Protektorátu i dnešní republiky, je potřeba zmínit ještě jednu významnou a velmi často uváděnou činnost, jíž se v nemalé míře účastnily právě ženy. Jedná se o převádění uprchlíků přes státní hranice, v tomto případě tedy většinou směrem do Polska. Tato činnost je právě pro odboj na Ostravsku typická. Přes horské vesnice procházeli migranti různými směry ještě před vypuknutím války. Místní jim, jak dokládají pamětnice, poskytovali nejen rady na cestu a asistenci při hledání nekontrolované cesty, ale také občerstvení nebo místo k odpočinku.

„Bývali jsme na kopci, kde chodívali turisté na Hadašok, takže jsme nevěděli, jsou-li to turisté nebo jsou-li to třeba studenti, kteří chtějí překročit hranice. Kolikrát se nás zeptali kudy se jde na Slovensko. My jsme jim vysvětlovali, aniž jsme věděli, že jsou to lidé, kteří tam přes ty hranice chodí. (...) U nás bylo zvykem, že kdokoliv, když požádal nás o vodu nebo o podmásli nebo o něco, tam se to vždycky dávalo skutečně každému bez peněz. „Nate, napijte se kišky.“ To bylo samozřejmou věcí, že v pozdější době, když už přišli partyzáni, nebo když přecházelo třeba těch sedm studentů, to bylo v srpnu, přišli jednou odpoledne a prosili, že mají strašný hlad.“²²⁵

Se zpřísněním kontroly hranic se pozměnila i podoba přechodů. Stala se z nich organizovaná činnost, prostupující velké množství zainteresovaných osob, promyšlená a plná kódů a hesel.

„Pak mně vysvětlil můj úkol spojky. Mé heslo v Praze bylo „9“ a každý kdo byl poslán je měl označeno v legitimaci. Nejdříve jezdili až k nám na zastávku, protože však to bylo nebezpečné, vysedali ve Skalici u kostela a pak šli pěšky podle situačního plánu, který obdrželi.“

„Třeba jednou večer přivedl nějaký Římský z Prahy dva, kteří už měli předem u nás schované dva veliké a těžké kufry. Nevím, co v nich bylo, asi nějaké vojenské spisy. Morávka byla dost velká a tak nezbylo nic jiného než aby syn vzal jednoho, já druhého na záda, kufr do ruky a hajdy přes vodu. Neviděla jsem na ně, protože byla tma, ale ten můj, ten se klepal jako kus sulcu.“²²⁶

²²⁵ SZM, sign. III V 1111, s. 1.

²²⁶ SZM, sign. III V 1077, s. 1.

Jak je vidět, převádění nebyla jednoduchou činností a ne vždy bylo možné zůstat při ní nespátn. Protože se však za převádění, stejně jako za jiné ilegální podniky, platilo vysokou cenou, autorky se ji alespoň snažily nějak zamaskovat.

„Jsem ráda, že jsem svou přísahu splnila. Stálo to mnoho obětí a mou dobrou pověst manželky. Scházeli jsme se totiž pod břízou na řečišti a viděla mně tam jednou susedka. Samozřejmě nadělala řeči, že tam chodím manželovi zahýbat. Musela jsem to strpět a byla jsem ráda, že pravý důvod schůzek nikdo kromě manžela a syna nezná. Nevykládám to proto, že bych se chtěla chlubit, ale proto, aby se nezapomnělo, že velká část naší zahraniční armády přecházela zde v Raškovicích a Morávce. Mnoho těch, kdož přechody organizovali, zahynulo v koncentračních táborech nebo bylo popraveno. A na tyto neznámé hrdiny se zapomíná.“²²⁷

Represe

S protistátní činností pak pochopitelně šly ruku v ruce represe. Ty zmiňují téměř všechny vzpomínky a tvoří v nich většinou hlavní část příběhu. Ne vždy jsou jimi však postiženy samotné autorky. Častěji vyprávějí o někom blízkém, kdo musel čelit útrapám nacistického stíhání, vyslýchání a trestů.

„Telefonuje, jestli je Láďa doma. Já říkám: „Ano, spí po noční hlídce.“ A tak on mi, ať okamžitě přijde, že pan polesný Schneider tam je, že potřebuje něco od něho. Tak jsem ho vzbudila a on tam šel a už víckrát se nevrátil. Tak jsem ho neviděla, až potom, když ho vedli na tom řetízku do toho lesa, poněvadž on byl zvlášť zavřety, pravda.“²²⁸

Velká pozornost bývá věnována okolnostem, které k zadržení těchto osob předcházely, a samotnému zatýkání vůbec. Prozrazení protistátní činnosti měli ve většině zmiňovaných případů na svědomí konfidenti gestapa. Na základě jejich udání se ocitli za mřížemi členové odboje i jejich pomocníci.

„V lednu 1941 si soudruh Choleva vzal nejnútnejší věci, psací stroj a odešel. Nechal u nás část svého prádla, obleků, jízdní kolo a že si pro tyto věci přijde později. Po jeho odchodu jsme věřili, že se situace, která se stávala nebezpečnou, opět uklidní. Dne 4. března 1941 odešel otec na noční směnu a domů se již nevrátil. Jeho spoluzaměstnanci nám nechali vzkaz, že byl na pracovišti zatčen gestapem. Jak jsme se mnohem později dověděli, byl soudruh Choleva

²²⁷ SZM, sign. III V 1077, s. 2.

²²⁸ SZM, sign. III V 1086, s. 2.

rovněž zatčen gestapem v Palkovicích u Frýdku dne 22.3.1941, kde byl ubytován. Před tím se zúčastnil ilegální schůze, za přítomnosti dalších soudruhů, které byl přítomen údajný člen ÚV KSČ, avšak ve skutečnosti to byl člen gestapa.²²⁹

Informace o identitě konfidentů se časem většinou rozšířily mezi ty, na které měla jejich činnost vliv. Autorky vzpomínek jejich jména uvádějí vždy, když je znají, nebo alespoň tuší. Někdy uvádějí také doklady jejich viny, které zaznamenaly buď samy, nebo o nichž se dozvěděly od druhých.

„Když došlo ke konfrontaci na gestapu, přivedli mi Gilíka²³⁰, který měl sice na ruku řetízky, ale byl velmi dobře oblečen, vyleštěné boty – naproti tomu, když jsem viděla Slivku a ostatní, kteří si drželi kalhoty v ruce, boty měli bez tkaniček, tehdy jsem poznala, že on nás zradil.“²³¹

„Po wojnie dowiedziałam się dopiero, że pono Gałuszka zdradzał.“²³²

Jindy sloužili tajní agenti nacistům k upozornění na provozování ilegální činnosti na konkrétním místě nebo určitou skupinou. Jejich následným úkolem bylo přidání se k takovéto skupině, získání důvěry a informování o pohybech a plánovaných akcích. Příslušné stíhací orgány pak mohly rebelanty buď přímo vyhledat, nebo prostřednictvím nasazených lidí vlákat do léčky. V obou těchto případech byla dalším krokem likvidace takovéto skupiny, nebo přinejmenším pokus o ni.

„Niestety zdrajca Kiczmer zamést przysłać 7 Jugosłowian wysłał 35 gestapowców na Kozubową. Otoczyli schronisko, schwytali ich i zaprowadzili do Lomnej. Tam w gospodzie w bestialski sposób znęcali się nad bezbronnymi. Na drugi dzień zaprowadzili ich do pobliskiego lesu i tam ich w nieludzki sposób zamordowali.“²³³

V některých případech nebyl příchod příslušníků německé státní policie překvapením, zatčení tušili, že k něčemu takovému dojde. Jindy se zjevila u dveří těch, kteří ani netušili, že jsou prověřováni, a zastihla je zcela nepřipravené a zmatené.

²²⁹ SZM, sign. III V 1070, s. 14.

²³⁰ J. Gilík byl agent-provokatér, kvůli kterému došlo k zatčení množství osob na Frýdecku-Místecku, mj. také na Morávce, o níž je pojednáno v této práci. Vávrovský, Emil. Partyzánská Morávka ústy Morávčanů. Okresní výbor Českého svazu protifašistických bojovníků a Okresní vlastivědné muzeum ve Frýdku-Místku 1982, s. 114.

²³¹ SZM, sign. III V 172, s. 1.

²³² SZM, sign. III V 462.

²³³ SZM, sign. III V 443.

Většina autorek však při vyprávění o zatčení emoce příliš neprojevuje. Zmiňuje je pouze jako fakta.

„V roce 1940 byl můj manžel zatčen a já musela ve své činnosti také přestat. Ještě v tomto roce byla jsem v červnu zatčena gestapem a vyslýchána.“²³⁴

V jednom ze zapsaných interview pak pamětnice vzpomíná na ztrátu manžela. Ten byl (také podle jiných svědectví) nevědomky udán svým přítelem a sousedem, českým strážmistrem, který původně pouze doprovázel dva zatčené vesničany k výslechu. Na stanici se dal do řeči se svým známým, kterého považoval za kamaráda z vojny. Pochlubil se mu, že byl přítomen tajné návštěvě partyzánů u autorčina manžela. A řekl mu také to, že je nenahlásili. Až příliš pozdě se dozvěděl, že se zpovídá policejnímu zřízení v civilu. Ze stanice se již nevrátil. Po třech měsících vazby byl popraven. Soused, jehož jméno při vyprávění zmínil, přišlo gestapo vyzvednout v následujících dnech. Byl odsouzen k trestu smrti, který byl na něm vykonán o měsíc později. O tom, jak k této nešťastné události došlo, se dozvěděli ostatní obyvatelé vesnice včetně manželky udaného. Ta ji hodnotí s pochopením pro viníka:

„On právě vyradil to, já bych nechtěla, aby mu to bylo k tíži, ale on když byl na tom gestapu v té Bílé, tak vyslýchající, jeden z jeho kamarádů, s kterým sloužil na vojně /právě ta jeho manželka mi to říkala/, on prostě s ním jednal jako s kamarádem, on se nepozdal, že ho tam přidrží. Tak se to stalo. Takže my bysme do toho zapadli, i když by nebyl Dunajevský. On to řekl vyslýchajícímu jako kamarádovi. On byl ten kamarád jako gestapák v civilu, on měl k němu důvěru, protože sloužili aktivně na vojně. On prostě mu řekl, že tu se jako setkal s těmi partyzány u nás.“²³⁵

Podobně nepříjemná situace nastala, pokud byl zatčen některý z partyzánů, členů odboje nebo jiný člověk, který věděl o totožnosti dalších ilegálních pracovníků a jejich pomocníků. Jednalo-li se o uznávaného člena odboje, který při výslechu nevydržel a vyradil jména dalších osob, bývají k jeho vině autorky shovívavé.

²³⁴ SZM, sign. III V 1174, s. 2.

²³⁵ SZM, sign. III V 1081, s. 1. Ve vzpomínce SZM, sign. III V 1080 je pak líčeno zatčení Rudolfa Muchy.

„Byłam również konfrontowana z Małym /Margiczok/ i Wysokim.²³⁶ Pytali się mnie, czy ich znam, czy z nimi współpracowałam, czy chodzili do mnie, co chcieli ode mnie itd. Obej mieli łańcuchami spięte ręce i nogi, łańcuchy byly przybite do ziemi /podłogi/, poprostu jak psy na podłogi. Byli ogromnie zmaltretowani, musieli okropne męczarnie przechodzić. Mówili do mnie, žebym się przyznała, bo wszystko wiedzą.“²³⁷

Velké množství pamětnic prošlo procesem zatčení, vyslychání a následně věznění. Jejich popisování se však různí. Některé autorky pouze informují o skutečnosti, že byly zatčeny, a o tom, kde probíhaly jejich výslechy, jichž mnohdy byla celá řada. Takto stručně popisují své zkušenosti především autorky, s nimiž byly sepsány tzv. oświadczenia. Jiné tyto události popisují mnohem obšírněji. Většinou tak činí v případech, kdy jim je v rámci besed nebo životopisných vyprávění dána možnost korigovat své vzpomínky podle vlastní vůle. Téměř u všech materiálů se však objevuje výčet všech míst, kde byly ženy vězněny.

„Byłam przesłuchiwana w Cieszynie, w Mysłowicach, we Wrocławiu i w Katowicach, gdzie odbył się sąd. Do niczego się nie przyznałam. Twierdząc, że nic nie wiem o jakiejś tajnej organizacji. Zostałam przewieziona do Oświęcimia.“²³⁸

„5. září v neděli 1943 ráno jsem byla zatčena současně s bratrem manžela a jeho manželkou a odvezeni do Svatobořic a odtamtud k výslechu do Ostravy. Po výslechu v Ostravě jsem byla převezena do Breslau, kde po návrhu trestu smrti a dvou poradách s konečným rozsudkem byl mě vyměřen trest 4 let káznice. Manžel byl popraven v plynové komoře v Madhausenu. Po osvobození 3. Května 1945 v Libáku, dostala jsem se domů 29. června 1945. Vězněná jsem byla ve Svatobořicích, Ostravě, Breslau, Jaury káznice – 14 denní chůze do Görlic, pak vlakem do Brém – Oldenburk – Hamburk do Libeku, kde nastalo osvobození.“²³⁹

Odvětné akce

²³⁶ Tato dvě jména uvádějí čtyři z pamětnic. „Mały“ byla přezdívka Jana Margiczoka z Horního Slezska. Spolu s přítelem Leopoldem Hałaczkiem, přezdívaným „Tadek“, byl poslán na českou stranu Slezska, kde měli organizovat odbojové hnutí. Ve výpovědi Hałaczkovy ženy Heleny z roku 1967 se nachází: „*Věřili jsme, že tam mezi Čechy a Poláky bude mnohem bezpečnější pracovat v odboji než v Horním Slezsku.*“ (SZM, sign. III V 472) Hałaczek, Mały i Wysoki byli v roce 1943 zatčeni. S druhými dvěma jmenovanými byla jedna z pamětnic při výslechu konfrontována (SZM, sign. III V 476). Stejně jako ostatní tři vzpomínající jim také ona poskytovala pomoc v podobě noclehu a zásob jídla.

²³⁷ SZM, sign. III V 476, s. 1.

²³⁸ SZM, sign. III V 448.

²³⁹ SZM, sign. III V 728.

Ne vždy však zůstalo pouze u zatýkání a věznění. Když se getapu nepodařilo najít pravého viníka, polapit partyzány či jejich pomocníky, nebo když bylo rozhodnuto, že nezákonná činnost v některé oblasti již překročila hranice únosnosti, přistoupilo k tvrdým odvetným akcím. Dvě takovéto akce byly popsány několika pamětníci, s nimiž byly pořádány rozhovory právě za účelem dokumentace těchto krutých událostí. Jednou z nich je neštěstí v lašské vesnici Morávka, k němuž natočil a následně zpracoval vzpomínky svědků a svědkyň Emil Vávrovský,²⁴⁰ druhou tzv. životická tragédie, k níž máme shromážděná autentická psaná vyprávění díky Józefu Steblovi a Erichu Guňkovi. V obou vesnicích došlo v průběhu války k popravám části mužského obyvatelstva, které souvisely s působením partyzánů. Zajímalo mě proto, jak budou pamětnice průběh těchto událostí popisovat a jak se budou jejich vyprávění lišit.

Morávka

Morávka je jedna z největších obcí na Moravě i ve Slezsku. Nachází se v horských polohách Moravskoslezských Beskydech a na jihu hraničí se Slovenskou republikou.²⁴¹ V listopadu 1938 byla jižní část vesnice obsazena polským vojskem, zbylé dvě třetiny území zůstaly okleštěné Česko-Slovenské republice. Hranice v této oblasti byla stanovena na Mituřském potoku.²⁴² 14. března 1939 pak většinu Morávky spolu s ostatními obcemi frýdeckého, místeckého a fryštátského okresu obsadili Němci.²⁴³

Ještě před vypuknutím druhé světové války se Morávka stala jedním z frekventovaných míst pro přechody státních hranic. Místní obyvatelé migrantům pomáhali poskytováním potravin i vlastního doprovodu. V této činnosti většina z nich neustala ani po vypuknutí druhé světové války. Kromě ilegálních přechodů byli místní také zapojeni do dalších protistátních činností. Jednalo se především o sabotáže s odvozem dřeva a při stavbě cest nebo plašení lovné zvěře.

²⁴⁰ Vávrovský, *Partyzánská Morávka ústy Morávčanů*.

²⁴¹ Bartoš, Josef – Schulz, Jindřich – Trapl, Miloš. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948-1960 (okresy Frýdek-Místek, Český Těšín)*, XV. sv. Olomouc 2000, s. 59.

²⁴² Vávrovský Emil: *Partyzánská Morávka ústy Morávčanů*, s. 15.

²⁴³ Tamtéž, s. 16.

Od poloviny roku 1944 na území Morávky operovaly odbojové organizace, které nacházely pomoc především u místního obyvatelstva z horských samot.²⁴⁴ Své zázemí měli partyzáni v okolních lesích. První úkryt začali stavět v západní části obce. O něco později si vybudovali nový zemní bunkr na Malém Travném. Potřebný materiál pro stavbu jim dodali místní. Do nového bunkru se měl ke stávající skupině přistěhovat také oddíl „Naděžného“, který mohl poskytnout zásoby dodané Sovětským svazem.²⁴⁵ Jejich přesun, k němuž došlo 4. prosince 1944, byl však prozrazen. Celou cestu byly partyzánům nepozorovaně v patách německé hlídky. Když odpočívali v usedlostech na Slavíči-Zajíčorce, vojáci obklíčili jeden z domů, v němž se část skupiny ukrývala. Jakmile jeden z partyzánů otevřel dveře, zahájili palbu. Domácí byli zatčeni,²⁴⁶ tři partyzáni utekli a několik jich padlo. Chalupa skončila v plamenech. Zbývající členové skupiny, kteří se nacházeli v jiných usedlostech, odešli do bunkru na Malém Travném. Mylně se domnívali, že se ostatním podařilo utéct. Uprchnout z místa střelby se podařilo jen nemnohým. Mezi ně patřil i Vasil Dunajevský. Ten byl však v průběhu střelby raněn do nohy a svou cestu do bezpečí tak neúmyslně značil krví. Když to rodina, v jejímž domě se ukryl, zjistila, šla jej nahlásit. Dunajevský byl zadržen a později se stal hlavní zbraní při zatýkání místních obyvatel.²⁴⁷

Na zbylé partyzány se německé hlídky vydaly 9. prosince 1944. Partyzáni, skrývající se v bunkru na Malém Travném, byli Morávčany varováni, ale neodešli. Spoléhalo na své miny, rozesté kolem úkrytu. Němci přiměli jednoho z místních, který věděl o poloze bunkru i rozmístění min, aby je k úkrytu bezpečně dovedl. Strhla se přestřelka. Partyzánský oddíl byl zničen, většina jeho členů padla. Gestapo následně zahájilo zatýkácké akci. Podle svědectví pamětnic Vasil Dunajevský asistoval německým vyšetřovatelům při domovních prohlídkách a udával, kdo jemu a ostatním partyzánům pomáhal.

O zatýkání, které postihlo samotné autorky, jejich blízké nebo sousedy, je ve vzpomínkách informováno poměrně krátce.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 67.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 117.

²⁴⁶ Otec a syn byli po výsleších převezeni do koncentračních táborů, kde oba zahynuli, matka se v květnu 1945 vrátila. SZM, sign. III V 1078 (převyprávěno v knize Vávrovský, *Partyzánská Morávka ústy Morávčanů*, s. 127).

²⁴⁷ Vávrovský, *Partyzánská Morávka ústy Morávčanů*, s. 126-128; vzpomínky SZM, sign. III V 1071, 1081, 1086.

„Manžela sebrali z cesty. Zrovna měl hlídku, jak to měli ty hlídky, tak měl hlídku táta Novák a Ludvík. A on jel skoro ráno pro slámu do Místku. Tak oni jak tu ráno přišli, bylo osm hodin, tak sebrali nejdřív mě.“²⁴⁸

Celkem šest pamětnic bylo zadrženo německou státní policií a vyslýcháno. Jen dvě z nich v tomto kontextu vzpomínají na krutost vyslýchajících, uplatňovanou především při výslechu mužů z vesnice, jíž však ani ženy nebyly zcela ušetřeny.

„Manžel se vůbec na nohy nepostavil, tak ho táhl na provaze za krk uvázaného odkadsi do sálu. Tam bylo víc místností. Jeden ho táhnul a druhý ho kopal do zadku!“²⁴⁹

„Němci jich sbírali a každého toho si zavázali ruce vzad do řetězů a eště kolem dokola jich ovázali řetězem a teď byla tak strašná ledovatice, úplný led, a oni jak tím kopcem z té Zajičorky šli důle, když spadli, tak jich Němci kopalí a tam si někde našli nějaků tu krkoško, jak se tomu říkalo, a tak jich hrozně mlátili, že to, až to donesli do obecního hostince, tak tam maso bylo na těch špicích...“²⁵⁰

Většina vzpomínajících popisuje primárně okolnosti, které k jejich zatčení vedly, a osudy známých a sousedů, s nimiž se u výslechu setkaly, nebo o jejichž zadržení věděly. Téměř všechny pak v souvislosti se zatýkáním uvádějí jméno Vasil Dunajevského, jemuž dávají hlavní vinu na tom, co se na Morávce odehrálo.²⁵¹

„Když chytili nakonec toho jednoho partyzána, toho Dunajevského, tak on všechno vyradil, kdo mu co dal a všechna jména. Potom gestapo chodilo a sbíralo všechny a zavíralo.“²⁵²

„12. prosince začali Němci zavírat občany. Vasil Dunajevský chodil s gestapákama po domech, ve kterých se zdržoval, tak chodil a udával.“²⁵³

Všechny autorky se shodují na vině tohoto člověka. Zatímco pro některé je jednoznačným zrádcem, jiné přemýšlejí nad tím, kdo Dunajevský skutečně byl a jaké byly jeho důvody, proč přivedl tolik lidí do neštěstí. Podle některých teorií mohl

²⁴⁸ SZM, sign. III V 1081, s. 2.

²⁴⁹ SZM, sign. III V 1086, s. 2.

²⁵⁰ SZM, sign. III V 1111, s. 11.

²⁵¹ Odborná literatura dává tomuto názoru za pravdu. Je třeba však připomenout, že práce o zmiňovaných událostech na Morávce pracují právě s námi analyzovanými vzpomínkami žen. Např. Vávrovský, *Partyzánská Morávka ústy Morávčanů*, s. 26-28.

²⁵² SZM, sign. III V 1086, s. 1.

²⁵³ SZM, sign. III V 1111, s. 7.

být nasazeným konfidentem, ochotně spolupracujícím zatčeným, nebo jednoduše člověkem, kterého zlomilo kruté vyslýchání.

„Mezi těma, co přenášeli tyto zbraně, byl však partyzán – zrádce Vasil Dunajevski, který je pak všechny zradil, a došlo krátkou dobu nato k hromadnému zatýkání.“²⁵⁴

„Nezradil jenom Vasil, který u Koloničných byl raněn a později mučen, zrazovali i jiní. Toho jsme se nejvíce báli.“²⁵⁵

„A oni ho potom /Dunajevského/ přivedli a nejednali s ním slušně, jenom ho postrkovali...“²⁵⁶

„Kdyby Dunajevský nebyl usvědčoval, tak ti lidé by měli možnost bránit, ale když vás přímo usvědčil... (...) No když oni ho postavili proti němu, tak to potom byl konec. Bylo by třeba zjistit, co se s tím Dunajevským stalo. Co to bylo za člověka, protože ta tragédie by nebyla tak velká, kdyby nebylo jeho.“²⁵⁷

Vasil Dunajevský podle všeho přispěl k tomu, že byla spousta obyvatel Morávky zatčena a vyslýchána, 14 z nich pak soud v prosinci 1944 odsoudil k trestu smrti a později bylo přistoupeno k jejich popravě. Dunajevský je proto jednoznačně nejvíce zmiňovanou osobou, k níž se vyjadřují všechny autorky zkoumaných vzpomínek, i když v některých případech tak činí v reakci na otázku zapisovatele.

Často jsou však uváděna další jména. Patří sousedům, kteří byli událostmi na vesnici nějak zasaženi, partyzánům, s nimiž se dostaly přímo do styku, nebo o nichž alespoň slyšely, a vyšetřujícím a advokátům případu partyzánské Morávky. Opět se zde v některých případech objevuje tendence ukázat, kolik se Sovětským svazem spjatých partyzánů dotyčná zná a jak moc je způsobilá podat výpověď o tom, co se tenkrát skutečně událo.

„Ti Michal a Gregor, ti leželi, ty jsem viděla, protože mě to nedalo, abych jich neviděla, když v té hrůze, tak jsem šla tím lesem. Chtěla jsem vidět i tu krev, že tam kapala. Já jsem to všechno viděla. Protože na Frankově bydlela jedna sestra a na Zajíčorce bydlela druhá sestra,

²⁵⁴ SZM, sign. III V (Žofia Polková)

²⁵⁵ SZM, sign. III V 1079

²⁵⁶ SZM, sign. III V 1081, s. 5.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 6.

tak sem šla až myslím tak za dva dni a oni tam ještě leželi pod chajdou. (...) No tak já sem tam kolem toho šla, tak sem jich viděla přesně vedle sebe. Tak tam leželi.²⁵⁸

Nejpozději po první přestřelce tedy nabyli příslušníci německé státní bezpečnosti přesvědčení, že do pomoci partyzánům je zapojena téměř celá vesnice. Trest za to na ni neměl dlouho čekat. V plánované odvetné akci měl podle některých zdrojů Morávku postihnout osud Lidic, nicméně sami Němci, kteří zde měli chaty, jež by při vypalování obce lehly popelem, byli proti.²⁵⁹ Došlo proto „pouze“ k hromadnému zatýkání místních občanů a popravě celkem 14 z nich. Sedm pamětnic bylo zadrženo a vyslýcháno, tři z nich následně potrestány pobytem v káznici. Zatýkání a odpykávání trestu, ať už vlastní nebo někoho blízkého, je však spolu s popisem partyzánů a pomoci, kterou jim autorky poskytovaly, hlavní náplní všech zkoumaných vyprávění. Autorky líčí jejich průběh, stejně jako hrůzu, kterou po celou dobu působení partyzánů a německé policie na Morávce zažívaly. V jejich textech se střídají popisné a informativní části, které věcně pojednávají o mnohdy dramatických událostech, kterými jsou např. přestřelka mezi partyzány a gestapem či vlastní zatčení, s pasážemi plnými emocí. Ty se nacházejí většinou v závěru nebo alespoň druhé polovině textu, kde autorky vzpomínají na nervové vypětí, které v dané době zakoušely.

„Prožívali jsme hrozný dny, stálé duševní vypětí a nejistotu, co přinese zítřek, neboť okupanti za spolupráce donašečů slídili po partyzánech.“²⁶⁰

Po válce byla Morávka prohlášena za „Partyzánskou obec“, místo přestřelky na Travném a dům, v němž se konaly kruté výslechy, označeny jako památná místa.²⁶¹

Životice

Životice se nacházejí nedaleko Českého Těšína a od roku 1960 tvoří součást nejmladšího českého města Havířova. Ze severu sousedí s Horní, Dolní a Prostřední

²⁵⁸ SZM, sign. III V 1111, s. 17. Jen o pár řádků níže však autorka na dotaz, jestli mrtvé partyzány, jejichž těla popsala, poznala, odpovídá: „*Ne, ani jsem u nich nebyla. To bylo tak asi na takových 15 m, aji víc od tého chodníka. Tam jsem si nedovolila jít ve sněhu.*“

²⁵⁹ Např. Vávrovský, *Partyzánská Morávka ústy Morávčanů*, s. 126.

²⁶⁰ SZM, sign. III V 1078, s. 1.

²⁶¹ Bartoš, J., Schulz, J., Trapl, M. 2000: Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948-1960. Svazek XV, s.59.

Suchou, z jihozápadu s Bludovicemi.²⁶² V době druhé světové války se jednalo o samostatné obce osídlené z velké části horníky, kteří chodili pracovat do nedalekých dolů, a jejich rodinami. Národnostně se jednalo především o Poláky, méně Čechy nebo Němce.²⁶³

Po záboru Polska Němci byla některá území dřívějšího česko-polského pohraničí včleněna přímo Říše. Mezi tyto oblasti patřily také Životice a obce v jejich okolí. V rámci ideje, podle níž v Německé říši měli žít pouze němečtí občané, začalo „očišťování“ těchto míst. Vysídlení nebo fyzická likvidace všech „cizinců“, kteří tvořili kvalifikovanou pracovní sílu, by však bylo velmi neefektivní.²⁶⁴ Proto byla zahájena germanizační akce tzv. německé volkslisty. Deutsche Volksliste (DVL), neboli německý národní soupis, představoval seznamy Němců žijících v zabrané česko-polské oblasti, které dělil do čtyř kategorií s rozdílnými právy a povinnostmi.²⁶⁵ O německé občanství mohli a měli požádat i příslušníci jiných národů. Úřady stavěly na tom, že v oblasti, která během poměrně krátké doby několikrát změnila státní příslušnost, lidé nemají pevné národní vědomí a bude je tak snadnější poněmčít.²⁶⁶ Tzv. volkslista byla zavedena 4. března 1941, upravena a doplněna v letech 1942 a 1943.²⁶⁷ Pro její získání museli zájemci předstoupit před komisi, která na základě předložených důkazů o německém původu, vyhovující rase a politickém a náboženském postoji rozhodla, jestli jim dokument udělí. Většina volkslistářů na Těšínsku patřila do třetí ze čtyř skupin. Té bylo německé státní občanství propůjčeno na deset let a mohlo jim být

²⁶² Poslední tři jmenované jsou dnes již také připojeny v Havířovu, Horní Suchá zůstala samostatnou obcí.

²⁶³ Část obyvatelstva se označovala jako tzv. Slezané či Šlonzáci. Ti se nepovažovali ani za jednu ze zmíněných národnostních skupin. Kadlec, Jaroslav. *Dmowského linie a těšínská otázka*. In: Pokorná Korytarová, Lenka – Škerlová, Jana – Haváč, Ondřej - Hromek, Martin. *Proměny hranic Evropy dvacátého století: Proměny hranic*. Vyd. 1. Brno: Matices moravská 2014, s. 57. Jednalo se o umělé etnikum „hovořící směsí polštiny a němčiny. Cítěním tíhnutí k Němcům a od počátku své existence usilovali o národnostní uznání.“ Kubík, Lubomír. *Těšínský konflikt*. Olomouc 2001, s. 12. Ke slezské národnosti se lidé hlásili také za druhé světové války v domněnku, že se vyhnou nepříjemnostem spojeným s českou nebo polskou národností. Časem však byla tato možnost zrušena. Borák, *Fenomén německé volkslisty*, s. 114.

²⁶⁴ Borák, *Fenomén německé volkslisty*, s. 112.

²⁶⁵ „Obyvatelé českého a polského původu byli nuceni přihlásit se k německé či tzv. slezské národnosti. Těm, kteří tak neučinili, hrozilo vystěhování či ztráta zaměstnání, přihlášení k polské národnosti bylo navíc sankcionováno ztrátou majetku a zvláštní daňovou povinností.“ Později však byli i tzv. Slezané zahrnuti do německého národního soupisu. „Nacisté Slezany označili za odnož německého národa a zařadili je do 3. stupně volkslisty, tedy do kategorie osob, které se v budoucnu mohou stát „plnohodnotnými“ Němci.“ Kolář, Ondřej – Horáková, Jana. *Proměny hranic Slezska a severní Moravy ve 20. století. Moderní dějiny*, 2014 s. 30.

²⁶⁶ Borák, *Fenomén německé volkslisty*, s. 112.

²⁶⁷ Myška, *Z tajných zpráv NSDAP o Těšínsku*, s. 47.

kdykoli odebráno. Nicméně na rozdíl od Čechů a Poláků měli tito lidé určité výhody, mohli např. vlastnit rozhlasový přijímač nebo dostávali více potravin.²⁶⁸

Právě tzv. volkslista pak těm z obyvatel Životic a okolních obcí, kteří ji měli, zachránila život při tragédii, která se zde odehrála. Příčiny k této odvetné nacistické akci zavdala diverzní a sabotážní skupina gen. Józefa Kamińskiego, která operovala v oblasti Karvinska a Těšínska. Ta kromě jiného zastrašovala kolaboranty a volkslistáře, zabavovala jim zbraně, jídlo, potravinové lístky, peníze i šatstvo atd.²⁶⁹ 2. srpna přišli partyzáni vystrašit a „potrestat“ majitele obchodu a hostince v Životicích, Izydora Mokrosze. Sebrali mu zásoby jídla a peníze, poté byli vyrušeni a beze stopy zmizeli. Přepadení přijelo 4. srpna vyšetřovat těšínské gestapo pod vedením vrchního kriminálního asistenta Karla Weisse. Nejprve se zastavili ve druhém hostinci patřícímu vzdálenému bratranci přepadeného, starostovi obce Henryku Mokroszowi, kterého partyzáni „navštívili“ počátkem května téhož roku, poté se přesunuli do hospody Izydora Mokrosze. Partyzáni se dozvěděli, kde se vyšetřovatelé nacházejí a připravili na ně léčku. Nakonec se jim však nechtělo čekat. V pozdních nočních hodinách proto vpadli do hospody a při přestřelce, která se strhla, zastřelili majitele hospody a oba německé vyšetřovatele. Řidič gestapa byl těžce zraněn, zemřel při převozu do nemocnice. Postřelena byla také manželka bludovického úředního komisaře. Sami partyzáni ztratili jednoho ze svých členů a dalšího těžce zraněného si odnesli.²⁷⁰

Následující den začaly výslechy svědků přepadení a do večera byl sepsán seznam místních obyvatel s jejich národní příslušností. 6. srpna přibližně dvě hodiny po půlnoci vyjelo 65 pověřenců těšínské a katovické ústředny gestapa do Životic. Cestou je posílili němečtí četníci, příslušníci landwachu a zvláštní jednotka wehrmachtu v polních uniformách z Těrlicka. Zatímco vojáci s venkovskou stráží obklíčili vesnici, gestapo a místní četníci se rozdělili do skupin a podle seznamu vyhledávali osoby určené k zatčení nebo likvidaci. Do zhruba desíti dopoledne bylo zastřeleno 36 mužů

²⁶⁸ Borák, *Fenomén německé volkslisty*, s. 115-116.

²⁶⁹ V roce 1944 došlo v okolí Životic k několika takovýmto akcím. Jedna z nich se odehrála v červnu v Horní Suché. Přepadený se však bránil, byl postřelen a zanedlouho svému zranění podlehl. Gestapo v odvetě zatkl 26 osob z okolí, z nichž většina s partyzány nijak nespolupracovala, a k tomu dovedlo pět nic netušících Poláků v Mysłowic, které oběsila na tržišti. Měli sloužit jako varování všem, kdo snad chtěli podporovat protistátní hnutí. Za necelé dva měsíce se podobná akce s ještě většími následky opakovala v Životicích. Borák, *Svědectví ze Životic*, s. 33.

²⁷⁰ Borák, *Svědectví ze Životic*, s. 34-35.

ze Životic, Horní a Dolní Suché a Horního Těrlicka.²⁷¹ Oběti byly usmrceny většinou ranou zezadu, bez předchozího vyslýchání a vynesení rozsudku. Těla byla odvezena do hromadného hrobu v Orlové. Jako příčina smrti je v bludovické matrice uvedeno selhání srdce,²⁷² v úmrtních listech, které si po několika týdnech měli pozůstali vyzvednout, je zadána jako neznámá. Dalších 16 lidí bylo téhož dne zatčeno a později převezeno do koncentračních táborů, odkud se vrátily jen dvě ženy. Od srpna do října 1944 pak bylo vyslýcháno a odsouzeno dalších několik lidí, mezi nimi už i někteří z partyzánů a jejich pomocníci.²⁷³

Analyzované vzpomínky k této události mají mnoho společného. Vždy popisují ztrátu někoho blízkého a jakousi neschopnost pochopit, co se vlastně děje a proč zrovna jim.

„Frantík byl úplně nepolitický, nikam nechodil, aby se zachránil, ovšem nechtěl do něm. vojska.“²⁷⁴

„Chtěl se jít podívat na zabitého Mokroše v hospodě, však nešel tam a jel do Bludovic na Podlesí pracovat, tam se dozvěděl, že v Životicích se bude Poláky střílet. Já jsem manžel radila, aby odešel k mému bratrovi do Hor. Bludovic, do Protektorátu. Manžel řekl, že se nebojí, že nikomu nic neudělal. Šel spát, byl však neklidný. Ráno jsem ještě spala, když manžel řekl: Střílejí.“²⁷⁵

Většina příběhů má velmi podobný scénář, podle něhož v brzkých ranních hodinách vpadnou do domů vzpomínajících příslušníci gestapa, po přítomných mužích chtějí německou volkslistu²⁷⁶, kterou domácí nemají.

„Tata miał volksliste czeską. Gestapista powiedział, że to nima nic wert tako volkslista.“²⁷⁷

²⁷¹ Dvě z obětí zahynuly víceméně náhodou. V době akce pouze projížděly Životicemi a nemohly se prokázat volkslistou. Tamtéž, s. 38.

²⁷² Náhlá srdeční smrt, srdeční mrtvice nebo srdeční slabost. Tamtéž, s. 39.

²⁷³ Tamtéž, 39.

²⁷⁴ SZM, sign. III V 413, rukopisná verze.

²⁷⁵ SZM, sign. III V 412, rukopisná verze. Většina pamětnic však uvádí, že o chystané akci doma nevěděli a příchodem ozbrojených příslušníků gestapa a ještě více tím, co po něm následovalo, byli zaskočeni. Že jen málokdo čekal, co objevení se gestapa ve vesnici přinese, pak vysvětluje, proč se v líčených příbězích téměř nevyskytují postavy, které by se před přicházejícími muži v uniformách alespoň pokusili o útěk nebo odpor.

²⁷⁶ V analyzovaných vzpomínkách mají Volksliste většinou spíše staří lidé, mladší osoby jen zcela výjimečně. Podle informací Mečislava Boráka se mělo k české nebo polské národnosti hlásit pouze asi 100 občanů z celkového počtu 464 obyvatel Životic. Zbytek byl zapsán do německé volkslisty. Borák, *Svědectví ze Životic*, s. 33.

Jsou proto vyzváni, aby se oblékli a následovali německé státní zřízence. Vystrašené ženy jsou uklidňovány, že se jedná jen o výslech. Jejich muži se mají zanedlouho vrátit.

„Jeden (příslušník gestapa) mówił po czesku... za pět minut bude manžel zpátky. (...) Gestapista co mówił po czesku mówił, że pójdzie na výslech.“²⁷⁸

Místo toho jsou však odvedeni k lesu nebo někdy jen za plot vlastního domu, a bez jakéhokoli vypytování zastřeleni, mnohdy přímo před očima vzpomínajících.

„Viděla jsem přes okno, jak manžela vedli k lesu, popohnali jej, aby šel rychleji, a když byl na vzdálenost asi 5 m, jej ranou do záhlaví zastřelili. Kulka prošla přes hlavu. Manžel byl mrtvý.“²⁷⁹

Jejich mrtvá těla, stejně jako mrtvoly jejich sousedů, jsou postupně sbírána a nakonec odvezena do Orlové a pohřbena do hromadného hrobu.

Přestože jsou tyto vzpomínky psány v první osobě jednotného čísla (pouze ve strojopisných prepisech ručně psaných výpovědí se objevují změny vyprávějících osob), jejich hlavními hrdiny jsou perzekvovaní muži, ať už se jedná o manžely, otce, syny nebo bratry, ne však partyzáni. Téma odboje je celkově zmiňováno jen málo, pokud vůbec. Z několika vzpomínek se dokonce zdá, jako by autorky vůbec ani nevěděly, že bylo vyvraždění části vesnice pomstou za tři mrtvé policejní zřízence, zastřelené v přestřelce s partyzány. Všechny ženy zmiňují Volksliste, kterou neměli, a uvádějí ji jako důvod, proč museli jejich muži odejít s gestapem.

„Ptali se o VL. Bratr tlumočil, že je národností české, že VL. nemá. Rodiče VL. měli (3). Dva mluvili německy, jeden tlumočil vyššímu. Dyž bratr VL. neměl, musel jít s nimi.“²⁸⁰

Spojitost se střelbou v hospodě u Mokrosze nebo s činností partyzánů, případně další informace ohledně průběhu odvetné akce v Životicích uvádí pouze osm z těchto vzpomínek. Každá svou informací, která je v některých případech pouze velmi kusá, přispívá k vykreslení této události, které si zde provedeme. Zbylé vzpomínky se soustřeďují pouze na chvíle, kdy se objevilo gestapo a zadrželo životické muže, proto

²⁷⁷ SZM, sign. III V 414, strojopisný přepis.

²⁷⁸ SZM, sign. III V 407, strojopisný přepis.

²⁷⁹ SZM, sign. III V 412, rukopisný text.

²⁸⁰ SZM, sign. III V 413.

se jim budeme věnovat až dále v textu. Nyní si představíme zmíněných osm obsáhlejších vzpomínek a události z jejich úhlů pohledů.

Autorka jednoho z těchto textů začíná právě zprávou o střelbě v hospodě, přičemž pouze stručně sděluje, že se o ní dozvěděli „*rano przy mleku*“²⁸¹. Tuto informaci však dále nerozvádí, neprozrazuje pocity, které to v nich vyvolalo, ani jiné reakce. Pravděpodobně je podobně jako jiné vzpomínající ani nenapadlo, že by to mohlo nějak výrazně ovlivnit jejich životy. Ráno však přišlo gestapo i k nim. Její manžel byl u plotu zastřelen, ona sama byla odvedena k budově polské školy. Tam spolu s dalšími čekala několik hodin, než byla převezena do Albrechtic a následně do Těšína, kde zjistila další informace k tomu, co se v obci dělo.

„Umieścili nas naprzód w Gestapo w obci. Tam się dowiedziałam, że stąd sie wybierali Gest. do Żywocic (...).“²⁸²

Ve druhém příběhu manžel vzpomínající, člen obecní hlídky, potkal partyzány směřující na budoucí místo činu. Byl jimi zastaven, „legitimován“ a prohledán. Poté se schoval a z úkrytu slyšel střelbu v hospodě. Partyzány neidentifikuje, podle slov jeho ženy je popisuje pouze jako „bandu chlapů“.²⁸³ Dva dny nato je muž odveden gestapem a zabit. Podobně jako v předchozím případě ani tato pamětnice neviděla, že gestapo jejího muže zastřelilo. Slyšela pouze výstřel. Jeho smrt jí později potvrdila sousedka.²⁸⁴ Po manželovi zůstal prostřelený klobouk, který byl schován jedním ze sousedů a časem odevzdán muzeu.²⁸⁵

Další vzpomínka pochází od manželky Izidora Mokrosze. Pro vysvětlení celé situace, která nastala v jejich hospodě v noci ze 4. na 5. srpna, tedy návštěvu německých státních zřízenců a následnou přestřelku, autorka nejprve popisuje vykradení partyzány, k němuž došlo o dva dny dříve. Po poměrně obsáhlém líčení tohoto přepadení uvádí pouze stručně: „Potem przyszli wyszetrzować dnia 4. 8. gestapiści i amtskomisarz.“²⁸⁶ O něco dále se nachází informace, že zřízence do Životic zavolal strážmistr Sattler, aby mu pomohli s vyšetřováním krádeže. Při střelení však jmenovaný v hospodě

²⁸¹ SZM, sign. III V 405, rukopisný text, s. 1.

²⁸² Tamtéž.

²⁸³ SZM, sign. III V 384, s. 1.

²⁸⁴ Tamtéž.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 2.

²⁸⁶ SZM, sign. III V 397, rukopisný text, s. 1.

nebyl.²⁸⁷ Samotnou přestřelku hostinská strávila ve sklepě, kam ji jeden z partyzánů zamkl. Neviděla z ní tedy nic. Když ji nakonec pustili ven, spatřila už jen mrtvá těla. Popisuje, kde se kdo nacházel a v jakém stavu byl, když přijely posily gestapa. Poté se věnuje následným problémům s povolením k pohřbu mrtvého manžela, kterého podezírali, že byl s partyzány smluvený. K akci proti obyvatelům Životic, vyvolané celým incidentem, udává pouze: „O 6. 8. (niedziela) nic nie wiem.“²⁸⁸

Čtvrté vyprávění obsahuje zprostředkované svědectví o tom, co se dělo s muži, když je gestapo odvedlo na místo zastřelení. Autorka totiž vzpomínku na to, čeho byla přítomna sama, doplňuje o převyprávěná svědectví druhých, kteří viděli jejího muže cestou na smrt. Střelbu na vlastní oči viděl tchán vzpomínající. Ten, chráněný volkslistou, musel čekat na kopci na policejní auto, v němž seděl jeho syn. Od sousedů už věděl, „že pól Zywocic je wystrzelano.“²⁸⁹ Když přišli, prosil a nabízel výměnou za život syna svůj vlastní. Také odvedenec chtěl vyměnit svou smrt za službu na vojně. Obojí bylo bezvysledné. Syn byl zastřelen a otec šel jeho smrt ohlásit snaše. Autorka později zjistila, že muž v odvetné akci zemřít neměl, na listině jeho jméno napsáno nebylo. Jeho smrt dává za vinu veliteli četnické stanice Sattlerovi, který měl na ně mít spadeno již dříve.²⁹⁰

Pátá vzpomínka o odboji pojednává obšírněji. Sestra a otec pamětnice totiž spolupracovali s místními partyzány a jejich dům byl jedním ze stálých úkrytů oddílu Józefa Kamińskiego. Její vyprávění pomáhá doplnit celkový obraz incidentu, přestože zná příběh pouze zprostředkovaně přes hlavního člena jmenovaného oddílu. Podle něj partyzáni v květnu roku 1944 napadli majitele hospody Henryka Mokrosze, odcizili jídlo a potravinové lístky. Hostinský měl povolát policii, aby krádež vyšetřila. Smyslem přepadení druhé životické hospody 4. srpna bylo prý dostat kriminální asistenty Gawlase a Weisse, kteří případ dostali na starost. Co následovalo, je již známo. Sama autorka o tom píše jen to, že se střílelo kolem druhé hodiny ranní.²⁹¹ Celou sobotu měl být ve vesnici klid, žádné zatýkání. V neděli 6. srpna rodina unikla perzekuci. Otec navenek vystupoval jako fašistický sympatizant, proto byl mimo podezření. Kamiński

²⁸⁷ Tamtéž, s. 3.

²⁸⁸ Tamtéž, rukopisný text, s. 3.

²⁸⁹ SZM, sign. III V 385, s. 2.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 1 a 3.

²⁹¹ SZM, sign. III V 386, s. 2.

k nim tak mohl chodit až do svého zatčení. Střílení občanů v obci tedy její rodinu přímo nezasáhlo. Autorka však uvádí, že se její bratr jen s velkým štěstím a díky známosti otce s Němci vyhnul vlastní smrti. Popisuje zastřelení sousedů, křik jejich blízkých i to, jak na ni všechno působilo. Po arestování dalších členů skupiny J. Kamiňského však byly kontakty partyzánů prozrazeny a vzpomínající s celou rodinou skončila v nacistických táborech. Tomu, co se v nich odehrávalo, věnuje druhou polovinu svého vyprávění. Končí až osvobozením Američany a Rusy a informacemi o smrti otce a bratra.

Tuto vzpomínku doplňuje výpověď matky vzpomínající. Ta se však věnuje pouze fungování odbojového hnutí. Popisuje kde a od koho získávali partyzáni munici a zásoby jídla. Zmiňuje také nedůvěru četnického strážmistra z Bludovic, který k nim chodil pro maso a občas znenadání vtrhl do některého z pokojů, aby se přesvědčil, že se v něm nikdo neukrývá.²⁹² O přestřelce v hospodě ani neoficiálních popravách v obci se nezmiňuje. Stejně tak vynechává informace o vlastním zatčení a věznění v táborech.

Skupině Jana Kamiňského, jejím kontaktům a úkrytům se věnuje také další vzpomínka. Ta pochází od ženy, jejíž sestra byla jednou z důležitých pomocnic partyzánů. Poskytovala jim nocleh, jídlo, čisté šatstvo atd. Sama autorka s činností své sestry nesouhlasila, když byla vybitnuta k připojení se, odmítla. K partyzánům žádné sympatie nepociťovala, „robili na mnie vraženie ludzi nierozważnych.“²⁹³ Její postoj k odboji mohl pramenit ze ztráty manžela, který byl členem jedné z organizací. Byl udán, zatčen a popraven v Osvětimi. O událostech v Životicích se autorka nezmiňuje, stejně jako o tom, že po přestřelce se partyzáni chvíli schovávali u sestry nebo že sestřino zatčení bylo v rámci jedné z velkých zatýkacích akcí po srpnové odvetě gestapa. Uvádí jen, že dva dny před arestováním k ní sestra přišla.²⁹⁴ Už tušila, co ji bude čekat, a měla strach. Nakonec zemřela v Osvětimi. Zahynul také bratr s rodinou. Po výčtu všech, které ve válce ztratila, věnuje poslední krátkou zmínku Józefu Kamiňskému, o kterém uvádí, že pravděpodobně stále žije, měla ho potkat

²⁹² SZM, sign. III V 393.

²⁹³ SZM, sign. III V 418.

²⁹⁴ Sestra Ludmila Bajerová, bydlící v Albrechticích, byla zatčena 15. září 1944 a později zastřelena v Osvětimi. Borák, *Svědectví ze Životic*, s. 41; SZMO sign. III V 418.

známá.²⁹⁵ V rámci uspořádání celé vzpomínky to zní jako poslední výtka odboji, který jí vzal tolik blízkých.

Poslední svědectví podává jedna z důležitých pomocnic partyzánů, o jejímž osudu krátce vypovídá i předchozí autorka. Nejprve uvádí, jak se (i přes její nesouhlas) s mužem dostali k tomu, že ze svého domu udělali jeden ze stálých úkrytů odbojové skupiny. Partyzány popisuje jako dobře oblečené a velmi statečné muže s přezdívkami, kteří se dokonce účastnili pobožností v kostele. Osobně je však neznala. O událostech v Životicích, jejich příčinách nebo následcích se nezmiňuje. Popisuje ukrývání mladého partyzána, návštěvy konfidentů, o jejichž podvratné činnosti věděla už tenkrát, a obklíčení a zapálení domu gestapem.²⁹⁶ Podle Boráka k tomu došlo v rámci velké zatýkácké akce navazující na přestřelku v Životicích, při níž byly prozrazeny kontakty Kamiňského a jeho společníků.²⁹⁷ Autorka ani tuto souvislost neuvádí. Příchod gestapa spojuje s návštěvou dvou konfidentů, z nichž jeden, nápadník její nejstarší dcery, měl den před událostí na dívčin nezáměrně zlověstně pronést: „Oj będziesz ty mnie prosic ale ja ci nie pomogę.“²⁹⁸ Jestli však byl při zatýkání, uvedeno není. Po zatčení, které dcera vyprosila místo zastřelení pod podmínkou, že bude mluvit, byly obě vězněny na několika místech. Autorka hodnotí krutost výslechu, k němuž udává příklady, a popisuje, co se stalo jejím blízkým. S dcerou byla nakonec propuštěna z Mysłowic, když se přiblížila sovětská armáda. Doma je však čekaly jen holé zdi.

„Chałupa była spalena wewnątrz. Sklepienia nie przepuścili płomieni i dach został. Co się nie spaliło, zostało rozkradzione.“²⁹⁹

Jen ojediněle se u těchto vzpomínek setkáváme také s popisem příchozích příslušníků gestapa. Většinou jsou charakterizováni pouze počtem, případně vojenským nebo civilním oblečením. Některé z autorek, které o nich více mluví, jsou schopny identifikovat alespoň jednoho z nich jménem, jiné udávají jejich přibližné stáří nebo fyzický popis. Důležité je pro ně také zmínit, jak dotyční vystupovali a kterým jazykem hovořili.

²⁹⁵ SZM, sign. III V 418.

²⁹⁶ SZM, sign. III V 408, s. 1.

²⁹⁷ Stalo se tak 15. září 1944. Borák, *Svědectví ze Životic*, s. 41.

²⁹⁸ SZM, sign. III V 408, s. 1.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 2.

„Byli to gestapowcy w mundurach jeden był przez 60 lat stary drugi młodszy 30 letni.“³⁰⁰

Srovnáme-li tyto vzpomínky s těmi z Morávky, objeví se nám jeden poměrně výrazný rozdíl. Zatímco pamětnice Životické tragédie v naprosté většině případů neuvádějí souvislost mezi činností partyzánů a násilnou smrtí jejich blízkých, autorky z Morávky jsou si dobře vědomy toho, že vlna zatýkání a poprav byla odvetnou akcí za podporování odbojového hnutí v jejich obci. Většina jejich vyprávění je v této souvislosti věnována popisu toho, co předcházelo všem těm výsledkům a jak byly samy do protistátních záležitostí zapleteny. Přiznávají se k pomoci partyzánům, nicméně většinou je nijak nepopisují.

Určitý rozdíl je možné spatřit také v autostylizaci. Vzpomínky vázané k životické tragédii jsou sice psány v první osobě (pouze ve strojopisných prepisech se objevuje výměna vyprávěcích osob, tedy změna z ich-formy na er-formu), nicméně autorky se stylizují coby vypravěčky, pozorovatelky nebo svědkyně. Přestože samy v příbězích figurují, do samotného děje většinou příliš nezasazují. Vyprávění nejsou o nich. Také jejich citové pohnutky nebo názory jsou spíše upozaděny. Důraz je kladen na co nejpřesnější popis toho, co se událo, když na scénu vstoupili příslušníci gestapa, na popis zatýkání manželů, otců či bratrů. Ti jsou potom hlavními hrdiny jejich vyprávění. Nejsou charakterizováni, pouze občas je zdůrazněna jejich apolitičnost. Popisovány nebývají ani osoby, které pro muže přišly. Uváděn bývá nejčastěji jejich počet, jazyk, kterým hovořili, případně jestli na sobě měli uniformu nebo byli v civilu. Další lidé, kteří se v příbězích objevují, jsou identifikováni pouze jménem. Jedná se většinou o sousedy nebo spoluobčany.

V případě pamětnic z Morávky je tomu trochu jinak. Způsob sebe prezentace není pro všechny vzpomínky jednotná. Setkáváme se s výpověďmi, jejichž cílem je pokud možno objektivně (a většinou také stručně) podat svědectví o nejkřutější nacistické odvetné akci, kterou Morávka zažila, dosvědčit, co se stalo s vlastními rodinami i sousedy. Nechybí však ani příběhy, jejichž hlavními hrdinkami jsou samotné

³⁰⁰ SZM, sign. III V 409, strojopisná verze.

autorky a dějové linky se točí okolo jejich prožitků a domněnek.³⁰¹ Z devíti vyprávění je většina zapsána v první osobě, tedy tak, jak byla zachycena nahrávacím zařízením. U šesti vzpomínek se objevují i vstupy tazatele, který směřuje vyprávějící k tématům, které jej zajímají, nebo se snaží získat podrobnější popis o zmiňovaných událostech či osobách. Někdy se také pokouší vyzvědět, kdo jiný by mu podle dotazované mohl poskytnout další informace k žádané tematice.

Důvodů, proč jsou události v Životících popisovány krátce a věcně, bez přikreslování, zatímco o dějích na Morávce hovořeno obsírněji, může být několik. Podle mě je jedním z hlavních determinantů čas vzpomínání a okolnosti, které k událostem vedly. Svědectví životické tragédie byla získávána od 50. let minulého století, tedy poměrně krátce po skončení války. Vzpomínky na ztrátu blízkých tedy byly ještě velmi čerstvé, na což odkazuje mj. jejich tíživý tón, který z nich vyznívá. Při jejich čtení na čtenáře dýchá smutek, pocit nespravedlnosti a bezmoci. Je znát, že vzpomínající se s tím, co se událo, dosud zcela nesmířily. Pamětnice z Morávky naproti tomu byly požádány o sdělení svých svědectví až více než dvacet let poté, co k popisovaným dějům došlo. Přestože jsou v některých případech také poměrně strohé, většinou vyznívají mnohem více optimisticky. Na rozdíl od žen z Životic si jsou moc dobře vědomy důvodu, proč byla Morávka gestapem „potrestána“. Hrdě se většinou hlásí k partyzánům, které spolu s popravenými spoluobčany považují za hrdiny. V tomto rozdílném duchu je pak také oficiálně vzpomínáno na tyto dvě vesnice. Životice jsou spojeny s pojmem „životická tragédie“. Muži, o nichž je v ní vyprávěno, totiž vůbec zemřít neměli. Většina z nich měla s odbojovým hnutím jen pramálo společného, což věděli i ti, kteří jejich smrt připravili. Proto byli životičtí Poláci a Češi zavražděni bez jakéhokoli soudu a vynesení rozsudku. Naopak Morávka je již nerozlučně spojena s titulem „partyzánská obec“, který poměrně jasně odkazuje na spojení mezi partyzány a touto vesnicí, jež je na něj náležitě hrdá.

³⁰¹ Jedna z nejkratších vzpomínek patří Anežce Koloničné, u níž se odehrála první přestřelka mezi partyzány a Němci. Po jejím skončení byla celá rodina zadržena, vyslýchána a odvezena do koncentračních táborů, odkud se na spáleniště domu na Slavíči-Zajíčorce vrátila pouze sama autorka. Naopak nejdelší vzpomínku vyprávěla žena, která byla podle vlastních slov vyslýchána dvě hodiny a následně propuštěna. Obsírně však informuje tazatele o všem, co se k ní od sousedů doneslo, vyjmenovává partyzány, jimž pomáhala, nebo které alespoň od slyšení znala, a doplňuje i své domněnky o průběhu některých situací. Autorkou druhé nejdelší vzpomínky je pak manželka tehdejšího starosty Morávky, Anežka Muchová. Svůj výklad věnuje téměř hagiografickému líčení choťova života.

Konec války, osvobození

Na jaře roku 1945 vstoupily na území naší nynější republiky v oblasti Ostravska sovětská vojska. 4. Ukrajinský front, který prováděl tuto ostravsko-opavskou operaci, se 28. března 1945 dostal k československým hranicím. Po 57 dnech bojů byla 30. dubna 1945 osvobozena Ostrava. Tím se otevřela cesta dále na Moravu a do Čech.³⁰²

Konec války přivítalo obyvatelstvo s pochopitelným nadšením, které se projevuje i v analyzovaných vzpomínkách. To je v našem případě ještě vystupňováno díky skutečnosti, že mír a vítězství přišlo spolu s vojsky autorkami opěvovaného Sovětského svazu. Vzpomínající ženy glorifikují rudou armádu, oslavují tyto dny a sdílejí své přesvědčení o příchodu lepších časů.

„Přišlo jaro 1945. Slunce prosvítalo i tam, kde dříve nesvítilo. Prodíralo se pahorky, nahlíželo pod každý strom. Tam, kde tekla krev za svobodu, za vlast, zdrželo své paprsky trochu déle, aby posvátnou krev vzalo s sebou na nebesa. Ptáci překrásně zpívali pro věčnou slávu těm, kteří našli v lesích poslední odpočinek.“³⁰³

„Pak ale 2. května časně ráno přišli ruští vojáci a přišli z kopce. Jeden důstojník se samopalem a další za ním. Vítili jsme je, házeli jsme jim kytice, objímali jsme je, ale Němci od nádraží a od Místku ještě stříleli a při tom byli zatčeni němečtí soudruzi a při tom osvobozování jich bylo 40 zastřelených. Byl hromadný pohřeb těch padlých, kteří při bojích o Frýdek padli.“³⁰⁴

„Přišli, byli uvítáni a byli hrozně unaveni a kde mohli, tam nám hned pomáhali.“³⁰⁵

Konec války přinesl také mj. osvobození některých vězňů, mezi nimiž byly i samotné vzpomínající nebo jejich manželé, blízcí, sousedé či známí. Některé o svých a jejich osudech vyprávějí obšírněji, jiné pouze stručně.

„A potom jsme jeli domů a přijeli jsme tu k té hospodě, víte, a my jsme bydleli hned povýše a on praví: „Ty, co tam je tolik lidí u toho stavení?“ A já pravím: „Tati, lidé tě, myslím, přišli uvítat.“ Nepočítal, že tolik národu bude. Tam byly ze školy děti, sehnali ti učitelé ty děti, tak víte, který mohl tak přišel a školní děti též a také družičky s kyticami, všilek ta paní vedoucí,

³⁰² Kolář, *Proměny hranic Slezska a severní Moravy ve 20. století*, s. 31.

³⁰³ SZM, sign. III V 602, s. 5.

³⁰⁴ SZM, sign. III V 1025, s. 4.

³⁰⁵ SZM, sign. III V 1027, s. 2.

co byla tudyk na vrchu, ta upekla buchtu, chléb, sůl s tím ho vítali, jak to Češi vždycky solí a chlebem vítali. No a jak jsme přijeli blíže, tož spustili tuš. (...) Ti lidé vám tam čekali odpoledne, do šesté hodiny večer. Vedro bylo!³⁰⁶

Ne pro všechny autorky našich vzpomínek byl však konec války pouze radostným okamžikem, kdy se zbavily každodenního strachu a nejistoty. Některé místo radování se nad příchodem míru a svobody vzpomínají na ty, kteří neměli takové štěstí, aby se jich dočkali. Jiné se navracejí domů z vězení a pracovních táborů, jen aby mohly zjistit, že už se vlastně nemají kam nebo ke komu vrátit.

„My jsme se dočkali porážky fašismu a osvobození a pevně jsme věřili, že životy našich otců nebyly marné. Ostatní bývalí pracovníci již žili každý pro sebe, pro svou rodinu a zapojovali se do budování nové republiky. Změnila se doba, změnili se lidé.“³⁰⁷

„Manžela a syna odvezli do koncentračního tábora Flossenburku, kde manžel po velkých útrapách zemřel. Syn se dostal s transportem do Dachau a zemřel po osvobození koncentračního tábora Dachau na tyfus. Já jediná z celé rodiny jsem se vrátila v květnu 1945 na spáleniště svého domu. Neměla jsem již po hrozných útrapách a ztrátách mých drahých sil vrátit se a pracovat tam, kde bylo pohřbeno mé rodinné štěstí.“³⁰⁸

„Wróciłyśmy z córką do domu. Chałupa była spalona wewnątrz. Sklepienia nie przepuściły płomieni i dach został. Co się nie spaliło, zostało rozkradzione.“³⁰⁹

Následky

Pobyt ve vězení, stejně jako v nacistických táborech, měl pochopitelně nemalý vliv na psychické i fyzické zdraví lidí, kteří jej prožili. Podmínky, jež v těchto zařízeních panovaly, a všudypřítomný strach se podepsali také na pamětnících. Na koncích vzpomínek se občas objevují zmínky o těchto následcích.

„Následkem věznění utrpěla jsem srdeční a nervovou chorobu, reumatismus kloubový. Po našem zatčení, také náš syn tehdy 12letý má následky nervového a srdečního původu.“³¹⁰

³⁰⁶ SZM, sign. III V 1080, s. 21.

³⁰⁷ SZM, sign. III V 1070, s. 28.

³⁰⁸ SZM, sign. III V 1078, s. 1.

³⁰⁹ SZM, sign. III V 408, s. 2.

³¹⁰ SZM, sign. III V 728.

„Oba rodiče i dcera se vrátili s podlomeným zdravím po osvobození k. táb. Türitingeburg. Kdežto syn Karel se nevrátil, zahynul neznámo kde.“³¹¹

„Dneska bych to už neprožila. Kdyby mi nebyla žila dcera, tak bych si byla cosi udělala. Ještě to drancování od našich, to mě už úplně dodělalo.“³¹²

Vliv především na zdravotní stav autorek mělo i nervové vypětí, které prožívaly také ženy doma. Ve spoustě vzpomínek tak nacházíme pasáže popisující nepopsatelnou „hrůzu“, již téměř permanentně prožívaly.

„Prožívali jsme hrozné dny, stálé duševní vypětí a nejistotu, co přinese zítřek, neboť okupanti za spolupráce donašečů slídili po partyzánech.“³¹³

„To je slovo „hrůza“. To se řekne třeba jenom o věci, která se tak stane, což by nestálo ani za řeč, a řekne se „To je hrůza!“ A my jsme si říkali: „Tot' to je tak strašná hrůza, že to snad žádné pero a žádný papír nenapíše.“ Co to byla za strašlivá hrůza! Prožívat to všechno. Kdo se musí vžít do toho – já, věřte mi, že už bych se dnes nevžila tak do toho, jakou my sme tehda měli strašnou hrůzu.“³¹⁴

„Dlouho jsem nemohla se udržet, abych nebrečela. Dlouho jsem nemohla ani slyšet zpívat ty naše národní písničky. To na mě tak hrozně působilo. Nebo nikdy jsem se nebála bouřky a potom jsem se strašně bála bouřky. Dlouho to trvalo. Teď už mě to trochu přešlo. (...) Každý tu hrůzu prožívá jinak. Někdo s tím jde na trh, někdo to drží u sebe, snaží se to prožívat sám, ale to člověka drtí víc. Tehdy ta hrůza byla strašná.“³¹⁵

Hodnocení

Autorky, které byly za války činné v odboji, pomáhaly partyzánům nebo ilegálním pracovníkům, v některých vzpomínkách, vyprávěných na konferencích, besedách nebo při rozhovorech s tazateli, hodnotí tuto svou činnost. Někdy tak činí na vyzvání, jindy samy od sebe. Vždy se však shodují v tom, že i přes veškeré oběti, jež je stála, jsou rády za svou angažovanost. Pomoc ostatním berou zpravidla jako svou morální povinnost a snaží se, aby při její popisu vyzníval co možná nejskromněji.

³¹¹ SZM, sign. III V 749.

³¹² SZM, sign. III V 730, s. 6.

³¹³ SZM, sign. III V 1078, s. 1.

³¹⁴ SZM, sign. III V 1111, s. 26.

³¹⁵ SZM, sign. III V 1081, s. 5-6.

Konečnými vítězi, těmi, komu připadly všechny zásluhy, byli přece Sovětský svaz a komunistická strana.

„To je zkrátka moje činnost. Žádné veliké věci jsem nedělala. To, co jsem udělala, to byla pro člena strany samozřejmá věc.“³¹⁶

V tomto duchu je vyprávěna většina příběhů, která konec války zmiňuje.³¹⁷ Kde jen je to možné, autorky se snaží ukázat své komunistické smýšlení, oddanost straně a obdiv k eurasijské socialistické republice. Některé pamětnice pak navíc doplňují svá vypravování výtkami západním mocnostem a československé „buržoazii“, které naši zemi podle těchto verzí zradily, zaprodaly a opustily.

„Všechno se v rádiu dalo upravit tak, že se zamontováním ukryté součástky mohla poslouchat Moskva, a odtud jsme se dovídali pravdivé zprávy o tom, co se dělo na bojišti, když byl SSSR ve válce s Německem. Před tím však to byly zprávy z Moskvy, které nás informovaly o celém politickém dění, o všem, co se chystá na naše národy, o zradě Francie, Anglie i Ameriky, které nás opustily, když nám bylo nejhůř, a zůstal jediný Sovětský svaz, který byl ochotný jít na pomoc. Ano, ochotný jít na pomoc, pokud naše vláda o pomoc požádá. Ale bývalý prezident Beneš, obklopený buržoasnými politiky, raději dal celou zem do chřtánu fašismu, než by povolil vstup Rudé armádě na naše území.“³¹⁸

„Byla jsem si vědoma již proto, že jsem v takovémto prostředí od dětství žila, i přes svůj věk jsem se zajímala o politické dění, věděla jsem, kdo je to Hitler, kdo Ernst Thelmann, Stalin, že komunisté bojují za to, aby jsme se měli všichni dobře a aby na světě vládla spravedlnost. Se značným zájmem jsem se zajímala o vysílání zahraničního rozhlasu z Moskvy a Londýna, poslouchala debaty otce se soudruhy, kteří k nám docházeli. Otec měl radost z toho, že o tyto věci mám zájem.“³¹⁹

„Tehdy se Němcům dařilo postupovat a ti dozorcí z toho byli tak hrdí, že s námi navazovali rozhovor tím stylem, že přes dveře nám hlásili, kde už je německá armáda, a pamatují si, že nám tehdy hlásili, že už jsou 3 stanice tramvají od Moskvy. Ta jejich sebedůvěra na nás nepůsobila tak, že bychom poklesli na duchu. My jsme to tehdy uvítali, že vypukla válka

³¹⁶ SZM, sign. III V 172 (folium 89, Slavíková).

³¹⁷ Např. vzpomínky tematicky zaměřené na Životickou tragédii nebo na nacistickou odvetnou akci na Morávce zpravidla končí popisem smrti popravených mužů, případně jejich návratem domů.

³¹⁸ SZM, sign. III V 613, s. 1.

³¹⁹ SZM, sign. III V 1070, s. 4.

se Sovětským svazem, protože jsme si říkali, tím dřív půjdeme domů. Myslím, že to byla ve všech věznicích taková nálada.³²⁰

„Smlouva o přátelství se Sovětským svazem je naší nejlepší smlouvou, které kdy byly uzavřeny mezi našimi národy a jiným státem. Je to nejcennější deviza, kterou máme, která nás chrání a nám na všech úsecích hospodářství, politiky a postavení ve světě pomáhá. A jestliže jsme k těmto výsledkům našeho postavení pomohli i my, každý kusem své poctivé práce, podílem v politickém zápase o vítězství KSČ a její vedoucí úlohy u nás, pak můžeme být spokojeni a nelitovat ničeho, čím jsme kdy přispěli na tuto hromadu společného štěstí, bohatství, klidu a míru, který naše vlast má a v němž žije plných 35 let.“³²¹

Ty vzpomínky, které přesahují dobu druhé světové války, pak hodnotí také poválečná léta a těžké úkoly, které si komunistická strana předsevzala.

„Strana nás školila a pomohla vzdělávat. Tisíce a tisíce nás zasedlo do školních lavic, abychom se učili tomu, co po nás strana požaduje. Školili se noví učitelé, prokurátoři a soudci, školili jsme se jako noví komunističtí novináři, zasedali jsme do lavic politických škol a učili se správné politické práci, agitaci a propagandě mezi spoluobčany.“³²²

Tři vzpomínky, které byly sepsány samotnými autorkami na požádání komunistickou stranou, pak připojují hodnocení událostí roku 1968 a vstupu vojsk Varšavské smlouvy.

„V r. 1968 jsem byla značně rozhořčena politikou našeho ÚV KSČ, který dopustil hanobení minulého těžkého údobí bojů s nepřáteli dělníků. (...) V srpnu 1968 byla jsem nesmírně ráda, že k nám opět přijeli rudoarmějci. Vítala jsem je opět jako naše osvoboditele.“³²³

„V roce 1968 jako členka uliční organizace jsem poukazovala na členských schůzích na nesprávnosti, které se dějí a na práci sdělovacích prostředků. (...) Měli jsme obavy o osud strany a socialistické zřízení u nás, a proto jsme vstup spojeneckých vojsk vřele uvítali. Nastala pro stranu i pro nás namáhavá práce při očištění strany. Věřím však, že přes všechny těžkosti, které v současné době strana prodělala a prodělává, se překleneme jenom naší poctivou a obětavou prací.“³²⁴

³²⁰ SZM, sign. III V 50, s. 9.

³²¹ SZM, sign. III V 613, s. 15.

³²² Tamtéž, s. 13.

³²³ SZM, sign. III V 190, s. 3.

³²⁴ SZM, sign. III V 252, s. 2.

„Změny v ÚV KSČ v roce 1968 a přímo leden 1968 pokládám za jako přínos politice KSČ. Ovšem další politický vývoj událostí ÚV KSČ nezvládl. Vedoucí úloha strany byla potlačena a tím došlo k oslabení všech úseků politického i hospodářského života. Byla pomínuta internacionální příslušnost KSČ. Život strany byl veden na politické scestí za spolupůsobení tisku, rozhlasu a televize. Zásah spojeneckých armád pokládám za jediné možné a správné východisko z této pro KSČ svízelné situace. (...) Jsem přesvědčena, že nastoupená politická cesta KSČ je v současné době správná.“³²⁵

³²⁵ III V 267, s. 4.

Závěr

V této diplomové práci jsem se věnovala druhé světové válce očima „obyčejných“ žen. Coby primární prameny mi sloužily vzpomínkové materiály pořízené v 60. až 80. letech minulého století, které jsou v současné době uchovávány v Zemském archivu v Opavě a z nichž velká část dosud nebyla zpracována. Mou snahou bylo ukázat, že i tyto prameny, byť ovlivněné dobou sepsání a rozličné od sebe navzájem svými typy i účely, k nimž měly sloužit, mohou vytvořit zajímavý obraz minulých dějů a že také ženy, obyvatelky Protektorátu, které bývají v historických pracích zaměřených na toto období většinou spíše opomíjeny, mají k danému tématu co říct.

Přestože jsou v práci použity různé druhy vzpomínek, od záznamů z konferencí a besed přes obsáhlá vyprávění, která pamětnice sepsaly na požádání státních organizací nebo na výzvu redakce novinového plátku, až po stručné životopisy či protokoly, mají toho mnoho společného. Byly sepsány mnoho let po událostech, které popisují, věnují se protistátní činnosti za druhé světové války, kterou prováděly samotné autorky, jejich blízcí nebo známí, a líčí hrůzy páchané nacistickým režimem (a mnohdy zapříčiněné činnostmi partyzánů a pracovníků rozličných ilegálních hnutí).

Kromě časového odstupu, který vzpomínky zkresluje, je dalším problémem těchto pramenů samotná doba, v níž byly sepsány. Jak už bylo zmíněno, jedná se o prameny z období, kdy v našich podmínkách suverénně vládla komunistická strana. Dobové ideály, tendence a normy se pak prolínají v tehdejší odborné i krásné literatuře a nevyhýbají se ani námi studovaným vzpomínkám. V těch se promítají např. tím, že zpravidla všichni kladní hrdinové příběhů bývají líčeni jako oddaní komunisté se smyslem pro správnou věc, kteří si pomáhají navzájem a jsou důležitou součástí stranického odboje. Jejich protipóly pak představuje buržoazní vláda první Československé republiky, zrádcovské západní mocnosti, Němci, nacisti a kolaboranti. Je-li zmíněn rok 1945 a příchod sovětských vojsk, příběhy překypují superlativy, jsou neuvěřitelně idylické a mají velmi poetický ráz.

Zmíněná doba vzniku těchto pramenů má vliv také na typy vyprávěných příběhů – nezajímá ji tolik každodenní život obyčejných lidí, nepřeje si vědět příliš

o obyvatelích, kteří se s nacistickým režimem smířili nebo dokonce ztotožnili, zajímají ji především příběhy, v nichž vypravěči dokazují svou odvahu plněním úkolů pro komunistické odbojové skupiny.

Přes všechnu zkreslenost se však jedná o cenné prameny, v nichž se nacházejí nejen velmi zajímavé příběhy, ale také výpovědi zaznamenávající atmosféru doby a subjektivní pohledy účastnic. Ve všech vzpomínkách se pravidelně objevuje slovo odboj, s nímž přišla každá vypravěčka do styku. Většina žen se pak stylizuje do rolí oddaných komunistek, které jsou přes veškerý svůj strach odhodlané škodit špatnému režimu, plnit nebezpečné úkoly, které jim byly tajně svěřeny, a v případě dopadení přetrpět veškeré mučení bez vydání jediné hlásky, natož pak prozrazení některého ze soudruhů. Jsou to přesně ty příběhy, které chtějí lidé v šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech slyšet.

V první části práce jsem se pokusila představit dva historicko-vědní okruhy, které se v této práci snažím propojit. Jedná se o paměťová a ženská studia. Nejprve se zabývám pamětí coby zdrojem historického poznání. Popisuji, jak s ní bylo zacházeno v dřívějších dobách, kdy došlo k obnovení zájmu o její studium a využívání a jak je tomu v tomto směru nyní, přičemž zmiňuji také situaci v českém prostředí. Následně se pokouším paměť definovat v rámci humanitních věd, především pak v historické disciplíně. Uvádím mj. definice a teorie předních odborníků na paměť. Další kapitola je věnována výzkumu žen v rámci historie. Opět začínám stručnými dějinami bádání na poli ženských studií. Poté se věnuji vývoji postavení žen, jejich snahám o dosažení rovnoprávnosti. Pozornost pak věnuji především situaci v období druhé světové války, o níž pojednávají analyzované vzpomínky, a v době minulého státního režimu, v jejímž průběhu byly tyto vzpomínky vyprávěny a zaznamenány. Účelem těchto teoretických kapitol je vymezit vlastní práci a pomoci pochopit dále analyzované archivní materiály.

Druhá, praktická část se pak věnuje zpracování vzpomínek žen z Ostravska na druhou světovou válku. S jejich pomocí, jakožto hlavním zdrojem poznání těchto událostí, jsou jednotlivé obrazy tematicky vymezeny, přičemž při jejich řazení je brán v potaz chronologický sled událostí. Jejich uspořádáním jsem se snažila vytvořit obraz druhé světové války, jak jej ženy z Ostravska ve druhé polovině minulého století

zachytily ve svých vyprávěních. V této části textu se nachází velké množství citovaných pasáží z těchto vzpomínek. Samozřejmě by bylo možné je parafrázovat, ale jsem přesvědčena, že autentičnost přesného znění těchto příběhů dokáže mnohem působivěji dokreslit představované výjevy, než by jejich přepis kdy byl schopný. Z některých pramenů pak není citováno, přestože i ony slouží coby zdroje této práci a součást analýzy. Jiné autorky jsou pak přepisovány častěji. Při výběru těchto pasáží jsem se snažila, aby citované části co nejlépe vystihovaly popisovanou problematiku.

Analýzou těchto vzpomínek jsem dospěla k nejčastějším tématům, která ženská vyprávění z 60. až 80. let minulého století zmiňují a jimiž jsou komunistický odboj a jeho příslušníci, represe a odvetné akce nacistů, konec války a příchod rudé armády a následky způsobené válkou a vězněním. Vzhledem k době zaznamenání těchto vzpomínek pak není překvapivé, že se zpravidla věnují oslavě činnosti ilegální komunistické strany, mezi jejíž členy (mnohdy zakládající členy) se samy hlásí. To je nejvíce patrné u těch vyprávění, u nichž byla autorkám nechána větší volnost a čas při vzpomínání. Nicméně právě tato tendenčnost je jednou z neoddelitelných součástí obrazu druhé světové války na Ostravsku zprostředkovaným skrze ženské vzpomínky z 60. – 80. let 20. století.

Jak již bylo zmíněno v této práci i v několika odborných článcích, ženská protektorátní každodennost je dosud jen velmi málo zpracovaným tématem, nicméně může přinést velmi zajímavé výsledky a především nové pohledy na v literatuře často popisovanou druhou světovou válku. Tato diplomová práce je pokusem ukázat, že i ke známým tématům je stále ještě možné něco říci a že v českých archivech se nachází množství dosud nezpracovaného materiálu, který může například skrze paměť a ženy pomoci vložit další pomyslný dílek do velké mozaiky s názvem druhá světová válka.

Literatura

ASSMAN, Jan. *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha 2001.

BAHENSKÁ, Marie - HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice 2011.

BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948-1960 (okresy Frýdek-Místek, Český Těšín)*, XV. sv. Olomouc 2000.

BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948-1960 (okresy Opava, Bílovec, Nový Jičín)*, XIV. sv. Olomouc 1995.

BORÁK, Mečislav: *Fenomén německé volkslisty*. In: PEJČOCH, Ivo a kol. *Okupace, kolaborace, retribuice*. Praha, Ministerstvo obrany České republiky 2010, s. 111–119.

BORÁK, Mečislav. *Svědectví ze Životic. Těšínsko za druhé světové války a okolnosti životické tragédie*. Český Těšín 1999.

BUREŠOVÁ, Jana. *Ženy a druhá světová válka*. In: *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939-1945)*. Sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války. Praha 2009, s. 79–98.

BURKE, Peter. *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929–89*. Cambridge Press 1990.

CORNELISSEN, Christoph – HOLEC, Roman – PEŠEK, Jiří (eds.). *Diktatura – válka – vyhnání. Kulty vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Ústí nad Labem 2007.

DOWNSOVÁ, Laura Lee. *Od dějin žen k dějinám genderovým*. In: BERGER, Stefan – FELDNER, Heiko – PASSMORE, Kevin (eds.) *Jak se píše dějiny. Teorie a praxe*. Brno: Centrum pro studium demokracie a svobody 2016, s. 347–378.

EMLER, David. *Využívání paměti v projevech francouzských prezidentů Chiraka a Sarkozyho*. In: ČČH 111, č. 2 (2013), s. 335–354.

FEINBERG, Melissa. *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918 – 1950*. Pittsburgh 2006.

FILIPOWICZ, Marcin – ZACHOVÁ, Alena. *Constructions of modern Czech masculinity and femininity in memoirs written at the turn of the 19th century (1870–1918)*. In: *European Journal of Cultural Studies*. 2016, vol. 19 issue 6, 598–615.

FRANCOIS, Etienne. *Místa paměti. Lieux de mémoire. Erinnerungsorte*. In: ČČH, Praha: Historický ústav AV ČR 107, č. 3, (2009), 559–568.

FREUD, Sigmund. *Psychopatologie všedního života. O zapomínání, přerěknutí, přehmátnutí, pověře a omylu*. Praha 2016.

HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha 2009.

HÁŠKOVÁ, Hana. *Doma, v jeslích nebo ve školce? Rodinná a institucionální péče o předškolní děti v české společnosti v kontextu změn na trhu práce, sociálních politik a veřejných diskurzů mezi lety 1945-2006*. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum 2007*, roč. 8, č. 2, s. 15–26.

HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vyvlastněný hlas*. Praha 2015.

HEMLICHOVÁ, Šárka (ed.). *Statečné ženy, o kterých se málo ví*. Praha 2003.

JEDLIČKOVÁ, Blanka: *Z republiky do protektorátu. Přehled a charakteristika dosavadní produkce k postavení ženy ve společnosti na sklonku první republiky a v protektorátu*. *Moderní dějiny 2014*, roč. 22, č. 1, s. 173–199.

KADLEC, Jaroslav. *Dmowského linie a těšínská otázka*. In: POKORNÁ KORYTAROVÁ, Lenka – ŠKERLOVÁ, Jana – HAVÁČ, Ondřej - HROMEK, Martin. *Promýšlet Evropu dvacátého století: Proměny hranic*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská 2014, s. 41–62.

KUBÍK, Lubomír. *Těšínský konflikt*. Votobia: Olomouc 2001.

LABISCHOVÁ, Denisa. *Co si uchováváme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava 2013.

LACH, Jiří. *Soudobé dějiny na stránkách časopisu History and Memory*. In: PEŠEK, Jiří a kol.: *Napříč kontinentem soudobých dějin. Evropská historiografie po konci studené války*. Praha 2013, s. 297–311.

- LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha 2007.
- MASLOWSKI, Nicolas – ŠUBRT, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha 2014.
- MICHELA, Miroslav. *Paměťová studia*. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 610–628.
- MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát, aneb česká každodennost 1939–1945*. Řitka 2012.
- MOLLON, Phil. *Freud a syndrom falešné paměti*. Praha 2000.
- MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. Hradec Králové 2007.
- MŮCKE, Pavel. *Místa paměti druhé světové války. Svět vojáků československého zahraničního odboje*. Praha 2014.
- MŮCKE, Pavel. *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích. Vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje*. Praha 2014.
- MYŠKA, Milan. *Z tajných zpráv NSDAP o Těšínsku*. Ostrava 1964.
- NEČASOVÁ, Denisa. „*Buduj vlast - posílíš mír!*“ „*Ženské hnutí*“ v českých zemích 1945-1955. *Disertační práce*. Brno: FF MU 2009.
- NEČASOVÁ, Denisa. *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*. In: *Dějiny - teorie – kritika* 2008, č. 1, s. 81–102.
- NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*. In: *Politika paměti. Antologie francouzských společenských věd*. Praha 1998, s. 7–31.
- PAPAJÍK, David. *Pohled na obraz druhé světové války v učebnicích dějepisu z let 1945–2015*. In: *Historica Olomucensia*, 50, 2016, s. 245–269.
- PAVLÍČEK, Jaromír. *Opavské Slezsko v boji proti nacistické okupaci (1938–1939)*. Opava 2003.
- POTANČOKOVÁ, Michaela. *Konstruktivní plánovaného rodičovstva v období státního socialismu v bývalom Československu*. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 2007, roč. 8, č. 2, s. 27–33.

RATAJOVÁ, Jana. Gender history jako alternativní koncept dějin. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.). Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie, Pardubice 2006, s. 33–40.

REMIŠOVÁ VĚŠÍNOVÁ, Kamila. K problematice interpretace antropomorfní plastiky neolitu. Praehistorica XXVIII (2009), s. 145 – 177.

RICHTER, Karel. Ženy bojující v zahraničních jednotkách za druhé světové války. Praha 1992.

RUPNIK, Jacques. Dějiny Komunistické strany Československa. Praha: Academia 2003, s. 42.

RYCHLÍK, Jan. České dějiny 20. století – vývoj a současný stav. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol. Základní problémy studia moderních a současných dějin. Praha 2014, s. 45–58.

SPURNÝ, Matěj (ed.). Sudetské osudy. Domažlice 2006.

ŠUSTROVÁ, Radka – HÉDLOVÁ, Lubomíra (eds.): Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti. Praha 2015.

ŠVAŘÁČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. Dějiny emoci: nové paradigma ve studiu historie. In: ČČH 114, č. 2 (2016), s. 291–315.

ŠVAŘÁČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích. In: Dějiny - teorie – kritika, Praha: Masarykův ústav - Archiv Akademie věd ČR 4, č. 2, (2007), s. 232–255.

ŠVAŘÁČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. Where Is Oral History Today? Individual Memory and the Stories about the Nazi Period. In: ARBEIT, Marcel – CHRISTIE, Ian (eds.): Where Is History Today? New Ways of Representing the Past. Olomouc 2015, s. 119–126.

STORCHOVÁ, Lucie. Gender. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol. Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě. Praha 2014, s. 194–204.

ŠUBRT, Jiří – MASLOWSKI, Nicolas – LEHMANN, Štěpánka. Soudobé teorie sociální paměti. Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám. Praha 2014.

TINKOVÁ, Daniela. Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě. Praha 2010.

TINKOVÁ, Daniela. "Žena" - prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. In: TINKOVÁ, Daniela: Dějiny

žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie: sborník příspěvků. Pardubice: Univerzita Pardubice 2006, s. 19–32.

TUČEK, Jan. *Paměť*. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 244–256.

VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc 2003.

VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha 2011.

VÁVROVÁ, Milada. *Vojáci v sukních*. Telč 2001.

VÁVROVSKÝ, Emil. *Partyzánská Morávka ústy Morávčanů*. Frýdek-Místek 1982.

VITÁKOVÁ, Alena. *Ženy v řadách čs. vojenské jednotky v SSSR v letech 1942–1945. Některé aspekty jejich přítomnosti v armádě*. Disertační práce. Brno FF MU, 2015.

VODOCHODSKÝ, Ivan. „*Superženy*“ a „*velké děti*“. *Konceptualizace postavení mužů v rámci genderového řádu státního socialismu*. In: *Pražské sociálně vědní studie, Sociologická řada, SOC-014, UK Praha 2007*.

WELZER, Harald – MOLLEROVÁ, Sabine – TSCHUGGNALLOVÁ, Karoline – JENSEN, Olaf – KOCH, Torsten – WAGNEROVÁ, Hana – HUNĚK, Filip. *"Můj děda nebyl nácek". Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha 2010.

Prameny

Zemský archiv v Opavě

- Podsbírka Novodobé dějiny, fond III V

Resumé

This master's thesis is devoted to women's memories about World War II in Ostrava region, which were written down during the 1960's, 1970's and 1980's. The main aim of this work is to find out, how did women in that time recall past situations and how they described them. The analytical part of this thesis is divided into several parts. Each of them represents one topic, which is common for most of this memories and creates one vision of World War II.